

*Littera
scripta*

Герман Гесэ

Стэпавы воўк

Hermann Hesse

Der Steppenwolf

Berlin
S. Fischer Verlag
1927

Littera scripta

Герман Гесэ

Стэпавы воўк

Раман

Пераклад з нямецкай

Мінск
Выдавец
Зміцер Колас
2010

УДК 821.112.2-31

ББК 84 (4Гем)-44

Г43

Серыя заснаваная ў 2009 годзе

Пераклад з нямецкай мовы Васіля Сёмухі

Пераклад зроблены з выдання:
Hermann Hesse. Der Steppenwolf.
Suhrkamp Taschenbuch Nr. 84.

ISBN 978-985-6992-05-9

©Hermann Hesse, 1927, 1942

©Сёмуха В.С., пераклад на беларускую
мову, 2006 – 2011

©Афармленне. Выдавец Зміцер Колас,
2011

Прадмова выдаўца

У гэтай кнізе сабраны пазасталыя запісы таго чалавека, якога мы, скарыстаўшыся выразам, які ён сам шмат разоў ужываў, назвалі «Стэпавым ваўком». Ці патрэбна ягонаму рукапісу нейкая ўступная прадмова, не бяруся вырашаць; у мяне ж, прынамсі, паўстала ахвота дадаць да старонак Стэпавага ваўка некалькі сваіх, на якіх я паспрабую падаць свае ўспаміны пра яго. Я ведаю з ягонай гісторыі вельмі ж няшмат, і ў прыватнасці ўсё яго мінулае і паходжанне мне так і засталіся ў неведзі. Але склалася моцнае і, пра што я насуперак усяму мушу сказаць, прыемнае ўражанне пра яго асобу.

Стэпаваму ваўку было пад пяцьдзесят, калі ён некалькі гадоў таму назад, шукаючы мэбляванага пакоя, зайшоў у дом да маёй цёткі. Ён зняў мансарду пад дахам і сумежную з ёю невялікую спальню і праз некалькі дзён вярнуўся з двума чамаданамі і вялікай скрыняй кніг і прабыў у нас месяцаў дзевяць-дзесяць. Жыў ён вельмі ціха і адлюдна, і калі б нашыя спальні не былі побач, з чаго і вынікалі часам выпадковыя сустрэчы на лесвіцы і ў калідоры, мы, бадай што, так і не пазнаёміліся б, бо ён не быў кампанейскі, ён быў, што надта нязвыкла мне, настолькі сам у сабе, што і праўда ж меў рацыю, калі часам называў сябе Стэпавым ваўком, варожым, дзікім, але ж тым часам і сарамяжлівым, нават вельмі сарамяжлівай істотай з зусім іншага свету, чым мой. Да якой глыбокай самоты ён прызвычаіўся праз свае схільнасці і жыццёвую долю і наколькі свядома прымаў у сваёй адзіноце накіраваны яму лёс, пра гэта я даведаўся пазней толькі з падаваных ніжэй запісаў,

што засталіся пасля яго; але яшчэ і раней з тых мімалётных сустрэчаў і гутарак я больш-менш уведаў яго і лічу, што вобраз, які паўстае перад мною з ягоных запісаў, увогуле адпавядае той цьмянай і, вядома ж, з пэўнымі прагаламі замалёўцы, якая склалася ў мяне дзякуючы нашаму асабістаму знаёмству. Чыста выпадкова я быў пры тым, калі Стэпавы воўк упершыню пераступіў парог нашага дома і зняў жытло ў маёй цёткі. Ён прыйшоў апаўдні, на сталае яшчэ стаялі талеркі ад абеду, а ў мяне яшчэ было паўгадзіны да адыходу ў кантору. Я не забыў дзіўнага і вельмі дваістага ўражання, какое ён зрабіў на мяне з першага позірку. Ён увайшоў праз зашклёныя дзверы, спярша пазваніўшы, і ў прыцененых сенцах цётка спыталася ў яго, што чалавека прывяло. А ён, Стэпавы воўк, закінуў вострую, коратка стрыжаную галаву, прынохаўся, нервова паводзячы носам, як бы абмацаваючы паветра вакол сябе і пакуль што не адказваючы і не называючы свайго імя, сказаў:

— О, тут прыемна пахне.

Ён усміхнуўся, і мая добрая цётка таксама ўсміхнулася, а мне гэтыя словы здаліся даволі смешнымі, і я адчуў да яго нейкую непрыязь.

— Ну так, — сказаў ён, — я прыйшоў наконт пакоя, які вы здаяце.

Ужо толькі калі мы трое падымаліся па лесвіцы ў мансарду, мне ўдалося прыгледзецца да гэтага чалавека лепш. Ён быў невысокі, але паставаю і паходкаю ўдаваў даволі рослага, быў у модным і добра аблеглым зімовым паліто, і наогул апануты прыстойна, але крыху нядбала, гладка паголены, зусім кароткія валасы праблісквалі сівізнай. Спачатку паходка ягоная мне не спадабалася, у ёй было нешта натужлівае і нерашучае, што ніяк не пасавала ні да вострага, энергічнага профілю, ні да тону і тэмпераменту ягонай гаворкі.

Толькі пазней я заўважыў і даведаўся, што ён хворы і хадзіць яму цяжка. З нейкай своеасаблівай усмешкай, якая ўжо тады была мне непрыемная, ён аглядваў лесвіцу, сцены, вокны, і старыя высокія шафы на лесвічнай пляцоўцы, усё гэта яму нібыта і падабалася, і разам з тым выглядала смешным. І ўвогуле ўвесь гэты чалавек рабіў уражанне, ныйнакш ён

прыйшоў з іншага свету, з нейкіх там заморскіх краёў, і таму ўсё тут яму прыгожае, але крыху пацешнае. Трымаўся ён, што праўда тое праўда, ветліва, нават прыязна, адразу і без нічога-ніякага пахваліў дом, пакой, плату за жытло, сняданак і іншае, і ўсё-такі ад яго павявала нечым не нашым, нечым, як мне тады падалося, нядобрым і варожым.

Ён зняў пакой, а заадно і спальню, спытаўся пра ацяпленне, ваду, паслугі і правілы распарадку, уважліва і міла, з усім згадзіўся, адразу прапанаваў задатак, і ўсё ж здавалася, што не дужа ён ва ўсё гэта ўлягае, што ён сам сабе смешны ў сваёй ролі і на поўным сур'ёзе яе не прымае, што яму нязвыкла здымаць пакой і гаварыць з людзьмі па-нямецку, бо, па сутнасці, унутрана ён заняты нечым зусім іншым. Прыкладна вось такое было маё першае ўражанне, і такім неспрыяльным для яго яно і засталася б, калі б тут не ўтачыліся ўпоперак і не паправілі яго некаторыя дробныя рысачкі. Перш за ўсё твар новага жыльца, які мне з самага пачатку спадабаўся; хай сабе і было ў ягоных вачах нешта дзіўнае, твар мне прыглянуўся, бо-такі гэта быў твар, можа, крыху незвычайны і тужлівы, але жывы, вельмі асэнсаваны, строга вылеплены і адухоўлены. Спабляжыла мяне і тое, што ў ягонай ветлівасці і прыязнасці, хоць яны, відаць, і каштавалі яму пэўнай намогі, не было нізвання пыхі, наадварот, у іх было нешта амаль кранальнае, нешта падобнае на неабольнасць; толькі пазней я знайшоў гэтаму тлумачэнне, што мяне адразу да яго крыху наблізіла.

Яшчэ да таго як закончыліся аглядзіны пакояў і астатнія перамовы, закончыўся мой перапынак на абед, і я мусіў вяртацца на службу. Я адкланяўся і пакінуў яго з цёткай. Увечары, калі я вярнуўся, яна сказала мне, што здала яму жытло і днямі ён перабярэцца, але прасіў не рэгістраваць яго ў паліцыі, бо ён, як што нездаровы, не пераносіць ніякіх фармальнасцяў, цяганіны па канцылярыях і так далей. Добра памятаю, як мяне гэта тады азадачыла і як я параіў цётцы не згаджацца на такую ўмову. Якраз страх перад паліцыяй у спалучэнні з усім нязвычайным і чужым у вобразе нашага наведніка здаліся падазронымі. Я сказаў цётцы, што, маючы нейкую прычыннасць з зусім незнаёмым чалавекам, аніяк нельга патураць яму ў такім наогул дзіўным жаданні,

выкананне якога можа пры пэўнай прыгодзе пацягнуць за сабою вельмі непрыемныя для яе, цёткі, наступствы. Але тут выявілася, што цётка ўжо падрадзілася выканаць ягоную ўмову і што яна наогул ужо зачараваная і ўпакораная абаяльнасцю незнаёмага, яна ж ніколі не пускала кватарантаў, калі не бачыла сабе магчымасці хоць якога людскага, прызнага, клапатліва-сваяцкага, дакладней нават — мацярынскага стаўлення да іх, чым многія ранейшыя жыльцы ахвотна і шчодро карысталіся. Так і атрымалася, што на першых тыднях я знаходзіў у новым жыльцы ўсялякія недахопы і пахібы, а цётка кожнага разу горача за яго заступалася.

Як што гэтая гісторыя з ухіленнем ад рэгістрацыі ў паліцыі мне не ўпадабалася, я хацеў, прынамсі, даведацца, што цётка высветліла пра незнаёмага, пра яго паходжанне і намеры. А яна ўжо сёе-тое і высветліла, хоць пасля майго абеднага перапынку ён затрымаўся ў яе зусім ненадоўта. Ён сказаў, што збіраецца перамусіць у нашым горадзе некалькі месяцаў, пакарыстацца тутэйшымі бібліятэкамі і агледзець старажытнасці. Цётцы, вядома, не дужа пасаваў такі кароткі тэрмін, але сам жылец яўна прыглынуўся ёй, нягледзячы на яго даволі-такі дзіўнае з'яўленне. Карацей, пакоі былі здадзены. А мае прырэчаны залішніліся.

— А чаго гэта ён сказаў, што тут прыемна пахне? — спытаў я.

Тады цётка мая, у якое часам бывалі досыць удалыя здагадкі, сказала:

— А я гэта добра ведаю. У нас тут пахне чысцінёй, ахайнасцю і парадкам, ну і ўтульным, прыстойным жыццём, дзіва што гэта яму спадабалася. Нябось, ён не прывык да такога і мае ў гэтым сваю патрэбу.

Што ж, падумаў я, вельмі нават магчыма.

— Аднак, — сказаў я, — калі ён не прывык да ўпарадкаванага і прыстойнага жыцця, дык што ж гэта будзе? Што ты рабіць меш, калі ён неахайны і ўсё тут сплюгавіць і вяртацьмецца ноччу п'яны?

— А гэта пабачым, — сказала яна і засмяялася, і я адчапіўся.

Мае страхі і праўда ж былі пустыя. Хоць кватарант зусім не вёў упарадкаванага і размеранага жыцця, ён не накідаў нам

лішняга клопату і не нарабіў ніякай пашкоды, мы і дагэтуль любім успамінаць яго. Але ўнутрана, псіхалагічна, абаім нам, цётцы і мне, чалавек усё-такі вой як замінаў і быў вой які яшчэ лішні, і, калі казаць шчыра, я ад яго яшчэ да канца так і не вызваліўся. Часам ноччу ён сніцца мне, і я адчуваю, што ён, што нават сам факт існавання такога чалавека, па сутнасці, мне ўпоперак і трывожыць мяне, хоць я яго, недзе кажучы, проста-такі палюбіў.

Праз два дні фурман прывёз рэчы кватаранта, якога звалі Гары Галер. Вельмі прыгожы скураны чамадан прыемна ўразіў мяне, а вялікі пляскаты куфар указваў на ранейшыя далёкія падарожжы, — прынамсі, ён быў аблеплены пажаўцелымі ярлыкамі гатэляў і транспартных агенцтваў розных краін, нават заморскіх.

Потым з'явіўся і ён сам, і пачаўся той перыяд, калі я спакваля пачаў спазнаваць гэтага незвычайнага чалавека. Спыраша я нічога дзеля гэтага не рабіў. Хоць Галер зацікавіў мяне, як толькі я ўбачыў яго, першыя некалькі тыдняў я не зрабіў ніводнага кроку, каб сустрэцца з ім альбо пагутарыць. Але, мушу прызнацца, з самага пачатку крыху за ім назіраў, нават, калі яго не было дома, заходзіў у ягонае прыхілле і наогул трошкі падвіжоўваў за ім з простаю цікаўнасці.

Пра знешні выгляд Стэпавага ваўка я ўжо сёе-тое сказаў. Ён несумненна і з першага позірку рабіў уражанне чалавека значнага, рэдкага, не абы як і не абы чым адоранага, твар у яго быў адухоўлены, а вельмі тонкая і рухавая гульня рысаў выдавала цікавае, незвычайна пясчотнае душэўнае жыццё. Калі ён, што здаралася не заўсёды, выходзіў у гутарцы з рамак умоўнасцяў і, нібыта вырываўшыся са сваёй адчужанасці, казаў што-небудзь асабіста ад сябе і сваімі словамі, нам заставалася толькі без адкладу падпарадкавацца яму, ён думаў больш за іншых і ў духоўных пытаннях валодаў тою амаль халоднай дзелавітасцю, той дакладна прадуманай упэўненасцю, што ўласціва толькі людзям сапраўды адухоўленым, без ніякага славалюбства, без прэтэнзій на яркасць у пераконванні іншых альбо ў сваёй слушнасці.

Узгадаю адно такое з яго апошніх выказванняў, зрэшты,

нават не тое, каб выказванне, бо гэта быў толькі кінуты ім лёткі позірк. У актавай зале ўніверсітэта меўся выступіць з дакладам адзін вядомы філосаф і гісторык культуры, чалавек з еўрапейскім імем, і мне ўдалося ўгаварыць Стэпавага ваўка, які спачатку энергічна аднекваўся, паслухаць той доклад. Мы пайшлі разам і ў зале сядзелі побач. Падняўшыся на кафедру і пачаўшы лекцыю, прафесар сваім франтаватым і мітуслівым выглядам расчараваў многіх слухачоў, якія спадзяваліся ўбачыць тут мала ці не прарока. Калі ён дзеля разгону сказаў некалькі ласкавых слоў у адрас слухачоў і падзякаваў аўдыторыі за аншлаг, Стэпавы воўк кінуў на мяне кароткі позірк, чым выказаў свой скепсіс што да гэтых слоў і наогул да прамоўцы з ягонай прамовай, — о, гэта быў незабыўны і жахлівы зірк, пра сэнс якога можна напісаць цэлую кнігу! Што гэтым ён не толькі крытыкаваў канкрэтнага прамоўцу, знішчаючы слаўтага чалавека сваёй забойчай, хай сабе і мяккай іроніяй, — і не казаць мем, гэта дробязь. Сваёй яснасцю ён прасвечваў не толькі асобу мітуслівага прамоўцы, не толькі паўсталы момант сітуацыі, спадзяванні і настрой публікі, крыху прэтэнцыёзны заглавак абвешчанай лекцыі — не ж, позірк Стэпавага ваўка пранізваў увесь наш час, усю мітусню, увесь кар'ерызм, усю марнасць, усю напыжанасць павярхоўнай, надуманай духоўнасці — ай, што тут казаць, ягоны позірк сягаў глыбей, быў скіраваны нашмат далей, чым толькі на пахібы нашага часу, нашай духоўнасці, нашай культуры. Ён цяляў у сэрца ўсяго чалавецтва, за ўсяго адну-адненькую секунду ён ярка высветліў сумненні мысляра, можа нават мудраца, у годнасці, у сэнсе чалавечага жыцця наогул. Гэты позірк казаў: «Вось якія мы блазны кірмашовыя! Вось які ён, той ваш чалавек!» — і любая слаўтасць, любы розум, любыя дасягненні духу, любыя чалавечыя прэтэнзіі на веліч і даўгавечнасць ішлі ў прападзь і аказваліся блазнотай!

Але ж гэта я забег далёка наперад і, шчыра кажучы, на-суперак сваім намерам і волі, ужо сказаў самае істотнае пра Галера, хоць спачатку збіраўся накідаць ягоны партрэт толькі зьольшага, а потым ужо няспешна і паслядоўна распавесці пра маё з ім знаёмства.

Але раз ужо я выперадзіў самога сябе, дык, бадай што, будзе

залішне далей высільвацца наконт загадкавай «нетутэйшасці» Галера і падрабязна расказваць, як я паступова адчуў і спазнаў прычыны і сэнс гэтай страшэннай нетутэйшай адзіноты. Так будзе лепш, бо сваю ўласную пярсону мне хацелася б па магчымасці засланіць у цень. Не хачу ні спавядацца, ні расказваць розныя прыгоды, ні акідацца ў псіхалогію, хачу толькі як відавочца дадаць сякія-такія штрыхі да партрэта гэтага дзіўнага чалавека, ад якога засталіся нататкі пра Стэпавага ваўка.

Ужо з першага покіду вока, калі ён увайшоў праз цётчыныя шклянныя дзверы, па-птушынаму адкінуў галаву і пахваліў прыемны пах нашага дома, я змеціў у незнаёмым нешта адмысловае, і першая мая наіўная рэакцыя была — агіда. Я адчуў (і мая цётка, адрозна ад мяне чалавек не разумовы, адчула прыкладна тое самае) — я ж адчуў, што ён хворы, ці тое душэўна, ці тое нейкай хваробай характару, і ўласцівы здаровым людзям інстынкт прымусіў мяне бараніцца. З часам гэтыя абарончыя адносіны змяніліся на сімпатыю з маёй глыбокай павагі да таго, хто так доўга пакутаваў і чые асамотненасць і ўнутранае паміранне адбываліся ў мяне на вачах. У гэты час я ўсё больш і больш усведамляў, што хвароба гэтага пакутніка грунтуецца не на нейкіх заганых ягонай натуре, а, наадварот, на вялікім багацці яго сілы і задаткаў, якія не спавіліся ў гармоніі. Я зразумеў, што Галер — геній пакуты, што ён у духу некаторых выказванняў Ніцшэ выпрацаваў у сабе геніяльную, неабмежаваную, вусцішна страшную здольнасць да пакутніцтва. Разам з тым я зразумеў, што глеба ягонага песімізму не пагарда да свету, а пагарда да сябе самога, бо пры ўсёй знішчальнасці ягоных меркаванняў пра заведзеныя парадкі альбо пра людзей ён ніколі не меў сябе за выключэнне, свае стрэлы ён пускаў найперш у самога сябе, ён ненавідзеў і адмаўляў перш-наперш сябе.

Тут я павінен, аднак, уставіць адну чыста псіхалагічную зацёмку. Хоць я і вельмі мала чаго ведаю пра жыццё Стэпавага ваўка, у мяне ёсць прычыны лічыць, што шчыралюбныя, але строгія і вельмі пабожныя бацькі і настаўнікі выхоўвалі яго ў тым духу, які ў аснове сваёй мае тэзіс «зацісканне волі». Дык вось, знішчыць асобу, заціснуць і задушыць волю ў гэтым выпадку яўна не ўдалося, вучань быў занадта моцны і наравісты,

надта ганарысты і разумны. Замест каб знішчыць у ім асобу, удалося толькі навучыць яго ненавідзець самога сябе. І супроць сябе самога, супроць гэтага нявіннага і высакароднага аб'екта ён праз цэлае сваё жыццё скіроўваў усю геніяльнасць сваёй фантазіі і сілу свайго розуму. Бо ў тым якраз, нягледзячы ні на што, ён быў праўдзівы хрысціянін і праўдзівы пакутнік, што ўсякую рэзкасць, усякую крытыку, усякую з'едлівасць, усякую нянавісць, на якую толькі быў здольны, ён найперш накідваў на самога сябе. Што да ўсіх астатніх людзей, дык ён упарта рабіў самыя гераічныя і самыя сур'ёзныя спробы любіць іх, ставіцца да іх справядліва, не вярэдзіць іх бодем, бо то ж «палюбі блізкага свайго» ўелася ў яго так глыбока, як і нянавісць да самога сябе — дакладна тое самае і прыводзіць да такой самай ізаляцыі і да такой самай распачы, як і зацяты эгаізм.

Але ж настаў мне час адкінуць свае здогадзі і перайсці да фактаў. Дык вось першае, што я ўведаў пра Гары Галера, — хай тое сваімі вышпігамі, хай тое з ацзнак цёткі, — датычылася ладу ягонага жыцця. Што ён чалавек разумова-кніжны і не мае ніякага практычнага занятку, высветлілася хутка. Ён заўсёды залежваўся ў ложку, часта ўставаў амаль апаўдні і рабіў некалькі крокаў, якія аддзялялі яго спальню ад гасцёўні. Гэтая гасцёўня, вялікая і ўтульная мансарда на два акны ўжо праз некалькі дзён набыла іншы выгляд, чым пры ранейшых жыльцах. Яна напоўнілася — а паступова напайнялася больш і больш. Вешаліся карціны, прыколваліся на сцяну малюнкi, часам выразаняны з часопісаў, часта замяняліся. Паўднёвы пейзаж, фотаздымкі нямецкага правінцыйнага горада, мабыць, радзімы Галера, віселі тут уперамешку з яркімі акварэлямі, пра якія мы пазнейшым часам даведаліся, што яны напісаныя ім самім. Пасля фотаздымак прыгожай маладой жанчыны альбо дзяўчыны. Адзін час на сцяне вісеў сіямскі Буда, пасля заменены рэпрадукцыяй «Ночы» Мікелянджэла, а потым партрэтама Махатмы Гандзі. Кнігі запаўнялі не толькі вялікую кніжную шафу, але і ляжалі ўсюды на сталах, на прыгожым старым секрэтэры, на канапе, на крэслах, на падлозе, кнігі з папяровымі закладкамі, якія таксама пастаянна замяняліся. Кніг усё большала і большала, бо ён не толькі насіў іх з бібліятэ-

кі цэлымі стосамі, але і даволі часта атрымліваў бандэролі па пошце. Чалавек, які жыў у гэтым пакоі, мог быць навукоўцам. Такому ўражанню адпавядалі і тытунёвы дым, які тут усё завалакаў, і параскіданыя недапалкі цыгарэтаў, і попельніцы. Але даволі вялікая частка кніг была не навуковага зместу, у большасці былі творы пісьменнікаў усіх эпохаў і народаў. Адзін час на канапе, на якой ён часта вылежваўся цэлымі днямі, валяліся ўсе шэсць тоўстых тамоў твора пад назвай «Падарожжа Сафії з Мемеля ў Саксонію» — канца васемнаццатага стагоддзя. Вельмі зачытана выглядалі поўныя зборы твораў Гётэ, Жана Поля, а таксама Наваліса, Лесінга, Якобі і Ліхтэнберга. З некалькіх тамоў Дастаеўскага густа тырчалі запісаныя лісткі. На вялікім стале, сярод кніг і рукапісаў, часта гасцяваў букет кветак, там жа быў і эцюднік з акварэльнымі фарбамі, зрэшты, заўсёды запылены, побач з ім — попельніцы ды, каб ужо і гэтага не абмінуць, розныя бутэлькі з напоймі. У аплеценай саломай бутэльцы было звычайнае чырвонае віно, якое ён браў непадалёк у лаўцы, часам паяўлялася бутэлька бургундскага альбо малагі, а тоўстая бутля з вішнёўкай, як я сам бачыў, за кароткі час амаль спаражнілася, а потым знікла ў нейкім куце і пылілася там без далейшага ўбывання рэшты. Не буду апраўдваць свайго шпіёнства і шчыра прызнаюся, што першым часам ўсе гэтыя прыкметы хоць і напоўненага духоўнымі інтарэсамі, але ўсё ж даволі-такі расхлябанага і разбоўтанага жыцця наводзілі мяне на агіду і падазронасць. Я не толькі чалавек бюргерскай размеранасці ў быцце, я да таго ж не п'ю і не куру, і гэтыя бутэлькі ў пакоі Галера не падабаліся мне яшчэ больш, чым астатні маляўнічы кавардак. Гэтак сама, як у сне і працы, незнаёмы не трымаўся абсалютна ніякага рэжыму ў ежы і піцці. У некаторыя дні ён наогул не выходзіў з дому і не сілкаваўся нічым, акрамя ранішняй кавы, часта адзінай рэштай ягонаў Вячэры, якую знаходзіла цётка, тут жа валяліся лупіны ад банана, затое ў іншыя дні ён трактаваўся ў рэстаранах, часам у добрых, раскошных, часам у якой-небудзь забягалаўцы на ўскраіне горада. Моцным здароўем ён, відаць, пахваляцца не мог; апрача скаванасці ў нагах, якімі ён часам з вялікай намогаю адольваў лесвіцы, яго мучылі, відаць, і іншыя немачы, і, як аднаго разу мімаходзь кінуў, — ужо каторы год ён не ведае ні

нармальнага стрававання, ні нармальнага сну. Я прыпісаў гэта перш за ўсё таму, што ён выпіваў. Пазней, калі я заходзіў з ім у адну з ягоных рэстараций, мне прыпадала назіраць, як ён борздзенька прапускаў чарчыну-другую, але па-сапраўднаму наброханага пад завязкі ні я, ні яшчэ хто-колечы яго ні разу не бачыў.

Ніколі не забуду нашай першай, можна сказаць, асабістай сустрэчы. Мы былі знаёмыя толькі ўзнагледзь, як бываюць знаёмыя суседзі, якія жывуць у адным доме. Адночы ўвечары, вяртаючыся з канторы, я на сваё вялікае здзіўленне застаў гэра Галера на лесвічнай пляцоўцы паміж другім і трэцім паверхамі. Ён сядзеў на верхняй прыступцы і пасунуўся ўбок, прапускаючы мяне. Я спытаўся, ці не пачуваецца яму блага, і ці не правесці яго да самага верху.

Галер паглядзеў на мяне, і я зразумеў, што вывеў яго з нейкага дрымотнага стану. Ён павольна ўсміхнуўся сваёй прыгожай і журботнай усмешкай, якою так часта мала што не кроіў мне сэрца, а потым запрасіў прысесці побач. Я падзякаваў і сказаў, што не прывык сядзець на лесвіцах каля чужых кватэраў.

— Ах, ну так, — сказаў ён і ўсміхнуўся яшчэ раз. — Ваша рацыя. Але хвіліначку, я пакажу вам, чаму я тут прысеў.

І ён паказаў на пляцоўку перад кватэрай другога паверха, дзе жыла адна ўдава. На малюсенькай лапінцы паркету паміж лесвіцай, акном і зашклёнымі дзвярыма стаяла каля сцяны высокая шафа з чырвонага дрэва са старадаўнімі алавынымі прыбамбасамі, а на падлозе перад шафай у вялікіх вазонах на дзвюх нізкіх падстаўках стаялі дзве расліны, азалія і араўкарыя. Расліны былі вельмі прыгожыя і даглядаліся бездакорна, што я з прыемнасцю зазначыў сабе.

— А ведаеце, — працягваў Галер, — гэтая пляцовачка з араўкарыяй, тут такі дзівосны пах, што я проста не маю сілы прайсці міма, не затрымаўшыся хоць на хвілінку. У вашай цётчакі таксама суцэльны водар, парадак і чысціня, але вось гэтая пляцоўка з араўкарыяй — яна такая сляпуча чыстая, такая выцёртая, навошчаная і вымытая, такая недатыкальна ахайная, аж проста страх бярэ — так аж ззяе. Мне заўсёды хочацца тут надыхацца — чуеце, як тут пахне? Як гэты пах воску,

якім нацёртая падлога, і слабы прысмак тарпатыны разам з чырвоным дрэвам, прамытымі лістамі раслін і ўсім астатнім ствараюць водарнасць, яўляюць воку найвышэйшую ступень мяшчанскай чысціні, стараннасці і акуратнасці, дакладнага выканання абавязку і вернасці ў малым. Не ведаю, хто тут жыве, але за гэтымі шклянкімі дзвярыма павінен быць рай чысціні і выпыленай мяшчанскасці, рай парадку і баязліва-кранальнай адданасці маленькім прызвычайкам і вялікім мусовасцям.

Як што я перамоўчаў, ён сказаў далей:

— Калі ласка, не думайце, што я іранізую! Дарагі мой, менш за ўсё я хацеў бы выскаляцца з гэтага мяшчанскага парадку. Можа, я сам жыву ў іншым свеце, не ў гэтым, і, бадай што, не вытрымаў бы і дня ў кватэры з такімі араўкарыямі. Але хоць я і стары, крыху ўжо аблезлы і апоўзлы стэпавы воўк, я ўсё-такі таксама сын сваёй маці, а мая маці таксама была мяшчанка, яна разводзіла кветкі, даглядала пакой і лесвіцу, мэблю і гардзіны і рупілася за кватэру і сваё жыццё, каб было як мага больш ахайнасці, чысціні і прыстойнасці. Пра гэта мне нагадвае пах тарпатыны, нагадвае араўкарыя, і вось я часам сяджу тут, гляджу на гэты ціхі садок парадку і радуюся, што такое на свеце бывае.

Ён хацеў падняцца, але гэта давалася цяжка, і ён не запрэчыў, калі я крыху дапамог яму. Я ўсё яшчэ маўчаў, але ўжо паддаўся, як тое ўжо было з маёй цёткай, нейкаму зачараванню, якое зыходзіла з гэтага чалавека. Мы павольна падняліся разам па лесвіцы, і перад сваімі дзвярыма, ужо трымаючы ў руцэ ключ, ён зноў проста і вельмі прыветліва паглядзеў мне ў твар і сказаў:

— Вы прыйшлі са сваёй канторы? Ну так, у гэтым я нічога не цяплю, я жыву, ведаеце, крыху наўзбоч, крыху зводдаль. Але, мабыць, вы таксама цікавіцеся кнігамі і да таго падобным, ваша цётка сказала мне неяк, што вы закончылі гімназію і былі моцныя ў грэцкай. Сёння раніцай я знайшоў адну фразу ў Наваліса, можна, я пакажу вам яе? Вам гэта таксама будзе прыемна.

Ён завёў мяне ў свой пакой, дзе моцна пахла тытунём, дастаў з гурбы нейкую кнігу, пагартаў, пашукаў...

— Гэта таксама добра, вельмі нават добра, — сказаў, — вось паслухайце: «Трэба ганарыцца бодем, усякі боль — гэта напамін пра наша высокае прызначэнне». Файна! За восемдзесят гадоў да Ніцшэ! Але гэта не тое выслоўе, якое я меў на ўвазе, — пачакайце — вось, знайшоў. Вось яно: «Большасць людзей не хоча плаваць да таго, як навучацца плаваць». Ці ж не дасціпна? Вядома, яны не хочуць плаваць! Яны ж бо створаны для сушы, а не для вады. І вядома ж, не хочуць думаць; бо яны народжаны, каб жыць, а не каб думаць! Ну, а хто думае, што бачыць у гэтым сваю галоўную місію, той можа пайсці вельмі далёка, але ён усё адно блытае сушу з вадою, і рана ці позна ўтопіцца.

Так ён залучыў мяне да сябе і зацікавіў, і я затрымаўся ў яго на некалькі хвілін, і з таго часу мы часцяком, сустракаючыся на лесвіцы альбо на вуліцы, крыху гутарылі. Пры гэтым, як і таго разу каля араўкарыі, я не мог пазбыцца падазрэння, што ён іранізуе з мяне. Але гэта было зусім не так. Ён адчуваў да мяне, як і да араўкарыі, шчырую павагу, ён так глыбока ўвайшоў у сваю адзіноту, у сваё накіраванне плаваць, у сваё адшчапенства, што і насамрэч, без ніякага пакепу, мог прыйсці ў захапленне ад якога-небудзь слугі альбо, скажам, трамвайнага кандуктара. Спачатку мне здавалася гэта даволі пацешным перабольшаннем, панскай прыхамаццю, какетлівай сентыментальнасцю. Але спакваля я пераканаўся, што, гледзячы на наш мяшчанскі заканоўрац са сваёй беспаветранай прасторы, са сваёй воўчай адзінокасці, ён сапраўды захапляўся гэтым заканаўрам, шчыра любіў яго як нешта трывалае і надзейнае, як нешта недасягальна далёкае, як радзіму і спакой, дарога да якога яму, Стэпаваму ваўку, заслонена. Перад нашай брамнай, харошай кабетай, ён заўсёды здымаў капялюш з непадробнай пашанай, і калі мая цётка з ім гаманіла і нагадвала яму, што ягонай бялізне патрэбен сякі-такі падналадак альбо што ў яго адрываецца гузік на паліто, ён слухаў яе на дзіва ўважліва, быццам з усяе сілы, але безнадзейна стараўся пранікнуць праз якую-небудзь шчыліну ў гэты закутак спакою і парадніцца з ім хоць на гадзіну-другую.

Ужо падчас першай гутаркі каля араўкарыі ён назваў сябе Стэпавым ваўком, і гэта таксама крыху аздачыла мяне

і збіла з панталыку. Ну што гэта за мова за такая?! Я не толькі па прывычцы прыняў гэты выраз, але і сам пачаў неўзабаве ў думках называць нашага жыльца не йнакш, як Стэпавым ваўком, ды і сёння не знайшоў бы яму больш трапнага вызначэння. Стэпавы воўк, які, заблудзіўшыся, заблукаў да нас у горад, у стаднае жыццё, — ніякі іншы вобраз больш дакладна не намалюе гэтага чалавека, яго нясмелай адзіноты, яго ваўкаватасці, яго трывогі, яго тут і па радзіме і яго бязроднасці.

Аднойчы выпала мне цэлы вечар назіраць за ім на сімфанічным канцэрце, дзе ён, на маё вялікае здзіўленне, сядзеў непадалёк ад мяне, але не заўважыў. Спачатку давалі Гендэля, высакародную і прыгожую музыку, але Стэпавы воўк сядзеў безудзельна, увесь у сваіх думках, не звяртаючы ўвагі ні на музыку, ні на слухачоў. Асамотнены, чужы і адзінокі, ён сядзеў з халодным, але заклапочаным тварам, апусціўшы вочы. Пасля пачалася другая п'еса, маленькая сімфонія Фрыдэмана Баха, і я дзіву даўся, убачыўшы, як пасля першых жа тактаў мой самотнік заўсміхаўся, заразіўшыся іграю, ён цалкам замкнуўся ў сабе і хвілін, можа, з дзесяць заставаўся ў такім шчаслівым самазабыцці, здаваўся заглыбленым у такія салодкія мроі, што я ўжо сачыў не так за музыкай, як за ім. Калі п'еса скончылася, ён схамянуўся, выпрастаўся седзячы, намерыўся ўжо быў устаць і выйсці, але такі застаўся ў крэсле, каб ужо паслухаць і апошнюю п'есу — гэта былі варыяцыі Рэгера, музыка, якую многія лічылі крыху зацягненай і нуднаватай. І Стэпавы воўк таксама, спачатку ўважлівы і зычлівы, зноў ухіліўся думкамі, ён заклаў рукі ў кішэні і зноў зайшоўся ў сябе, але гэтым ужо разам не шчасліва і замроена, а скрушліва і нарэшце злосна, яго твар зноў адаліўся, пашарэў, патух, ён сам здаваўся старым, хворым насупам.

Пасля канцэрта я зноў убачыў яго на вуліцы і назіраў рушыў следам; захінаючыся ў паліто, ён нявесела і стомлена ішоў да нашага квартала, але, затрымаўшыся каля аднаго старамоднага рэстаранчыка, нерашуча зірнуў на гадзіннік і зайшоў у памяшканне. Мне раптам стукнула ў галаву ўвайсці следам. Ён сядзеў за столікам дробнамяшчанскай гасцёўні, гаспадыня і кельнерка віталі яго як старога знаёмага, я таксама павітаўся і падсеў да яго. Мы прабылі там гадзіну, і за гэты

час я выпіў дзве шклянкі мінеральнай вады, а яму прынеслі паўлітра, а потым яшчэ чвэрць літра чырвонага віна. Я сказаў, што быў на канцэрце, але ён не падтрымаў гэтай тэмы. Прачытаўшы этикетку на маёй бутэльцы з вадой, ён спытаўся, ці не вып'ю я віна, якім ён мяне пачастуе. Калі я прызнаўся, што віна наогул не п'ю, на яго твары зноў паявіўся выраз бездапаможнасці, і ён сказаў:

– Так, ваша рацыя. Я таксама гадамі жыў паўстрымліва і падоўгу пасціўся, але цяпер якраз я пад знакам Вадалея, гэта цёмны і вільготны знак.

І калі я жартам падхапіў гэтую заўвагу і здзівіўся, што менавіта ён верыць у астралогію, ён зноў перайшоў на той перабольшана ветлівы тон, які мяне часта крыўдзіў, і сказаў:

– Слушна, і гэтай навуцы я, на жаль, давараць не магу.

Я развітаўся і пайшоў, а ён вярнуўся дамоў толькі позна ўначы, але паходка яго была як звычайна, і, як заўсёды, ён лёг у ложка не адразу (усё гэта з суседняга пакоя я выдатна чуў), а правёў яшчэ каля дзвюх гадзін у сваёй асветленай гасцёўні.

Не выходзіць з галавы і другі вечар. Я быў адзін дома, цётка кудысьці адлучылася, пазванілі каля параднага, і калі я адчыніў, там стаяла маладая, элегантная дама і, калі яна спыталася гэра Галера, я пазнаў яе: гэта была тая, чыя картачка вісела ў ягоным пакоі. Я паказаў ёй яго дзверы і пайшоў, яна нейкі час прабыла наверх; але неўзабаве я пачуў, як яны разам спускаюцца па лесвіцы і выходзяць, жвава і весела жартуючы. Мяне вельмі здзівіла, што ў нашага пустэльніка ёсць каханая, і прытым такая маладая, зграбная і прыглядная, і ўсе мае здагадкі наконт яго і ягонага жыцця зноў паставіліся пад пытанне. Але не прайшло і гадзіны, як ён вярнуўся, адзін, цяжкай, тужлівай хадюю, стомлена падняўся па лесвіцы і потым гадзінамі ціха хадзіў па гасцёўні туды-сюды, рыхтык воўк які ў клетцы, і цэлую ноч, амаль да самай раніцы, у ягоным пакоі гарэла святло.

Я зусім нічога не ведаю пра іхнія адносіны і дадам толькі, што з той жанчынай бачыў яго яшчэ адзін раз, дзесьці на вуліцы. Яны ішлі пад руку, у яго быў шчаслівы выгляд, і я зноў здзівіўся, якім мілым, нават дзіцячым мог быць часам яго звычайна заклапочаны, адсутны твар, і зразумеў гэтую жанчыну, і зразумееў зацікаўленасць маёй цёткі ў ягоным лёсе. Але таго вечара

ён вярнуўся дамоў засмучаны і няшчасны; я сустрэў яго каля параднага, ён нёс пад паліто, як ужо бывала, італьянскую бутэльку, за якой і праседзеў потым паўночы ў сваім логаве. Мне было шкада яго: якім бязрадасным, безуцешным, беспрытульным жыццём ён жыў!

Годзе, аднак, разводзіць балясы. Не трэба больш ніякіх расповедаў і апісанняў, каб паказаць, што Стэпавы воўк вёў жыццё самагубцы. І ўсё ж я не думаю, што ён пакончыў з сабой, калі раптам, не развітаўшыся, але пагасіўшы ўсе пазыкі, пакінуў наш горад і знік. Мы нічога пра яго з таго часу не чулі і ўсё яшчэ захоўваем некалькі пісьмаў, якія прыйшлі потым на яго імя. Застаўся пасля яго толькі рукапіс, напісаны ім, калі ён тут жыў, — з некалькіх радкоў, да яго прыкладзеных, вынікае, што ён дорыць яго мне і што я вольны рабіць з ім што заўгодна.

Не было ў мяне магчымасці спраўдзіць, наколькі адпавядаюць рэальнасці тэя прыгоды, пра якія расказваецца ў рукапісе Галера. Не сумняваюся, што ў большасці сваёй яны выдуманія, але гэта была не голая выдумка, а спроба адлюстраваць нешта, увасабляючы глыбока перажытае ў форму відавочных вобразаў. Часткова фантастычныя гісторыі ў Галера паходзяць, бадай што, з часу, калі ён жыў тут, і я зноў жа не сумняваюся, што яны грунтуюцца на некаторых сапраўдных вонкавых уражаннях. У той час паводзіны і выгляд нашага госьця змяніліся, ён часта, ночы напролёт, не бываў дома, і кнігі ягоныя ляжалі нечاپаныя. Падчас нашых на тую пару даволі рэдкіх сустрэч ён здаваўся на дзіва жвавым і памаладзелым, ба! — падчас нават вясёлым. Потым жа адразу нахапілася новая немарасць — цяжкая дэпрэсія, ён цэлымі днямі ляжаў у пасцелі, нічога не еў, і як што якраз на тую паласу прыпала бурная, можна нават сказаць, грубая свара з ягонай новай каханкай, свара, якая скаланула ўвесь наш дом і за якую Галер на другі ж дзень перапрасіўся ў маёй цётчкі.

Не, я гатовы пабажыцца, што ён не пакончыў з сабою. Ён жывы, ён недзе ходзіць стомленымі нагамі па лесвіцах чужых дамоў, разглядае дзе-небудзь блішчасныя паркеты і дагледжаныя араўкарыі, праседжвае дні ў бібліятэках, а ночы ў рэстаранах альбо валяецца на ўзятай напраткат канапе, слухае, як

жывуць за вокнамі людзі і свет, ведае, што ён ад іх адрэзаны, але рук на сябе не накладвае, бо рэшта веры падказвае яму, што ён павінен выпіць да канца свой боль, страшэнны боль, і што памерці ён павінен якраз ад гэтага болю. Я часта думаю пра яго, ён не палегчыў мне жыцця, не быў здольны падтрымаць і сцвердзіць ува мне сілу і радасць, о не, акурат наадварот! Але я не ён, і я жыву не ягоным жыццём, а сваім, маленькім, мяшчанскім, затое бяспечным і напоўненым абавязкамі. І мы ўспамінаем пра яго спакойна і прыязна, я і мая цётка, якая магла б расказаць пра яго больш за мяне, але гэта застанецца схаваным у яе душы.

Што да запісак Галера, гэтых дзіўных, месцамі хваравітых, дзе-а-дзе прыгожых і глыбакамысных фантазіяў, дык павінен сказаць, што, калі б тыя лісткі трапіліся мне на вочы выпадкова і калі б я не ведаў аўтара, я б іх абурана, грэбліва выкінуў. Але дзякуючы свайму знаёмству з Галерам я здолеў іх часткова зразумець, нават ухваліць. Я не адважыўся б выносіць іх на суд людскі, калі б бачыў у іх толькі паталагічныя фантазіі нейкага адзіночкі, душэўна хворага, неабольнага чалавека. Але я ў іх бачу нешта большае, дакумент эпохі, бо душэўная хворасць Галера — гэта мне сёння як божы дзень ясна — не выкрунтасы нейкага адзіночкі, а хвароба самой эпохі, неўроз той генерацыі, да якой належыць сам Галер, і падобна на тое, што неўроз гэты ахапіў не толькі слабых і непаўнаwartасных індывідаў, зусім жа не, а якраз моцных, найбольш разумных і адораных.

Запісы — усё роўна, мала ці многа рэальных падзей закладзена ў іх — гэта спроба адолець вялікую хваробу эпохі бакавым манёўрам, не прыхарошваннем, а спробай зрабіць саму хваробу аб'ектам выяўлення. Яны ў поўным сэнсе гэтага слова — адыход у хаос запамрочанай душы, учынены з цвёрдым намерам прайсці праз пекла, падужацца з хаосам, адпакутаваць усё да канца.

Ключ да разумення гэтага дала мне адна заўвага Галера. Аднаго разу, пасля гутаркі пра так званыя жорсткасці сярэднявечча, ён сказаў мне:

— Насамрэч гэта ніякія не жорсткасці. Чалавеку сярэдня-

вечча ўвесь лад нашага жыцця быў бы агідны, ён здаўся б яму не тое што жорсткім, а жахлівым і варварскім! У кожнай эпохі, у кожнай культуры, у кожнай сукупнасці звычаяў і традыцый ёсць свой уклад, свая адпаведная суровасць і мяккасць, сваё харавто і свая жорсткасць, нейкія пакуты здаюцца ёй натуральнымі, нейкае зло яна цярпліва трывае. Сапраўдным пеклам, пакутай чалавечае жыццё робіцца толькі там, дзе перасякаюцца дзве эпохі, дзве культуры і дзве рэлігіі. Калі б чалавеку антычнасці прыпала пажыць у сярэднявеччы, ён, бедалага, задыхнуўся б у ім, як задыхнуўся б дзікун у нашай цывілізацыі. Але ёсць эпохі, калі цэлае пакаленне аказваецца паміж дзвюма эпохамі, паміж двума ўкладамі жыцця ў такой ступені, што траціць усякую натуральнасць, усякую пераемнасць у звычаях, усякую абароненасць і беззаганнасць! Вядома, не ўсе адчуваюць гэта аднолькава. Такі чалавек, як Ніцшэ, загадзя выпакутаваў сённяшняю бяду больш, чым на адно пакаленне раней за іншых, — тое, што ён перажыў у адзіноце, нікім не зразуметы, сёння перажываюць тысячы.

Гэтыя словы Галера, я часта ўзгадваў, чытаючы ягоныя запісы. Галер належыць да тых, хто апынуўся паміж дзвюма эпохамі, хто нічым не абаронены і назаўсёды страціў беззаганнасць, да тых, чый лёс — усю сумніўнасць чалавечага жыцця адчуваць з адмысловай сілай, як асабістую пакуту, як пекла.

У гэтым, здаецца мне, і ёсць сэнс, які могуць даць нам ягоныя запісы, і менавіта таму я наважыўся іх апублікаваць. А наогул жа я не хачу ні абараняць іх, ні выказваць пра іх сваё меркаванне, хай кожны чытач зробіць гэта, як дазволіць яму сумленне!

Нататкі Гары Галера

Толькі вар'ятам

Дзень прайшоў, як праходзяць усе дні, я забіў, я ціха даканаў яго сваім прымітыўным і баязлівым спосабам жыць; некалькі гадзін я працаваў, калупаўся ў старых кнігах, дзве гадзіны мне балела, як гэта наогул бывае ў пажылых людзей, я выпіў парашок і парадаваўся, што ўдалося перахітрыць боль, паляжаў у гарачай ванне, убіраючы ў сябе прыемнае цяпло, тры разы атрымаў пошту і прагледзеў усе непатрэбныя мне лісты і бандэролі, зрабіў зарадку на дыханне, а на розум ад ляноты сёння не засільваўся, гадзінку пахадзіў і папасвіў свае вочы на небе прыгожымі, далікатнымі, незвычайнымі ўзорамі перыстых аблокаў. Гэта было вельмі міла, як усё роўна чытаць старыя кнігі, як ляжаць у гарачай ванне, а ўвогуле дзень выдаўся не тое, каб страдны, зусім не зіхацеў шчасцем і радасцю, гэта быў проста адзін з даўно ўжо звычайных і будных у мяне дзён, у меру прыемных, у меру так сабе, безаблічных дзён пажылога бурклівага чалавека, адзін з дзён без асаблівага болю, без лішніх турботаў, без несхадзімага гора, без распачы, калі нават пытанне, ці не пара ўзяць сабе за прыклад Адальберта Штыфтэра і да смерці парэзацца пры галенні, разглядаецца дзелавіта і спакойна, без хвалявання і страху.

Хто паспытаў смаку іншых дзён, ліхіх, з прыступамі падагры альбо з жахлівым болем галавы, угнездаваным за вачыма, які сваім д'ябальскім чарадзеяствам ператварае з радасці ў пакуту ўсякую дзейнасць, якой патрэбныя зрок і слых, альбо тых дзён

духоўнага памірання, тых чорных дзён пустэчы і распачы, калі сярод сплюндраванай і высмактанай акцыянернымі кампаніямі зямлі чалавечы свет і так званая культура з іх ілжывым, танным, мішурным бляскам пацягаюць вас на ваніты, а самым невыносным іх асяродзішчам робіцца наша збалелая душа, — хто ведае гэтыя пякельныя дні, той вельмі задаволены нармальнымі, палавінчатымі днямі, як сённышні; той удзячна грэецца каля цёплай печы, удзячна зазначае сабе, чытаючы ранішнюю газету, што і сённа, дзякаваць Богу, не грывнула вайна, не ўселася новая дыктатура, не выпаўзла нікая асаблівая мярзота з паалітыкі і эканомікі; той удзячна наладжвае струны сваёй заржавелай ліры на стрыманую, памяркоўна-радасную, амаль вясёлую падзякавальную псалму, якою наводзіць нудную няхэнць на сваё крыху прыглушанае бромам паўбожышча асалоды, і ў спёртым паветры гэтага задаволенага нуды, гэтай удзячнасці, хваравітасці яны, паўбожышча, якое, звесіўшы голаў, дзюбае носам, і паўчалавек, які з лёгкім прырэпалахам спявае нягучную псалму, абодва падобныя адно на аднаго, як блізнюкі.

Ладная штука — задаволенасць, бязбольнасць, гэтыя сцерпныя, унураныя дні, калі ні боль, ні радасць не адважваюцца і пікнуць, калі яны гавораць нішчачкам і ходзяць на дыбачках. Але ў мяне, на жаль, усё зусім інакш — гэтай задаволенасці я якраз і не трываю, яна хутка абрыдае мне, і я ў распачы кідаюся ў іншыя кліматычныя паясы, па магчымасці дарогай радасці, а на блажэйшы канец і з дапамогай болю. Варта мне крыху пажыць без радасці і болю, падыхаць вялай і прэснай лагодай так званых добрых дзён, як дзіцячая душа мая напаўняецца безнадзейнай тугою, і я шпурляю заржавелую ліру падзякавання ў задаволены твар соннага божышча асалоды, і жар самага лютага болю мне мілей за гэтую здаровую хатнюю тэмпературу. Тут мяне забралі шалёная пацяга да моцных пачуццяў, сенсацый, дзікая злосць на шэрае, дробнае, унармаванае і стэрылізаванае жыццё, вар'яцкая патрэба спляжыць што-небудзь ушчэнт, магазін, напрыклад, сабор альбо самога сябе, учыніць якое-небудзь расупоненае глупства, сарваць парыкі з якіх-небудзь шаноўных ідалаў, купіць якім-небудзь разбушаваным школьнікам прагна імі жаданыя білеты да Гам-

бурга, спакусіць дзяўчынку альбо скруціць вязы некалькім прадстаўнікам мяшчанскага правапарадку. Бо менавіта гэта я праклінаў, ненавідзячы ўсімі фібрамі душы больш за ўсё, — гэтую замілаванасць, гэтае здароўе, гэту ўлагоджанасць, гэты дагледжаны і выпеставаны аптымізм мешчаніна, гэты росквіт усяго пасрэднага, нармальнага, сярэдняга.

У такім настроі я і закончыў нікчэмны будны дзень, калі ўжо ён сама-сама ўвабраўся ў вечар. Закончыў яго не так, як бы яно было нармальна і карысна зняможанаму чалавеку, не лёг у падрыхтаваную пасцель, дзе мяне, як нажыўка, чакала грэлка, а, выканаўшы свой невялікі бязрадасны і астабрыдлы ўрок працы, панура абуўся, апрануўся і ў туманнай цемры павалокся ў горад, каб у гатэлі «Сталёвы шалом» выпіць тое, што мужчыны, аматары выпіць, па старой звычцы называюць «кілішкам гарбаты».

Дык вось я спускаюся са сваёй мансарды па лесвіцах, па гэтых цяжкіх для пад'ёму лесвіцах чужыны, па чысценькіх, вылізаных лесвіцах добрапрыстойнага трохкватэрнага даходнага дома, на гарышчы якога і быў мой пакойчык. Не ведаю, чаму так бывае, але я, бязродны стэпавы ваўчыска, адзінец, вораг мяшчанскага свету, заўсёды жыву ў самых размяшчанскіх дамах, гэта мая старая слабінка. Не ў палацах і не ў пралетарскіх трушчобах, а ў гэтых занудлівых, прыстойных, бездакорна дагледжаных мяшчанскіх гнёздах, дзе пахне тарпатынай і мылам, дзе палыхаешся, пачуўшы, што дзверы параднага моцна ляпнулі, альбо ўвайшоўшы ў брудных чаравіках. Я змалку люблю гэтую атмасферу, і мая прыхаваная туга па сякіх-такіх тутэйшых падабенствах радзімы зноў і зноў безнадзейна вядзе мяне па раз'езджаных, выбоістых дарогах. І падабаецца мне кантраст паміж маім жыццём, маім адзінокім, без кахання, зацкаваным, да нязмогі бязладным жыццём і гэтай сямейна-мяшчанскай сферай. Я люблю ўдыхаць на лесвіцы пах цішыні, парадку, чысціні, прыстойнасці і ацугляннасці, пах, у якім заўсёды, нягледзячы на сваю нянавісць да мяшчанства, я знаходжу нешта кранальнае, люблю пераступаць парог свайго пакоя, дзе ўсё гэта ўраз канчаецца, дзе сярод гурбы кніг валяюцца недапалкі цыгарэт і стаяць бутэлькі з-пад віна, дзе ўсё няўтульна, усё ў бязладдзі і запушчанасці і дзе ўсё — кнігі,

рукапісы, думкі — пазначана і прасякнута горам адзінокіх, цяжкасцю людскога жыцця, сумам па новым асэнсаваным чалавечым жыцці, якое даўно страціла ўсякі сэнс.

Вось ужо я мінуў араўкарыю. На другім паверсе гэтага дома левіца вядзе міма невяліччай пляцоўкі перад кватэрай, якая несумненна бездакорнейшая, чысцейшая, прыбранейшая больш за ўсе астатнія, бо гэтая плячовачка проста ззяе звышлюдзкай дагледжанасцю, яна — маленькі храм парадку. На паркетнай падлозе, на якую страх бярэ ступіць, стаяць, чыста дзве цацкі, услончыкі, і на кожным па вялікім вазоне, у адным расце азалія, у другім даволі прыгожая араўкарыя, здаровае, ужо выноснае дрэўца, свайго роду дасканаласць, кожная іголачка, кожная галінка прамытая да бляску. Часам, калі ведаю, што мяне ніхто не бачыць, я карыстаюся гэтым месцам як храмам, саджуся пад араўкарыю на прыступку, трошкі адпачываю, складваю малітоўна рукі і багавейна гляджу ўніз, на гэты райскі садок парадку, які вярэдзіць душу і сэрца сваім кранальным выглядам і смешнай адзінокасцю. За гэтай пляцоўкай, як бы пад свяшчэнным ценем араўкарыі, мне бачыцца кватэра, поўная блішчастага чырвонага дрэва, бачыцца жыццё, поўнае здароўя, жыццё, у якім рана ўстаюць, выконваюць свае абавязкі, больш-менш весела спраўляюць сямейныя святы, ходзяць у нядзелю ў кірху і рана кладуцца спаць.

З удаванай лёгкасцю сэрца ішоў я па сырым асфальце вуліц; плачучы і расплываючыся, глядзелі праз халодную імжаку агні лятарняў і высмоктвалі з мокрай зямлі прыцьмёны адбіткі самых сябе. Мне прыгадаліся прызабытыя гады маладосці — як любіў я тады такія цёмныя і пахмурныя вечары позняй восені і зазім'я, як прагна і захмялела ўбіраў у сябе атмасферу адзіноты і суму, калі мала не цэлымі начамі, у слоту і ў буру, хадзіў, захінуўшыся ў паліто, сярод варожай, аголена-золкай прыроды, ужо тады самотны, але поўны шчасця і вершаў, якія пасля запісваў пры свечцы, седзячы на ложку ў сваім пакойчыку! Што ж, усё мінула як і не было, чара была выпіта і больш не напаўнялася. Ці шкадаваў я? Не, не шкадаваў. Не было шкада нічога, што прайшло. Шкада было майго сённяга, усіх гэтых бясконцых гадзін, якія я страціў,

якія толькі перацерпеў, якія не прынеслі мне ні гасцінцаў, ні ўзрушэнняў. Але, дзякаваць Богу, былі і выключэнні, былі часам, рэдка, праўда, і інакшыя гадзіны, яны якраз прыходзілі з узрушэннямі, прыходзілі з гасцінцамі, ламалі сцены і вярталі мяне, аблудніка, да жывой душы свету. З журботай і ўсё-такі з вялікай цікавасцю спрабаваў я ўспомніць апошняе такое ўражанне. Было тое на канцэрце, гралі цудоўную старадаўнюю музыку, і паміж двума тактамі піяна драўляных духавых мне раптам зноў адчыніліся дзверы ў той свет, я ўзляцеў на нябёсы і ўбачыў Бога за працай, я адчуў шчасны боль і ўжо больш ні ад чаго на свеце не бараніўся, больш ужо нічога на свеце не баяўся, усяму сказаў «так», аддаў сваё сэрца ўсяму. Гэта не задоўжылася, ну, можа, на якіх чвэрць гадзіны, але тае ж ночы вярнулася ў сне і з таго часу не-не ды і праблісквала потайкам у самых панылых дні; часам я цягам некалькіх хвілін бачыў гэта выразна — як залаты боскі след, які праходзіў праз маё жыццё: ён амаль заўсёды засыпаны смеццем і брудам, але раптам зноў успыхвае залатымі іскрамі, і тады здаецца, што з яго ўжо нельга збіцца, але неўзабаве ён зноў прападае. Аднаго разу ноччу, лежачы без сну, я раптам загаварыў вершамі, вершамі вельмі дзіўнымі і прыгожымі, але не дайшло мне да галавы запісаць, а раніцай я іх ужо не памятаў, але яны зачаліся ўва мне, як стары арэх у трэснутаў шкарлупіне. Часам гэта наплывала, калі я чытаў якога-небудзь паэта, калі задумваўся над якім-небудзь выказаннем Дэкарта, Паскаля, часам гэта ўспыхвала і вяло мяне залатой ніткай у нябёсы, калі я бываў з каханай. Але, на жаль, цяжка знайсці гэты боскі след ўсярэдзіне нашага жыцця, якое мы вядзём усярэдзіне нашай жа такой задаволенай, такой мяшчанскай, такой бездухоўнай эпохі, калі я бачу гэтую архітэктур, гэтыя справы, гэтую палітыку, гэтых людзей! Як жа мне не быць Стэпавым ваўком і нікчэмным пустэльнікам у свеце, ніводнай мэты якога я не падзяляю, ніводная радасць якога не хвалюе мяне! Я доўга не вытрымліваю ні ў тэатры, ні ў кіно, я не здольны чытаць газет, мала калі чытаю сучасныя кнігі, я не разумею, якое такое радасці людзі шукаюць на чыгунках, у перапоўненых гатэлях, у кавярнях, раздзіраных духотлівай, настырлівай музыкай, у барах і вар'етэ элегантных раскошных гарадоў, на сусветных выставах, на святочных

гульбішчах, на лекцыях для дапытлівых, на стадыёнах — усіх гэтых радасцяў, якія маглі ж бо быць даступнымі і мне, і за якія тысячы іншых б'юцца, я не разумею, я не падзяляю. А тое, што бывае ў рэдкія гадзіны маёй радасці, тое, што для мяне — шчасце, падзея, экстаз, лунанне, — гэта свет прызнае, шукае і любіць хіба што ў паэзіі, у жыцці яно здаецца яму вар'яцтвам, і насамрэч, калі свет у праўдзе, калі ў ісціне гэтая музыка ў кавярнях, гэтыя масавыя забавы, гэтыя амерыканізаваныя, задаволеныя такім мізэрам людзі, значыцца, не ў ісціне я, значыцца, я — вар'ят, значыцца, я — той самы стэпавы воўк, кім я сябе не раз ужо называў, звер, які забытаў у чужы незразумелы яму свет і не знаходзіць сабе ні радзімы, ні ежы, ні чым дыхнуць.

З гэтымі прывычнымі ўжо думкамі ішоў я далей па мокрым асфальце праз адну найбольш зацішную і старую дзяльніцу горада. Насупраць, па той бок вуліцы, стаяў у цемры стары пашэрхлы мур, на які я заўсёды любіў глядзець, такі стары, ён заўсёды так бестурботна стаяў паміж маленькай кірхай і зноў жа старой бальніцай, удзень вочы мае часта адпачывалі на яго няроўнай плоскасці, бо мала было такіх ціхіх, слаўных, маўклівых плоскасцяў у цэнтры горада, дзе на кожным квадратным метры гарлалі свае імёны то крама, то адвакат, то вынаходнік, то ўрач, то цырульнік альбо мазольных справаў майстар. Старавечны гэты мур і цяпер быў, я бачыў, у цішы і спакоі, але нешта-такі ў ім перамянілася, я разгубіўся, калі ўбачыў пасярэдзіне яго прыгожую брамку са стральчатым скляпеннем, бо не мог сказаць, была яна тут заўсёды, а ці толькі нядаўна паявілася. Выгляд у яе, несумненна, старым-стары-замшэлы; мусіць, ужо шмат стагоддзяў таму назад гэтая замкнутая брамка з цёмнай драўлянай палавінкай вяла ў які-небудзь заспаны кляштарны двор, ды і сёння, мабыць, вяла туды ж, хоць ад кляштара нічога не засталася, і, мусібыць, я яе сотні разоў бачыў, але проста не заўважаў, нябось можа, я пафарбавалі нанова, і таму яна далася мне ў вочы. У кожным разе, я спыніўся і ўважліва паглядзеў туды, але не пайшоў на той бок, надта ж бо раскіс мокры брук; я стаяў на тратуары і толькі глядзеў туды, было ўжо досыць цёмна, і мне здалося, што брамка ўпрыгожана вянкам ці тое нечым стракатым.

І, прыгледзеўшыся лепш, я ўбачыў над брамкаю светлую шыльду, на якой, так мне здалося, было нешта напісана. Я напружыў вочы і нарэшце, нягледзячы на бруд і лужыны, перайшоў на той бок. Тут я ўбачыў над брамкаю, на шэра-зялёным ад старасці муры, цёмна асветленую пляму, па ёй хуценька беглі стракатыя літары, яны адразу знікалі, вярталіся і зноў рассейваліся. Ну вось, падумаў я, цяпер і гэты стары слаўны мур спаганілі светлавой рэкламай! Між тым я разабраў некалькі слоў, прачытаць іх было цяжка, даводзілася больш здагадацца, літары з'яўляліся нераўнамерна, вельмі бледныя і невыразныя, і вельмі хутка тухлі. Чалавек, які збіраўся правярнуць на гэтым справунак, вынаходлівасцю не вызначаўся, ён быў Стэпавы воўк, бедалага; чаму ён запусціў свае літары сюды, на гэты мур, у самым цёмным закутку старамесця, такою парою, ды яшчэ ў халепу, калі тут ніхто не ходзіць, і чаму яны такія лёгкія, такія эфірныя, такія вычудліва-неразборлівыя? Але вось нарэшце-такі мне ўдалося злавіць некалькі слоў падрад, а менавіта:

*Магічны тэатр
Уваход не кожнаму
— не кожнаму*

Я паспрабаваў адчыніць брамку; цяжка, старая клямка запа-ла і не паддавалася, колькі я ні ціскаў. Гульня літар скончылася, спынілася раптоўна, маркотліва зразумеўшы сваю марнасць. Я адступіўся крыху назад, улез у самую гразюку, літары больш не з'яўляліся, гульня іх патухла, я доўга стаяў у гразі і чакаў, але дарма.

І раптам, калі ўжо перастаў чакаць і вярнуўся на тратуар, перад мною, адбіўшыся ў асфальце, прамільгнула некалькі літар.

Я прачытаў:

Толькі — вар'ятам!

Я прамерз, але яшчэ доўга прастаяў, чакаючы далей, што будзе. А далей — больш нічога не было. І калі я яшчэ стаяў і думаў пра тое, як прыгожа мільгаюць агеньчыкі літар на

вільготным муры і ў чорным бляску асфальту, да мяне раптам вярнуўся абрываак маіх ранейшых думак — параўнанне са светлым следам, які раставаў удалечыні.

Я моцна скалеў і пайшоў з мараю пра гэты след, з сумам пра брамку ў магічны тэатр, даступны толькі вар'ятам. Тым часам я выйшаў у раён рынка, дзе не бракавала вячэрніх забаваў, дзе на кожным кроку віселі афішы і заклікалі надпісы: жаночая харавая капэла — вар'етэ — кіно — танцы, але ўсё яно было не маё, было «ўсім», нармальным людзям, якія насамрэч усюды, як я бачыў, тлуміліся ў пад'ездах. І ўсё ж мая маркота крыху рассялася, да мяне ўсё-такі дайшло вітанне з іншага свету, скокі некалькіх каляровых літар гралі ў маёй душы і закранулі патайныя струны, залаты след зноў замільгацеў.

Я знайшоў дапатопную забягалаўку, дзе з майго першага прыезду ў горад, гадоў дваццаць таму назад, нічога не змянілася, і гаспадыня ўсё яшчэ тая, і многія цяперашнія госці праседжвалі тут і тады і на тых самых месцах, за тымі самымі «кілішкамі». Я зайшоў у гэты сціплы прытулак, тут было сховішча. Толькі і ўсяго, праўда, такое самае, як там на лесвіцы каля араўкары, тут я таксама не бачыў ні радзімы, ні грамадства, а знаходзіў толькі як глядач зацішнае месцейка перад сцэнай, дзе чужыя людзі гралі чужыя п'есы, але нават і гэты зацішак быў нечагась варты: ні шматлюдства, ні гармідару, ні музыкі, толькі некалькі спакойных абываталяў за незасланымі драўлянымі столікамі (ні табе мрамору, ні эмаліраванага металу, ні плюшу, ні медзі), і перад кожным — вечаровы напой — добрае, дабротнае віно. Можа, гэтыя некалькі застольцаў са знаёмымі мне тварамі былі самыя сапраўдныя філістары, і дома ў іх, у іх філістарскіх кватэрах, стаялі прылізаныя дамовыя алтары перад тупымі ідаламі задаволенасці, а можа, яны былі, як і я, адзінокія, спанталычаныя ў дарозе забуддыгі, якія задуменна тапілі ў віне свае збанкрутаваныя ідэалы, такія самыя стэпавыя ваўкі і недалэнгі, як і я; гэтага я не ведаў. Кожнага з іх цягнула сюды нейкая свая настальгія, нейкая расчараванасць, нейкая патрэба перамены, жанаты шукаў тут атмасферы сваёй халасцяцкай пары, стары чыноўнік — водгаласу свайго студэнцтва, усе яны былі даволі маўклівыя, і ўсе папівалі сабе, сядзелі, як і я, за бутэлькай эльзаскага, а не перад жаночай харавой капэлай.

Тут я кінуў якар, тут можна было пранэндзіць гадзіну, а тое ж і дзве. Адпіўшы эльзаскага, я адразу адчуў, што з самага рана нічога не еў.

Проста дзіва, чаго толькі чалавек не каўтае! Хвілін дзесяць я чытаў нейкую газеціну, запускаючы ў сябе праз вочы дух нейкага зноў жа безадказнага чалавека, які на ўсю храпу перажаўвае са сваёй слінай чужыя словы, а пасля, не стравіўшы іх, выблёўвае назад. Гэтай выблёвіны я праглынуў цэлы слупок. А пасля склыгаў добры ўварвалак вантробы, выразанай з забітага цяляці. Дзівосы! Самае лепшае было эльзаскае. Я не любіў, прынамсі, па буднях, дзікіх, моцных вінаў, якія даюць у галаву і славяцца сваім адмысловым смакам. Мне даспадобы зусім чыстыя, лёгкія, сціплыя мясцовыя віны без ніякіх там мудрагелістых назваў, іх можна піць памногу, і яны так прыемна ахінаюць вясковасцю, зямлёй, небам і лесам. Шклянка эльзаскага і скібка добрага хлеба — самае лепшае. Але я ўжо спажыў порцыю той вантробіны з рэдка калі бывалай асаладай, — увогуле ж, я нячаста ем мяса, — і перад мною стаяла другая шклянка. Дзівосна было і тое, што дзесьці ў зялёных далінах здаровыя, мілыя людзі даглядаюць вінаград, чавяць з яго сок, каб у розных канцах зямлі, далёка-далёка ад іх, нейкія расчараванцы, амаль ужо спітыя і растрэсеныя жыццём стэпавыя ваўкі набіраліся бадзёру і жвавасці з «кілішкаў гарбаты».

Па-мойму, гэта было дзівосна! Было добра, гэта дапамагло, прыйшоў настрой. Слоўная каламазь газетнага артыкула, хоць і позна, але надала мяне на смех палёгкі, і тут раптам я ўзгадаў старую мелодыю таго піяна, яна ярка паднялася ўва мне, як маленькая мыльная бурбалка, бліснула, паменшылася і адбіла ў сабе цэлы свет, і зноў мякка распалася. Калі б гэтая нябесная маленькая мелодыя ўпотаі пусціла карэнне ў маёй душы і раптам зноў зацвіла ўсімі каштоўнымі фарбамі сваёй яркай кветкі, то ці ж я прапаў бы дарэшты? Хай я, звер, заблудзіўся, не разумею вакольнага свету, але ж нейкі сэнс у маім ідыёцкім жыцці быў-такі, быў, нешта ўва мне адгукалася на покліч з далёкіх вышыняў, нешта ўлоўлівала яго, і ў мозгу маім роем раіліся тысячы малюнкаў.

Гурты анёлаў Джота з маленькай царкоўнай столі ў Падуі,

а побач ступалі Гамлет і Афелія ў вянку, прыгожыя сімвалы ўсіх скрухаў і непаразумеў свету; стоячы ў палаючым шары, трубіў у рог Джаноцца, Атыла Шмэльце нёс у руцэ свой новы капялюш, Барабудур падымаў угору да неба гару сваіх скульптураў. Не бяда, што ўсе гэтыя цудоўныя вобразы жывуць у тысячах іншых сэрцаў, было яшчэ дзiesiąткі тысяч іншых невядомых карцін і гукаў, чыёй радзімай, чым празорчым вокам і чуйным вухам была толькі мая душа. Старая бальнічная сцяна ў шэра-зялёных плямах, у трэшчынах і драпінах якой угадваліся тысячы фрэсак, — хто даў ёй адказ, хто ўпусціў яе ў сваё сэрца, хто любіў яе, хто адчуваў чароўнасць яе прытухлых фарбаў? Старыя кнігі манахаў з мяккімі мініятурамі, кнігі нямецкіх паэтаў двухсотгадовай і стогадовай даўнасці, забытыя іх народамі, усе гэтыя пашкуматаныя, адсырэлыя тамы, друкаваныя і рукапісныя старонкі старадаўніх музыкаў, тоўстыя, пажоўклыя лісты нотнай паперы з застылымі гукавымі відзежамі — хто чуў іх разумныя, іх хітраватыя і збуджаныя галасы, хто пранёс у сабе іх дух і іх чароўнасць праз іншую, ахаладзелую да іх эпоху? Хто ўспамінаў пра той маленькі, упарты кіпарыс на гары над Губіё, які быў зламаны і расшчэплены лавінай, але ўсё-такі ўчапіўся за жыццё, і запусціў сабе новую, хай і не такую густую чупрыну? Хто аддзячыў гасціннай гаспадыні з другога паверха і яе вымытай да бляску араўкары? Стэпавы воўк. А хто шукаў за руінамі свайго жыцця расплылы сэнс, пакутаваў, што з выгляду жыў недалужна і бязглузда, жыў тым, што бяздумна, таёмна спадзяваўся на адкрыццё і блізкасць Бога нават у апошнім вэрхале і хаосе.

Я затрымаў у руцэ шклянку, у якую гаспадыня зноў хацела падліць, і ўстаў. Годзе віна. Залаты след бліснуў, нагадаўшы пра вечнае, пра Моцарта, пра зоркі. Я зноў мог нейкі час дыхаць, мог жыць, меў нахабства існаваць, мне не трэба было пакутаваць, баяцца, саромецца.

Дробны дождж распырскваўся ад ветру, сеяў у ліхтары і іскрыўся шкляным бляскам, калі я выйшаў на аціхлую вуліцу. Куды цяпер? Калі б у гэты момант адбыўся цуд і магло спраўдзіцца любое маё жаданне, перад мною цяпер адкрылася б невялікая прыгожая зала ў стылі Людовіка Шаснацатага,

дзе некалькі харошых музыкаў прайгралі б мне дзве-тры п'есы Гендэля і Моцарта. Цяпер гэта якраз упасавала б майму настрою, я смакаваў бы халодную, высакародную музыку, як багі нектар. О, калі б цяпер у мяне быў сябар, сябар у якім-небудзь пакойчыку на гарышчы, і каб сядзеў ён задумліва пры свечцы, а побач ляжала б ягоная скрыпка! Я прабраўся б у яго начную цішыню, бясшумна пракраўся б па лесвіцах і застаў бы яго знянацку, уроспалаш, нахапам, і мы адсвяткавалі б некалькі незямных гадзін гутаркай і музыкай! Калісьці ў зышлыя гады я часта меў такое шчасце, але з часам яно аддалілася і сышло ад мяне, паміж тымі днямі і цяперашнімі гадамі пралеглі жухлыя гады.

Я няспешна пайшоў дадому, наставіўшы каўнер паліто, абапіраючыся лёскай аб мокры брук. Як бы павольна я ні ступаў, усё роўна неўзабаве сядзеў бы ў сваёй мансардзе, у гэтых нібыта родных сценах, якіх не любіў, але і абысціся без якіх не мог, бо насталі часы, калі мне нічога не абыходзіла прашвэндацца зімою цэлую ноч пад дажджом. Што ж, хай так і будзе, нічога, рашыў я, не сапсуе мне добрага вечаровага гумору ні слота, ні падагра, ні араўкарыя, і хай не было камернага аркестра і не прадбачылася ніякага самотнага сябра са скрыпкай, тая дзівосная мелодыя ўсё-такі гучала ўва мне, і я мог, напываючы сабе пад нос з рытмічнымі перадышкамі, прыблізна ўзнавіць яе. Я задуменна ішоў далей. Не, свет не завязаўся мазалём ні на камернай музыцы, ні на сябры, і смешна было б мардаваць сябе бяссілай тугой па цяпле. Адзінота — гэта незалежнасць, яе я хацеў і яе дабіўся за доўгія гады. Яна была халодная, як халодная ціхая прастора, дзе абарачаюцца зоркі.

Калі я праходзіў міма нейкага рэстарана з танцпляцоўкай, мяне захліснула ліхаманкавай джазавай музыкай, грубай і гарачай, як дух сырога мяса. На хвіліну я аж спыніўся; як я ні ўхіляўся ад музыкі гэтага роду, яна заўсёды вабіла мяне нейкімі сваімі таемнымі чарамі. Джаз быў мне агідны, але ён у дзесяць разоў быў мілейшы за ўсю цяперашнюю акадэмічную музыку, сваёй вясёлай, грубай дзікасцю ён глыбока кранаў і мае інстынкты, ён дыхаў сумленнай, наўнай пачуццёвасцю.

З хвіліну я пастаяў, прынюхваючыся да крывавай вісклівай музыкі, злосна і пажадліва ўбіраючы ў сябе атмасферу гэтых

залаў. Адна частка музыкі, лірычная, была сальнаватая, перасалоджаная, мляўкая, наскрозь сентыментальная, другая частка была дзікая і апантана выбуховая, але абедзве неяк найўна і мірна спалучаліся і давалі ў выніку нешта цэльнае. Гэта была музыка пагібелі, такая музыка, пэўна, мусіла існаваць у Рыме за часу апошніх імператараў. Вядома, у параўнанні з Бахам, Моцартам і сапраўднай музыкай яна была чыстае свінства, але ж свінствам было ўсё наша мастацтва, усё наша мысленне, уся нашая псеўдакультура, калі супастаўляць яе з сапраўднай культураю. А гэтая музыка мела перавагу вялікай шчырасці, прастадушна-мілага негрыцянства, дзіцячай жывасці, у ёй было нешта ад негра і нешта ад амерыканца, які ў нас пры ўсёй сваёй сіле пакідае ўражанне хлапечай задзірыстасці, дураслівасці. А няўжо ж бо і Еўропа будзе такою? А няўжо ж бо і яна ідзе да гэтага? Ці не былі мы, старыя знаўцы і духапаклонцы колішняй Еўропы, колішняй сапраўднай музыкі, колішняй сапраўднай паэзіі, ці не былі мы проста дурной меншасцю звышразумных неўротыкаў, якіх заўтра забудуць і высмеюць? Ці не было тое, што мы называем «культурай», духам, душою, ці не было тое, што для нас свяшчэннае і прыгожае, толькі прывіднай немарасцю, ці не сканала даўно тое, што толькі нам, жменьцы занудаў, здаецца сапраўдным ды існажывым? Можа, тое, чым так пераймаемся мы, дурні, было заўсёды нечым нязбытным?

Старая дзяльніца горада прыняла мяне ў сваё ўлонне, памерлая, нерэальная, сярод шэрай імглы стаяла маленькая кірха. Раптам я ўспомніў учарашняе здарэнне, загадкавую скляпеністую брамку, загадкавую шылду з паглумлівым танцам літар. Якія там былі надпісы? Ага ж бо: «Уваход не кожнаму». І яшчэ: «Толькі вар'ятам». Я дапытліва паглядзеў на стары мур, у душы хочучы, каб чарадзеяства пачалося зноў, каб надпіс запрасіў мяне, вар'ята, а брамка каб прапусціла. Там, можа, было акурат тое, чаго я хацеў, там, магчыма, гралі акурат маю музыку.

Цёмны мур, замкнёны, у глыбокім сне, спакойна глядзеў на мяне праз густы змрок. І ніякіх ужо брамак, ніякіх скляпенняў, толькі цёмны, ціхі мур без прагалу. Я з усмешкай пайшоў далей, прыветліва кіўнуўшы каменнай муроўцы. «Спі спакойна, мур

глухі, не будзіцьму цябе. Прыйдзе час, і яны зруйнуюць цябе альбо абхляпаюць заклікамі прагных фірмаў, але ты яшчэ тут, ты яшчэ цудоўны, ціхі і прыглядны мне».

Вынырнуўшы з чорнай пашчы завулка, мяне спалохаў нейкі прахаджанін, нейкі адзінокі начны запаздалец са стомленай паходкай, у кепцы і сінім каптане. На плячы ён нёс жардзіну з плакатам, а на жываце, на рэмені латок, як у кірмашовага разносчыка. Зморана ступаючы паперад мяне, ён не абарочваўся, а то б я павітаўся з ім і пачаставаў цыгаркай. У святле бліжэйшай лятарні я паспрабаваў прачытаць ягоны штандар, яго чырвоны плакат на жардзіне, але той хістаўся, і я нічога не разабраў. Тады я аклікнуў яго і папрасіў паказаць мне плакат. Ён спыніўся і патрымаў жардзіну крыху мацней, і я прачытаў хісткія літары:

Анархісцкі вечаровы атракцыён!

Магічны тэатр!

Уваход не кожнаму...

— Якраз вас я і шукаў, — усклікнуў я радасна. — Што гэта ў вас за атракцыён? Дзе ён будзе? Калі?

Ён ужо зноў ішоў.

— Не кожнаму ўсім, — сказаў ён абыякава, сонным голасам, ідучы далей. Яму было годзе, яму карцела хутчэй дамоў.

— Пастойце, — крыкнуў я ўподбег за ім. — Што там у вас у скрынцы? Я гатовы што-небудзь купіць.

Не спыняючыся, той машынальна палез у скрынку, дастаў нейкую кніжачку і працягнуў мне. Я хуценька схапіў яе і схваў. Пакуль я расшпільваў паліто, каб дастаць грошы, ён завярнуў у падваротню, зачыніў за сабою варотцы і знік. З двара пачуліся яго цяжкія крокі, спярша па бруку, потым па драўнянай лесвіцы, а потым ужо нічога чуваць і не стала. І раптам я таксама вельмі змарыўся і адчуў, што ўжо позна і што няблага было б вярнуцца дамоў. Я пайшоў барзджэй праз сонную ўскраіну, дабраўся да свайго раёна, дзе сярод парку на месцы старога гарадскога вала, у дагледжаных даходных дамах за газончыкамі і плюшчом жывуць чыноўніцтва і дробныя ранцье. Міма плюшчу, міма газона, міма маленькай елачкі

я прайшоў да ганка, намацаў куды ўсунуць ключ, знайшоў кнопку асвятлення, пракраўся міма шкляных дзвярэй, міма паліраваных шафаў і вазонаў з раслінамі і адамкнуў свой пакой, сваю маленькую ўяўную радзіму, дзе мяне чакалі фатэль і печ, чарніліца і эцюднік, Наваліс і Дастаеўскі, чакалі так, як чакаюць іншых, правільных людзей, калі тыя вяртаюцца дамоў, маці альбо жонка, дзеці, служанкі, сабакі, каты.

Калі я здымаў мокрае паліто, мне зноў на вочы ўскінулася тая кніжачка. Я дастаў яе, гэта была тонкая, дрэнна надрукаваная на дрэннай паперы кірмашовая брашурка, тыпу кніжак «Тым, што нарадзіліся ў студзені» альбо «Як за восем дзён скинуць дваццаць гадоў».

Але, уладзіўшыся ў фатэлі і начапіўшы акуляры, я са здзіўленнем, з раптоўным адчуваннем, што тут утачыўся сам лёс, прачытаў на вокладцы назву: «Трактат пра Стэпавага ваўка. Не кожнаму».

І вось які быў змест брашуры, якую я, з усё большай цікавасцю прачытаў адным духам.

ТРАКТАТ ПРА СТЭПАВАГА ВАЎКА

Жыў раз адзін нехта Гары, празваны Стэпавым ваўком. Ён хадзіў дзвюма нагамі, насіў вопратку на сабе і быў чалавекам, але ў сутнасці быў якраз стэпавым ваўком.

Ён навучыўся шмат з таго, чаго здольныя навучыцца людзі здаровага глузду, і быў даволі разумны. Але чаго ён не навучыўся, дык гэта быць задаволеным сабою і сваім жыццём. Гэта яму не ўдалося, чалавек ён быў насупа. Учынілася яно так, мабыць, таму, што ў глыбіні душы ён заўсёды ведаў (альбо думаў, што ведае), што ў істоце сваёй ён зусім не чалавек, а воўк са стэпу. Разумныя людзі хай сабе ў спрэчках сцінаюцца, ці быў ён сапраўды стэпавым ваўком, ці быў ён, можа, нават да таго, як нарадзіўся, ператвораны нейкімі чарамі з ваўка ў чалавека, альбо ж ягоная перакананасць, што ён воўк, была ўсяго толькі мроівам, галюцынацыяй хворага чалавека. Можна ж, напрыклад, дапусціць, што ў маленстве чалавек ён быў дзікі і ваўкаваты, неакізаны і неўпарадкаваны, што ягоныя выхаваўцы спрабавалі забіць у ім звера і тым самым прымусілі яго ўявіць і паверыць, што ён і праўда ж звер, толькі прыкрыты тонкім флёрам выхавання і чалавецкасці. Пра гэта можна доўга і цікава разважаць, можна нават напісаць цэлую кнігу на гэтую тэму; але Стэпаваму ваўку такія вымудры нічога не далі б, яму было ўсё адно, што менавіта абудзіла ў ім ваўка – хай тое чарадзейства, хай здзекі альбо ягоная фантазія. Чаго б ні думалі пра гэта людзі і чаго б ні думаў ён сам пра сябе, нічога не мела аніякага значэння, бо вытрузіць ваўчынасці з яго не магло.

Дык вось у Стэпавага ваўка было дзве прыроды, чалавечая і воўчая; такі быў яго лёс, лёс, магчыма, не такі ўжо й адмысловы ды рэдкі. Ужо бывалі, Кажуць, людзі, у якіх было нешта ад сабакі альбо ад ліса, ад рыбы альбо ад змяі, але яны нібыта не мелі праз гэта аніякіх клопатаў. У гэтых людзей чалавек і ліс, чалавек і рыба жылі побач, адзін аднаму не заважаючы, яны нават дапамагалі адно аднаму, і людзі, якія далёка пайшлі і якім зайздросцілі, часта заўдзячаліся сваім шчасцем хутчэй лісу ці малпе, аніж чалавеку. Гэта ж усім вядома. А ў Гары ўсё было інакш, чалавек і воўк у ім не сужываліся і ўжо ж пагатоў не дапамагалі адно аднаму, а заўсёды смяротна варагавалі і толькі знясільваліся, а калі ў адной душы і ў адной крыві сыходзяцца два заклятых ворагі, дык чаго такое жыццё вартае. У кожнага ж свая доля, ні ў кога яна не лёгкая.

У нашага Стэпавага ваўка было так, што, адчуваючы сябе то ваўком, то чалавекам, ён, як усе, у кім замясіліся два пачаткі, быў адмысловы ў тым, што, калі быў ваўком, чалавек у ім чакаў, будучы назіральнікам і суддзёю, а калі быў чалавекам, акурат тое ж самае рабіў воўк. Напрыклад, калі Гары, як што ён быў чалавек, азарала яркая думка і ён насіў у сабе вытанчаныя, высакародныя пачуцці альбо ўчыняў так званае дабро, дык воўк у ім адразу ж ашчэрваўся, смяяўся і з крывавым здзекам паказваў яму, які ён нягегла-пацешны і карыкатурны, як не красіць увесь гэты рафінаваны спектакль стэпавага звера, ваўка, які выдатна ведае, што яму да душы, а менавіта — гойсаць адзінцом па стэпах, часам хлябтаць кроў альбо ўгоньвацца за ваўчыхай, — і любы чалавечы ўчынак, убачаны воўчымі вачыма, рабіўся тады страшэнна смешным і недарэчным, дурным і марным. Але якраз бо тое самае здаралася і тады, калі Гары адчуваў сябе ваўком і трымаўся ваўком, калі ён ашчэрваў людзям іклы, калі адчуваў нянавісьць і смяротную варожасць да ўсяго людства, да іх ілжывай манернасці, да іх перапсаваных нораваў. Тады ў ім насцярожваўся чалавек, і чалавек сачыў за ваўком, называў яго жывёлай і зверам, і засмучаў, і атручваў яму любую радасць ад яго простаі, здаровай і дзікай ваўчынай ухваткі.

Вось як яно было ў Стэпавага ваўка, і можна сабе ўявіць, што жыццё ў Гары было не вельмі прыемнае і шчаслівае. Але гэта не азначае, што ён быў нешчаслівы ў нейкай адметнай меры,

хоць яму самую менавіта так і здавалася, бо кожны ж чалавек лічыць пакуты, якія выпалі на яго долю, найцяжэйшымі. Так нельга казаць ні пра каго. І той, у кім няма ваўка, не канечне шчаслівы менавіта з гэтай прычыны. Ды і ў самым нешчаслівым жыцці пракідаюцца свае вельмі светлыя часіны і свае кветачкі шчасця сярод пяску і камення. Так было і ў Стэпавага ваўка. Большасцю ён бываў вельмі няшчасны, гэтага не аспрэчыш, і рабіў няшчаснымі іншых — калі любіў іх, а яны яго. Бо ўсе, каму здаралася палюбіць яго, бачылі толькі адзін ягоны бок. Шмат хто любіў яго як тонкага, разумнага і самабытнага чалавека і потым, калі раптам вызвараўся ў ім ваўчыска, жахаліся і запаняверваліся. А не выявіць яны не маглі, бо Гары, як і кожны, хто хацеў, каб яго любілі ўсяго цалкам, не мог схаваць за ілжою ваўка менавіта ад тых, чыя любоў яму нешта важыла. Але былі і такія, якія любілі ў ім якраз ваўка, якраз свабоду, дзікасць, небяспечную неацуглянасць, і іх ён зноў жа страшэнна расчароўваў і засмучаў, калі раптам выяўлялася, што гэты дзікі, злосны воўк — яшчэ і чалавек, яшчэ і сумуе па дабрыні і ласцы, яшчэ і ўмее слухаць Моцарта, чытаць вершы і мець чалавечыя ідэалы. Менавіта гэтыя «такія» звычайна і перажывалі асабліва вялікае расчараванне і асаблівую злосць і прыкрасць, і таму Стэпавы воўк уносіў ва ўсе чужыя лёсы, да якіх прычыняўся, сваю дваістасць і раздвоенасць.

Але хто думае, нібыта ведае Стэпавага ваўка і здольны ўявіць сабе яго жалю вартае, растурзанае супярэчнасцямі жыццё, той памыляецца, ён ведае далёка не ўсё. Ён не ведае (а правілаў жа без выключэнняў няма, і адзін грэшнік пры нагодзе мілейшы Богу за дзевяноста дзевяць праведнікаў), што ў Гары таксама ж бывалі шчаслівыя выключэнні, што ў ім часам воўк, а часам чалавек дыхаў, думаў і адчуваў напоўніцу сваю сілу, што, бывала, нават у вельмі рэдкія часіны, яны заключалі мір і жылі ў добрай згодзе, прычым не проста адзін спаў, калі другі чуваў, а абодва падтрымлівалі адзін аднаго і кожны рабіў другога ўдвая мацнейшым. Часам і ў жыцці Гары, як усюды ў свеце, усё звычайнае, буднае, знаёмае і правільнае мела, здавалася, адзіную мэту — адпачыць хвіліну-другую, прыпыніцца і саступіць месца нечаму незвычайнаму, цуду, мілаце. А ці палягчалі, а ці памякчалі гэтыя кароткія, рэдкія часіны шчасця ліхую

долю Стэпавага ваўка, ці ўраўнаважваліся пакута і шчасце, ці кароткае, але моцнае шчасце тых нячастых часінаў, не кажучы ўжо, ці перакрывала ўсю сукупнасць пакутаў, — гэта ўжо іншае пытанне, над якім хай варочаюць глуздамі людзі, якія прывыклі да марнай траты часу. Думаў над ім часта і Стэпавы воўк, і гэта былі ў яго пустыя і бясплённыя дні.

Але тут след укінуць яшчэ адну заўвагу. Людзей тыпу Гары на свеце — пропадзь, і да гэтага тыпу належаць, у прыватнасці, многія мастакі. Ува ўсіх гэтых людзей дзве душы, дзве істоты, боскі пачатак і д'ябальскі, матчына і бацькава кроў, здольнасць да шчасця і здольнасць да пакуты змяшаліся і перамяшаліся ў іх сама гэтак жа варожа і бязладна, як чалавек і воўк у Гары. І гэтыя людзі, чыё жыццё досыць неспакойнае, адчуваюць часам у свае рэдкія імгненні шчасця такую сілу, такую неверагодную прыгажосць, шумавінне імгненнай талані падымаецца часам настолькі высока і сляпуча над морам пакуты, што прамяні ад той кароткай успышкі шчасця даходзяць і да іншых і іх зачароўваюць. Так, каштоўным лятучым шумам над морам пакуты, узнікаюць усе тыя творы мастацтва, дзе адзін пакутнік на гадзіну падняўся над сваім лёсам аж так высока, што ягонае шчасце з'яе, як зорка, і ўсім, хто бачыць гэтае ззянне, яно здаецца нечым вечным, здаецца яго асабістай марай пра шчасце. Ува ўсіх такіх людзей, як бы ні называліся іхнія дзеі і творы, жыцця, калі шчыра, бадай што і няма, гэта значыць, іхняе жыццё не ёсць быццё, не мае пэўнай формы, яны не героі, не мастакі, не мысляры ў той сутнасці, у якой іншыя з'яўляюцца суддзямі, урачамі, шаўцамі альбо настаўнікамі, не, іхняе жыццё — гэта вечны, пакутлівы рух і хваляванне, яно няшчаснае, яно стурзанае і растурзанае, яно жахлівае і бессэнсоўнае, калі не лічыць сэнсам якраз тыя рэдкія падзеі, дзеі, думкі, творы, што ўспыхваюць над хаосам іхняга жыцця. У асяроддзі людзей гэтага тыпу ўзнікла небяспечная і страшная ідэя, што, можа, усё жыццё чалавечае — проста ліхая памылка, праматчын скідзень, дзікі, жахліва няўдалы эксперымент прыроды. Але ў іх жа асяроддзі ўзнікла і другая ідэя — што чалавек, магчыма, не проста жывёла, надзеленая пэўным розумам, а дзіця багоў, якому наканавана неўміручасць.

У кожнага чалавека ёсць свае прыкметы, ёсць адмысловыя

рысы, у кожнага свае даброці і заганы, у кожнага — свой смяротны грэх. У Стэпавага ваўка гэта тое, што ён быў чалавекам вечара. Раніца ў яго была кепскай парою, якое ён баяўся і якая ніколі не прыносіла яму нічога людзкага. Ніколі ў жыцці раніцай ён не быў па-сапраўднаму вясёлы, ні разу не было, каб з раніцы ён зрабіў нешта добрае, раніцай яму ніколі не прыходзіла ў галаву ніякай добрай думкі, ні разу з раніцы ён і сабе нічога добрага не зрабіў, не тое што, каб яшчэ й іншым. Толькі папаўдні ён патроху цяплеў і ажыўляўся, і адно толькі ўжо падвечар, і тое ў добрыя дні, бываў плённы, дзейсны, а часам палкі і радасны. З гэтым і была звязана яго патрэба ў самоце і незалежнасці. Ніхто ніколі не адчуваў больш за яго пільнай патрэбы ў адзіноце. Яшчэ замаладзь, калі быў бедны і цяжка зарабляў на хлеб, ён галадаў і насіў на сабе ўсякія транты, але затое меў хоць якую там, але ж незалежнасць. Ён ніколі не прадаваўся ні за грошы, ні за якія даброты, ні жанчынам, ні магутам свету гэтага і, каб захаваць сваю свабоду, сотні разоў адкідаў тое, што іншыя лічылі ягоным шчасцем і выгодай і сабе за шчасце мелі б. Нічога на свеце не было яму больш ненавісным і страшным, чым простая подумка, што след яму засесці нейкую пасаду, неяк размеркаваць дзень і год, падпарадкоўвацца іншым. Кантора, канцэлярыя, службовае памяшканне былі яму страшныя, як смерць, а самае кашмарнае, што магло прысніцца, быў палон казармы. Ён умеў ухіляцца ад усяго гэтага, часам цаною вялікіх ахвяраў. Тут праяўлялася яго сіла і годнасць, тут ён быў непахісны і непадкупны, тут яго нораў быў цвёрды і адназначны. Аднак з гэтай годнасцю былі зноў жа цесна звязаныя яго пакуты і лёс. Адбывалася з ім тое, што адбываецца з усімі: чаго ён шукаў і да чаго імкнуўся самымі глыбіннымі памкненнямі сваёй натуры, якраз яно і выпадала яму, але ў такой вялікай дозе, што ўжо не йшлося людзям на нікае дабро. Спачатку гэта было яго марай і шчасцем, потым стала горкай доляй. Хто любіць уладу, памірае ад улады, хто любіць срэбра, памірае ад грошай, раб — ад рабства, шукальнік асалодаў — ад асалодаў. Так і Стэпавы воўк марнеў і гібеў ад сваёй незалежнасці. Ён дамогся жаданай мэты, ён рабіўся ўсё больш і больш незалежны, ніхто не мог яму нічога ўказаць, ні да кога ён не меўся прыстасоўвацца і, як

яму паводзіцца, вызначаў сабе сам. Кожны моцны чалавек канечне дасягае таго, шукаць чаго сабіць яго толькі ягоная ж натура. Але сяроддасягнутаі свабоды Гары раптам адчуў, што свет неяк злавесна пакінуў яго ў спакоі, што яму, Гары, не да людзей і нават не да самога сябе, што ён спакваля задыхаецца ва ўсё больш пустым паветры адзіноты і ізаляцыі. Сталася так, што быць аднаму і быць незалежным — гэта ўжо не ягоная мара, не ягоная мэта, а ягоная доля, яго наканаванне — што чароўнае жаданне задумана і не можа быць адменена, што ён ужо нічога больш не паправіць, як бы ні прагнуў таго ў нудоце, як бы ні памыкаўся добрай воляй і гатовасцю да яднання з супольнасцю: цяпер яго пакінулі сам-насам з сабою. Пры гэтым ён зусім не абуджаў нянавісці і не быў агідны людзям. Больш за тое, у яго было вельмі шмат сяброў. Многім ён падабаўся. Але гэта была толькі сімпатыя і ветлівасць, яго запрашалі, яму дарылі дарункі, ліставаліся з ім мілымі пісьмамі, але збліжацца ніхто не збліжаўся, яднання не ўзнікала нідзе, ніхто не хацеў ды і не быў здольны дзяліць з ім ягонае жыццё. Вакол было цяпер паветра адзіночкі, тая ціхая атмасфера, тое аддаленне асяроддзя, тая няздатнасць да кантактаў, супроць чаго не мае сілы нават самая палкая воля. Гэта была, нябось, ці не самая важная пазнака яго жыцця.

Іншай адмысловасцю была яго прыналежнасць да самагубцаў. Тут след зазначыць, што няправільна называць самагубцамі толькі тых, хто сапраўды канчае з сабою. Сярод гэтых шмат нават такіх, якія робяцца самагубцамі, так бы мовіць, толькі чыста тэарэтычна, выпадкова, бо самагубства не ёсць іх унутраная патрэба. Сярод людзей не надта яркіх, людзей бяклагла лёсу, сярод стадных людзей шмат хто накладвае на сябе рукі, але сваім складам і характарам яны зусім не належаць да тыпу самазабойцаў, і зноў жа вельмі многія, бадай, ці не большасць з тых, хто па сутнасці сваёй уваходзяць у тып самагубцаў, насамрэч ніколі не ідуць з жыцця самахоць. «Самагубца» — а Гары быў якраз такі — не мусова павінен жыць у асабліва цесных стасунках са смерцю, так можна жыць і не будучы самазабойцам. Але самагубцу ўласціва тое, што ён глядзіць на сваё «я» — няважна з поўным на тое правам, а ці не, — як на нейкі небяспечны, ненадзейны і бездапаможны ўтвор

прыроды, што ён здаецца сабе вельмі неабароненым, нібыта стаіць на вузкай вяршыні скалы, дзе дастаткова маленькага знешняга штуршка альбо малюпасенькай унутранай слабінкі, каб сарвацца ў бездань. Лёс гэтага тыпу пазначаны тым, што самагубства для іх найбольш верагодны спосаб памерці, прынамсі, у іх уяўленні. Прычынай такой настраёвасці, прыкметнай ужо ў ранняй маладосці, пагатоў у астатнім жыцці, не ёсць нейкі няма ладу які асаблівы недахоп жыццёвай сілы, наадварот, сярод «самагубцаў» пракідаюцца незвычайна ўпартыя, жыццяпрагныя і адважныя натуры. Але падобна на тое, як ёсць людзі, схільныя да гарачкі пры самай нікчэмнай хваробінцы, людзі, якіх мы называем «самагубцамі» і якія заўсёды вельмі ўражлівыя і адчувальныя, схільныя пры самым нязначным узрушэнні зацята аддавацца думкам пра самазабойства. Была б у нас навука з дастатковай мужнасцю і дастатковым пачуццём адказнасці, каб займацца чалавекам, а не проста механізмамі жыццёвых працэсаў, было б у нас нешта падобнае на антрапалогію, на псіхалогію, дык пра гэтыя факты ведалі б усе.

Сказанае намі пра самагубцаў тычыцца, вядома, адно знешняга аспекту, — гэта псіхалогія, а значыцца, вобласць фізікі. З метафізічнага гледзішча ўсё інакш і нашмат больш ясна, бо пры такім падыходзе да яго «самагубцы» паўстаюць перад намі з пачуццём віны за сваю адасобленасць, паўстаюць душамі, якія бачаць сваю мэту не ў самаўдасканаленні і сваёй дасканаласці, а ў самаразбурэнні, у вяртанні да маці, да Бога, да сусвету. Вельмі многія з гэтых натураў зусім не здольныя ўчыніць калі-небудзь рэальнае самазабойства, бо глыбока прачулі яго грэшнасць. Але для нас яны ўсё ж самагубцы, бо збавенне яны бачаць у пагібелі, а не ў жыцці і гатовыя ахвяраваць сабою, знішчыць сябе і вярнуцца да пачаткаў.

Калі ўсякая сіла можа, а часам і павінна абярнуцца слабасцю, дык тыповы самагубца, наадварот, можа ператварыць сваю ўяўную слабасць у апору і сілу, і робіць гэта даволі часта. Прыклад — Гары, Стэпавы воўк. Як і тысячам падобных да яго, думка, што чалавек самахоць можа памерці ў любую хвіліну, была для яго не проста сумнай гульнёй фантазіі, не, у гэтай думцы ён знаходзіў апору і сущасэнне. Так, як ува ўсіх людзей

ягонага тыпу, кожнае ўзрушэнне, кожны боль, кожная кепская жыццёвая сітуацыя адразу ж абуджалі ў ім жаданне адцурацца ад іх з дапамогай смерці. Але паступова ён вывёў з гэтай сваёй схільнасці цэлую філасофію, проста карысную для жыцця. Інтымнае знаёмства з думкай, што запасны выхад заўсёды адчынены, давала яму сілу, надзяляла яго цікаўнасцю да болю і нягодаў, і, калі ўжо яго шчаміла досыць туга, ён часам думаў з жорсткай радасцю, неяк злосна нават: «Цікава падзвівіцца, што здольны чалавек ператрываць! Бо калі цярпенне дойдзе да крэсу, мне варта толькі адчыніць дзверы, і — дагані мяне!» Ёсць вельмі шмат самагубцаў, якім гэтая думка дадае наймавернай сілы.

З другога боку, усім самагубцам знаёмая барацьба са спакусай пакончыць самагубствам. Нейкім краёчкам душы кожны ведае, што самагубства хоць і выйсце, але ўсё-такі крыху жалю вартае і незаконнае выйсце, што, у сутнасці, прыгажэй і высакародней быць забітым самім жыццём, чым сваёй рукой. Гэта веданне, гэты закалот сумлення, якое мае тую ж самую крыніцу, што і нячыстае сумленне ананістаў, штурхае большасць самагубцаў нястомна заядацца ў барацьбе з ліхой спакусай. Яны змагаюцца, як змагаецца клептаман са сваёй пахібай. Стэпаваму ваўку таксама была знаёмая такая барацьба, ён веў яе, шматкроць мяняючы зброю. Нарэшце, дажыўшы да сарака сямі, ён надыбаў на адну шчаслівую не без гумару падумку, якая часта ўводзіла яго ў радасць. Ён рашыў, што яго пяцідзясяты дзень народзінаў будзе тым днём, калі ён дасца сабе нарэшце пакончыць з самім сабою.

У гэты дзень, так ён пастанавіў сабе, яму будзе можна скарыстацца альбо не скарыстацца запасным выхадам, у залежнасці ад настрою. І хай з ім здарыцца што заўгодна, хай ён захварэе, згалечыцца, хай на яго звалюцца пакуты і гора — усё абмежавана тэрмінам, усё можа доўжыцца максімум гэтыя некалькі гадоў, месяцаў, дзён, а іх лік з кожным днём меншаў! І праўда, цяпер ён лягчэй пераносіў усякія непамыслоты, якія раней мучылі б яго мацней і даўжэй, а то б жа і падсеклі пад корань. Калі яму чамусьці прыпірала асабліва блага, калі да пустаты, адзіноты і здзічэласці ягонага жыцця дадаваліся яшчэ якія-коледчы асаблівыя немачы альбо страты, ён мог сказаць

гэтым немачам: «Пачакайце, яшчэ два гады і — дазнаеце зводу!» І потым замілавана ўяўляў сабе, як раніцай, у дзень пяцідзесяцігоддзя, прыйдуць лісты і віншаванні, а ён, упэўнены ў сваёй брытве, развітаецца з усімі сваімі нягодамі і бразне за сабою дзвярмі. Ляснуцца ж тады і ламота ў касцях, і нудота, і боль у галаве і разанка ў чэраве!

Застаецца яшчэ растлумачыць феномен Стэпавага ваўка ў плане яго своеасаблівых адносінаў да мяшчанства і звесці абедзве з'явы да іх асноўных законаў. За зыходны пункт возьмем, як што яно само на язык просіцца, яго ўспрыманне «мяшчанскай» сферы!

Як ён сам сабе ўяўляў, Стэпавы воўк быў па-за мяшчанскім светам, бо не вёў сямейнага жыцця і не ведаў сацыяльнага гонару. Ён адчуваў сябе то адзінокім, дзіўным самотнікам, хворым пустэльнікам, то няма ладу якой асобай з задаткамі генія, пастаўленага па-над нормамаі звычайнага жыцця. Ён свядома пагарджаў мешчанінам і ганарыўся, што сам не такі. І ўсё ж у пэўным сэнсе ён жыў па-мяшчанску: меў рахунак у банку і дапамагаў бедным родзічам, апрача хай і нядбала, але прыстойна і някідка, стараўся ладзіць з паліцыяй, падатковай управай і іншымі ўладамі. Апрача таго нейкая моцная, тайная пацяга ўвесь час надзіла яго да мяшчанскага свету, да ціхіх, прыстойных сямейных дамоў з іх дагледжанымі садкамі, чысценькімі лесвіцамі, з усёй іх сціплай атмасферай парадку і добрапрыстойнасці. Яму падабалася мець свае маленькія заганы і вычуды, адчуваць сябе староннім у мяшчанскім асяроддзі, нейкім адшчапенцам альбо геніем, але ён ніколі не жыў і не сяліўся ў тых, так бы мовіць, правінцыях, дзе мяшчанства больш няма. Ён не адчуваў сябе вольна ні сярод людзей выключных, што карыстаюцца сілай, ні сярод злачынцаў альбо бяспраўных і не пакідаў правінцыі мяшчанаў, з нормамаі і духам якое заўсёды быў звязаны, нават калі сувязь тая вылівалася ў супраціўленне і бунт. Апрача таго, ён вырас у атмасферы дробнабуржуазнага выхавання і вынес адтуль мноства ўяўленняў і шаблонаў. Тэарэтычна ён нічога не меў супроць прастытуцыі, але асабіста быў няздольны прыняць прастытутку на сур'ёзе і шчыра паставіцца да яе як да роўні. Палітычнага злачынцу, бунтаўніка альбо духоўнага спакусніка

ён мог палюбіць як брата, але для якога-коlechы зладзюгана, рабаўніка, забойцы, садыста ў яго не знайшлося б нічога, акрамя мяшчанскай мілажальнасці і шкадобы.

Такім парадкам, адной палавінай сваёй істоты ён заўсёды прызнаваў і пацвярджаў тое, што другой палавінай аспрэчваў і адмаўляў. Ён гадаваўся ў дагледжаным мяшчанскім доме, у строгім перайманні ўсталяваных формаў і звычаяў і часткай душы назаўсёды заставаўся прывязаны да завяздзёнак гэтага свету, хоць даўно ўжо адасобіўся ў такой меры, якая ў мяшчанстве непрымальная, і даўно вызваліўся ад сутнасці мяшчанскага ідэалу і мяшчанскай веры.

«Мяшчанства» ж, заўсёды сутны стан людзей, ёсць не што там якое, як спроба знайсці раўнавагу, як імкненне да нейтральнай сярэдзіны паміж безлічнымі крайнасцямі і полюсамі чалавечых паводзінаў. Калі ўзяць за прыклад якія-небудзь з гэтых полюсаў, скажам, процілегласць паміж святым і распуснікам, дык нашае прыпадабненне адразу станеца зразумелым. У чалавека ёсць магчымасць цалкам аддацца духоўнаму жыццю, наблізіцца да боскага пачатку, да ідэалу святога. Ёсць у яго, наадварот, і магчымасць цалкам аддацца сваім інстынктам, сваім пачуццёвым пожадзям і накіраваць усе свае высілкі на атрыманне імгненнай радасці. Адна дарога вядзе да святога, да пакутніка духу і самаадрачэння ў імя Бога. Другая дарога вядзе да распусніка, пакутніка інстынктаў, да самаадрачэння ў імя гэта. Дык вось, мешчанін спрабуе жыць у міждарожжы, у памяркоўнай, ураўнаважанай сярэдзіне. Ён ніколі не адмовіцца ад сябе, не дапусціцца ні да разгулу, ні да аскетызму, ніколі не будзе пакутнікам, ніколі не згодзіцца са сваёй пагібеллю, — наадварот, яго ідэал — не самаадрачэнне, а самазахаванне, ён не імкнецца ні да святасці, ні да яе процілегласці, безумоўнасць, абсалютнасць яму нясцерпныя, ён хоча служыць Богу, але хоча служыць і разгулу, буянству, закурдайству, ён хоча быць дабрадзеяным, але хоча і пажыць на зямлі ў сваю ахвотку на поўную губу. Карацей, ён спрабуе асесці пасярэдзіне паміж крайнасцямі, ва ўмеранай і здаровай зоне, без лютых бураў і навальніц, і гэта яму ўдаецца, хоць і цаною той поўніцы жыцця і пачуццяў, якую дае імкненне да безумоўнасці, абсалютнасці, крайнасці. Жыць поўным

жыццём можна толькі цаною свайго «я». А мешчанін нічога не ставіць вышэй за сваё «я» (вельмі, праўда, недаразвітае). Цаною поўніцы, значыць, ён дамагаецца захавання і бяспекі, атрымлівае замест апантанасці Богам спакойнае сумленне, замест асалоды — задавальненне, замест свабоды — утульнасць, замест смяротнага сквару — зацішны халадок. Таму мешчанін па сутнасці свайго — істота са слабым імпульсам да жыцця, палахлівец, які баіцца хоць у нечым паступіцца сваім «я», — ім лёгка кіраваць. Менавіта таму ён і паставіў замест улады — большасць, на месца сілы — закон, на месца адказнасці — праэдуру галасавання.

Ясна, што гэтая кволая бяззлівая істота, якія шматлікія ні былі б яе асобіны, не можа ацалець, што праз свае якасці яна не павінна граць у свеце іншай ролі, як толькі ролю статку ягнят сярод ваўкоў. І ўсё ж мы бачым, што хоць у часы, калі кіруюць натуры моцныя, мешчаніна адразу ж прыпіраюць да сцяны, ён тым не меней ніколі не гіне, а часам нават як бы і ўладарыць над светам. Як жа гэта так? Ні шматлікасць яго статку, ні дабрачынства, ні здаровы сэнс, ні арганізацыя не можа, здавалася б, выратаваць яго ад пагібелі. Таму, чые жыццёвыя сілы з самага пачатку падарвання, не падоўжыць жыцця нікая сіламоц на свеце. І ўсё-такі мяшчанства жыве, яно магутнае, яно квітнее. Чаму?

Адказ: праз стэпавых ваўкоў. Насамрэч жыццёвая моц мяшчанства трымаецца зусім не на ўласцівасцях яго нармаль-ных прадстаўнікоў, а на ўласцівасцях безлічы яго аўтсайдэраў, якіх мяшчанства ў выніку расплывістасці і расцягнутасці сваіх ідэалаў уключае ў сябе. Сярод мяшчанства заўсёды жыве процьма моцных і дзікіх натураў. Наш Стэпавы воўк Гары — характэрны ўзор гэтага. Хоць развіццё ў ім індывідуальнасці, асобы зайшло далёка за даступныя мяшчанству межы, хоць асалода ад самасузیرання знаёмая яму не менш за змрочную радасць нянавісці і саманенавісці, хоць ён пагарджае законам, дабрачынствам і здаровым клёкам, ён усё ж у палоне ў мяшчанства і вырвацца з палону не можа. Такім парадкам, сапраўднае мяшчанства абгорнута, як ядро, шырокімі плас-тамі чалавецтва, тысячамі жыццяў і розумаў, што хоць і перараслі мяшчанства, што хоць і пакліканыя не прызнаваць

адгаворак і лунаць у абсалюце, але затое прывязаныя да мяшчанскай сферы інфантальнымі пачуццямі, яўна заражаныя надарванасцю жыццёвай сілы, і таму закасцяненыя ў мяшчанстве, падначаленыя яму, яму ж абавязаныя і ў нечым яму ўпакораныя. Бо мяшчанства трымаецца прынцыпу процілеглага прынцыпу вялікіх, — «хто не супроць мяне, той за мяне!»

Калі з гэтага гледзішча падзвіцца на душу Стэпавага ваўка, дык ён глядзецьмецца чалавекам, якому як індывідуальнасці, як яркай асобіне наканавана быць не-мешчанінам — усякая ж яркая індывідуальнасць абарочваецца супроць свайго «я» і схільная яго разбураць. Мы бачым, што ён надзелены аднолькава моцнымі імпульсамі і на тое, каб стаць святым, і, каб стаць разбэстай, але што праз нейкую слабкасць альбо закасцяненасць не здолеў сягнуць у дзікія прасторы сусвету, не пераадолеў прыцягнення цяжкай маці-зоркі мяшчанства. Такое яго становішча ў светабудове, такая яго скаванасць. Большасць інтэлігентаў, пераважная частка мастакоў належаць да гэтага тыпу. Толькі самыя моцныя з іх вырываюцца ў космас з атмасферы мяшчанскай зямлі, а ўсе астатнія здаюцца альбо ідуць на кампрамісы, пагарджаюць мяшчанствам і ўсё ж да яго належаць, мацуюць, славяць яго, бо, зрэшты, вымушаныя сцвярджаць яго, каб неяк жыць. Трагізм гэтым незлічоным людзям не па плячы, па плячы ім, аднак, даволі-такі злашчасная доля, на кухні пекла якой дасмажваюцца і пачынаюць пладзіцца іх таленты. Тыя нямногія, што вырываюцца, дасягаюць абсалюту і слаўна гінуць, яны трагічныя, колькасць іх невялікая. А тым, што не вырваліся, чые таленты мяшчанства часта высокая шануе, адчынена трэцяе царства, прывідны, але суверэнны свет — гумар. Неспакойныя стэпавыя ваўкі, гэтыя вечна горкія пакутнікі, якім не дадзена моцы, немінушча патрэбнай для трагізму, для прарыву ў зорную прастору, якія адчуваюць сябе пакліканымі да абсалютнага, а жыць у абсалютным не ўмеюць, — у іх, калі толькі іхні дух загартваўся і стаўся пругкім у пакутах, ёсць прымірэнчы выхад у гумар. У нечым гумар заўсёды застаецца мяшчанскім, хоць сапраўдны мешчанін не здольны разумець яго. У яго прывіднай сферы здзяйсняецца забытаны, супярэчлівы ідэал усіх стэпавых ваўкоў: тут можна адначасова

не толькі ўхваліць і святога, і разбэсту, зблізіць полюсы, але яшчэ і перакінуць гэтую ўхвалу на мешчаніна. Бо чалавек, апантаны Богам, вельмі нават можа ўхваліць злачынцу — і наадварот, але абодва яны, ды і ўсе людзі абсалютных безумоўных крайнасцяў, не могуць ухваліць нейтральную, азызлую, размякла-апоўзлую сярэдзіну мяшчанства, адзін толькі гумар, выдатнае вынаходства тых, чый максімалізм скаваны, хто амаль трагічны, хто няшчасны і пры гэтым шчодро адораны, адзін толькі гумар (можа, самае самабытнае і геніяльнае дасягненне чалавецтва) здзяйсняе немагчымае, ахопліваючы і яднаючы прамянямі сваіх прызмаў усе вобласці чалавечай натуры. Жыць у міры, быццам гэта не мір, паважаць закон і ўсё ж стаяць над ім, валодаць, «як бы не валодаючы», адмаўляцца, як бы гэта ніякая не адмова, — выконваць усе гэтыя любімыя і часта несфармуляваныя патрабаванні вышэйшай жыццёвай мудрасці здольны адзін толькі гумар.

І калі б толькі Стэпаваму ваўку, у якога ёсць да таго ж і здольнасць, і схільнасць, удалося выпарыць, выдаліць з сябе гэты чароўны напой, ён, Стэпавы воўк, быў бы выратаваны. Да такой удачы яму далёка. Але магчымасць, але надзея ёсць. Хто яго любіць, хто спагадлівы да яго, хай узычыць яму гэтага ратунку. Тады ён, праўда, застыў бы ў мяшчанскай сферы, але ягоныя пакуты можна было б ператрываць за іх плённасць. Яго адносіны да мяшчанскага свету і ў каханні і ў нянавісці страцілі б сентыментальнасць, і яго прывязанасць да гэтага свету перастала б суцэльна мучыць яго, як нешта ганебнае.

Каб дасягнуць гэтага альбо нарэшце, магчыма, адважыцца на скачок у космас, такому Стэпаваму ваўку след было б аднойчы зрабіць навочную стаўку з самім сабою, глыбока заглянуць у хаос сваёй душы і цалкам усвядоміць сябе. Тады яго сумніўнае існаванне раскрылася б перад ім ва ўсёй сваёй нязменнасці, і далей ён ужо не змог бы ўвесь час уцякаць з пекла сваіх інстынктаў у сентыментальна-філасофскія самазаспакаенні, а ад іх зноў у сляпу і п'яную дурмань сваёй ваўчынай стаці. Чалавек і воўк мусілі б спазнаваць адзін аднаго без фальшывых эмацыйных масак, мусілі б паглядзець адзін аднаму ў вочы. Тут яны альбо выбухнулі б і навекі разышліся, альбо ж у іх з'явіўся б гумар, і яны пабраліся б шлюбам па разліку.

Можа, калі-небудзь Гары выпадзе такая нагода. Магчыма, што калі-небудзь яму ўдасца спазнаць самога сябе — атрымаўшы толькі адно з нашых маленькіх люстэркаў, ці тое сустрэўшыся з несмяротнымі альбо, што зноў жа магчыма, знайшоўшы ў адным з нашых магічных тэатраў тое, што яму трэба для вызвалення здзічэлай душы. Тысячы такіх магчымасцяў яго чакаюць, яго лёс неадольна прыцягвае іх, усе гэтыя аўтсайдэры мяшчанства жывуць у атмасферы такіх магічных магчымасцяў. Дастаткова дробязі, каб храснула маланка.

І ўсё гэта добра вядома Стэпаваму ваўку, нават калі яму ніколі не трапіць на вочы гэты абрыс яго ўнутранай біяграфіі. Ён адчувае сваё становішча ў сусвеце, ён адчувае і ведае несмяротных, ён адчувае магчымасць сустрэчы з сабою і баіцца яе, ён ведае пра існаванне люстэрка, зірнуць у якое яму вельмі карціць, але зірнуць у якое ён так баіцца.

На завяршэнне нашага эцюда застаецца развясць адну апошнюю фікцыю, адзін прынцыповы падман. Любыя «тлумачэнні», любая псіхалогія, любыя спробы паразумецца маюць патрэбу ў дапаможных сродках, тэорыях, міфалогіях, хлусні; і прыстойны аўтар не забудзецца развясць напрыканцы па магчымасці і гэтую хлусню. Калі я кажу «наверсе» альбо «ўнізе», дык жа гэта ўжо сцвярджанне, якое трэба прасвятліць, бо верх і ніз існуюць толькі ў мысленні, толькі ў абстракцыі. Свет сам па сабе не мае ні верху ні нізу.

Карацей кажучы «стэпавы воўк» — таксама фікцыя. Калі Гары адчувае сябе звышчалавекам і лічыць, што складаецца з двюх варожых і супрацьлеглых натураў, дык гэта ўсяго толькі спрошчаная міфалогія. Гары ніякі не чалавекавоўк, і калі мы прынялі напавер ягоную хлусню, якую ён сам сабе выдумаў і ў якую верыць, калі мы і насамрэч спрабавалі разглядаць і тлумачыць яго як дваістую натуру, як стэпавага ваўка, дык мы, спадзеючыся на тое, што нас лягчэй будзе зразумець, пакарысталіся падманам, які цяпер трэба парушыць паправіць.

Падзел на ваўка і чалавека, на інстынкт і дух, які ўчыняе Гары дзеля большай зразумеласці свайго лёсу, — гэта вельмі

грубае спрощванне, гэта гвалт з рэчаіснасці дзеля даходлівага, але няправільнага тлумачэння супярэчнасцяў, выяўленых у сабе гэтым чалавекам, якія здаюцца яму крыніцай яго неабыхавых пакутаў. Гары выяўляе ў сабе «чалавека», гэта значыцца, свет думак, пачуццяў, культуры, утаймаванай і вытанчанай прыроды, але побач ён выяўляе яшчэ і «ваўка», гэта значыцца, цёмны свет інстыктаў, дзікасці, жорсткасці, нявытанчанай, грубай прыроды. Нягледзячы на гэта, блізірам такі ясны падзел сваёй натуры на дзве ўзаемаварожыя сферы, ён зрэдзь заўважаў, што воўк і чалавек нейкі час, у нейкія шчаслівыя імгненні, сужываліся адзін з адным. Калі б Гары спрабаваў вызначыць ступень удзелу ваўка ў кожным асобным яго, Гары, моманце жыцця, у кожным ягоным учынку, у кожным ягоным адчуванні, ён адразу недаўменна схамянуўся б, і ўся яго прыгожая «ваўчыная» тэорыя пакацілася б дагары нагамі. Бо ніводзін чалавек, нават першабытны мурын, нават ідыёт, не бывае так паслужліва прасты, каб ягоную натуру можна было растлумачыць як суму двух альбо трох асноўных элементаў, а ўжо ж каб растлумачыць такога рознабаковага чалавека, як Гары, найўным падзелам на ваўка і чалавека — гэта, ну, зусім жа дзіцячая спроба. Гары складаецца не з дзвюх натураў, а з сотняў, з тысячаў. Яго жыццё, як жыццё кожнага чалавека, працякае не паміж двума полюсамі, такімі, як інстынкт і дух альбо святы і распуснік, яно адбываецца паміж безліч-тысячмі палярных процілегласцяў.

Хай нас не здзіўляе, што такі разумны і абазнаны чалавек, як Гары, лічыць сябе «стэпавым ваўком» і зводзіць багаты і складаны лад свайго жыцця да такой прастай, брутальнай і прымітыўнай формулы. Здольнасць думаць чалавек мае толькі ў невялікай меры, і нават самы духоўны і самы адукаваны чалавек бачыць свет і сябе самога праз акулёры вельмі найўных, спрощчаных, фальшывых формулаў — і асабліва сябе самога. Бо гэта, відаць, прыроджаная патрэба кожнага чалавека, якая падключаецца міжвольна, — уяўляць сябе нейкім адзінствам. Якія б частыя і якія б цяжкія ўдары ні прымала на сябе гэтая ілюзія, яна ажывае зноў і зноў. Суддзя, які сядзіць насупраць забойцы і глядзіць яму ў вочы, у нейкі там момант чуе, як той гаворыць ягоным, судзейскім, голасам, у нейкі там момант

знаходзіць у сабе ўсе парывы, задаткі, магчымасці забойцы, — у наступны момант ён ужо знаходзіць цэльнасць, зноў робіцца суддзёю, замыкаецца ў панцыр свайго «я», выконвае свой абавязак і выракае забойцу на смерць. І калі ў адмыслова адораных і тонка арганізаваных чалавечых душах праявляецца пачуцці і складанасці, калі яны, як усякі геній, прарвуцца праз ілюзію адзінства асобы, адчуюць сваю неадназначнасць, адчуюць сябе суцэльнасцю з мноствам «я», дык варта ім толькі заікнуцца пра гэта, як большасць закліча на дапамогу навуку, канстатуе шызафрэнію і абароніць чалавецтва ад патрэбы слухаць голас праўды з вуснаў гэтых няшчасных. Але навошта нам тут марнаваць словы, навошта гаварыць пра рэчы, якія ўсім, хто думае, і без таго вядомыя, але гаварыць пра якія не прынята? Значыцца, калі нехта адважваецца пашырыць уяўнае адзінства свайго «я» хоць бы да дваістасці, дык ён ужо амаль што геній, прынамсі, рэдкі і цікавы вынятак. Насамрэч любое «я», нават самае наіўнае, — гэта не адзінства, а складаны свет, гэта маленькае зорнае неба, хаос формаў, ступеняў і станаў, спадчыннасці і магчымасцяў. А што кожны асобна імкнецца глядзець на гэты хаос як на адзінства і гаворыць пра сваё «я» як пра нешта простае з цвёрдай, выразна акрэсленай формай, дык гэта падман, уласцівы ўсякаму чалавеку нават невысокага палёту, ёсць, бадай што, такая ж самая вымога яго жыцця, як дыханне і ежа.

Падман гэты заснаваны на простым пераносе энергіі. Цела кожнага чалавека цэльнае, а душа — не. Паэзія таксама, нават самая рафінаваная традыцыйна заўсёды аперуе ўяўнацэльнымі, уяўнаадзінымі персанажамі. У паэзіі да гэтага часу адмыслоўцы і знаўцы цэняць вышэй за ўсё драму, і гэта з поўным правам, бо яна дае, альбо магла б даць найбольшую магчымасць выявіць «я» як нейкае мноства, калі б не грубая падтасоўка, якая выдае кожны асобны персанаж драмы за нешта адзінае, бо жыве ва ўнікальнай, цэльнай і замкнёнай цэльнай абалонцы. Найвышэй цэніць наіўная эстэтыка так званую драму характараў, дзе кожная асоба выступае як нейкая выразна пазначаная і адасобленая цэльнасць. Толькі цэмяна і спакваля ўзнікае ў сяго-таго здагадка, што ўсё гэта, магчыма, толькі танная, павярхоўная эстэтыка, што мы памыляемся, стасуючы

да нашых вялікіх драматургаў выдатныя, але не арганічныя, а толькі накінутыя нам паняцці пра прыгожае, паняцце антычнасці, якая, зыходзячы заўсёды з бачнага цела, якраз і прымудрала фікцыю «я», фікцыю асобы. У паэзіі старажытнай Індыі гэтага паняцця зусім няма, героі індыйскага эпасаў — не асобы, а хеўры асобаў, рады адухоўленняў. І ў нашым сучасным свеце таксама ёсць паэтычныя творы, дзе пад выглядам гульні асобаў і характараў робіцца не зусім усвядомленая аўтарам спроба паказаць разнастайнасць душы. Хто хоча знайсці гэта, павінен адважыцца зірнуць на дзейных асоб такога твору не як на асобныя істоты, а як на часткі, як на бакі, як на розныя аспекты нейкага вышэйшага адзінства, ну, скажам хоць бы — душы пісьменніка. Хто паглядзіць так хоць бы на «Фаўста», для таго Фаўст, Мефістофель, Вагнер і ўсе астатнія складуць нейкае адзінства, нейкую звышасобу, і толькі ў гэтым высокім адзінстве, а не ў асобных персанажах, ёсць нейкі намёк на сапраўдную сутнасць душы. Калі Фаўст прамаўляе словы, папулярныя ў школьных настаўнікаў, якія выклікаюць захапленне ў абывателя: «Ах, дзве душы ў маіх жывуць грудзях», ён, Фаўст, забывае пра Мефістофеля і мноства іншых душаў, якія таксама жывуць у ягоных грудзях. Дык жа і наш Стэпава воўк лічыць, што носіць у сваіх грудзях дзве душы, ваўка і чалавека, і лічыць, што гэтым самым душа ягоная моцна абцяжарана. А ў тым тое і штука ўся, што грудзі, цела заўсёды адзінкавыя, а душ у іх не дзве, не пяць, а безліч, легіён лікам; чалавек — што цыбуліна, складзеная з сотні скурачак, тканка, якая складаецца з мноства. Зразумелі і добра засвоілі гэта старажытныя азіяты, і будыйская ёга стварыла тэхніку, як выкрыць самападман асобы. Пацешная і разнастайная гульня чалавецтва: самападман, над выкрыццём якога Індыя білася тысячу гадоў, — гэта той самы самападман, на ўмацаванне і ўзмацненне якога паклаў столькі сілы Запад.

Калі мы глянем на Стэпавага ваўка з гэтага боку, будзе зразумела, чаму ён так пакутуе ад сваёй смешнай дваістасці. Ён, як і Фаўст, лічыць, што дзве душы — гэта для адных грудзей ужо зашмат, і што яны павінны разарваць грудзі. А гэта ж якраз замала, і Гары страшна гвалціць сваю грудзіну, спрабуючы зразумець яе ў такім прымітыўным паказе. Гары, хоць ён

і высока адукаваны чалавек, робіць прыкладна тое самае, што і дзікун, які ўмее лічыць толькі да двух. Адну частку сябе ён называе чалавекам, а другую ваўком і думае, што гэта ўсё, што ён вычарпаў сябе. У чалавека ён запіхвае ўсё духоўнае, вытанчанае альбо ж хоць культурнае, што знаходзіць у сабе, а ў ваўка ўсё імпульсіўнае, дзікае, хаатычнае. Але ў жыцці ўсё не так проста, як у нашых думках, усё не так груба, як у нашай беднай, ідыёцкай мове, і Гары ўдвайне ашуквае сябе гэтым дзікунскім метадам «ваўка». Баюся, Гары да «чалавека» адносіць цэлыя вобласці сваёй душы, якім далёка да чалавека, а да ваўка такія часткі сваёй натуры, якія даўно ўжо пераважылі ваўка.

Як усе людзі, Гары думае, быццам няблага ведае, што такое чалавек, а насамрэч гэтага не ведае, хоць часам у сне і іншых непадкантрольных станах свядомасці даўмяваецца. Каб жа ён не забываў сваіх здагадак, каб жа ж засвоіў іх як мага лепш! Чалавек бо не ёсць нешта застылае і нязменнае (такі быў ідэал антычнасці ўсутыч процілеглым здагадкам яе мудрацоў), а ёсць хутчэй нейкая спроба, нейкі пераход, ёсць не што іншае, як вузкі, небяспечны масток паміж прыродай і Духам. Да Духу, да Бога цягне як схаванае ў ім пакліканне, назад да маці-прыроды — самая глыбокая туга; паміж гэтымі дзвюма сіламі гойдаецца ягонае жыццё ў страху і трымценні. Тое, што людзі ў кожны дадзены момант укладваюць у паняцце «чалавек», ёсць заўсёды толькі пераходная, абыватальская дамоўленасць. Гэтая ўмоўнасць адкідае і асуджае некаторыя найбольш грубыя інстынкты, патрабуе нейкай свядомасці, нейкага пераадолення жывельнасці ў сабе, яна не толькі дапускае, але нават абвясчае неабходнай невялікую долю духу. «Чалавек» гэтай умоўнасці ёсць, як усякі мяшчанскі ідэал, кампраміс, нясмелая, наіўная спроба перахітрыць, з аднаго боку, ліхую прамаці-прыроду, а з другога — надакучлівага бацьку — Дух, і пажыць паміж імі, ва ўтульненькай сярэдзіцы. Таму мешчанін дапускае і трывае тое, што ён называе «асобай», але разам з тым аддае асобу на волю малоха — «дзяржавы» і заўсёды сутыкае лбамі асобу і дзяржаву. Таму мешчанін паліць сённю, як ерэтыка, вешае, як злачынцу, таго, каму паслязаўтра будзе ставіць помнікі.

Адчуванне, быццам «чалавек» не ёсць нешта, якое ўжо склалася, а ёсць патрабаванне Духа, аддаленая, гэтак жаданая, як і страшная магчымасць, і што ідуць да яе заўсёды вельмі павольна, цаною мукі экстазаў, якраз тыя адзіночкі, якіх сёння чакае эшафот, а заўтра помнік, — гэта адчуванне жыве і ў Стэпавым ваўку. Але тое, што ён, у процілегласць свайму «ваўку», называе ў сабе «чалавекам» — гэта ўвогуле і ёсць той самы пасрэдны «чалавек» мяшчанскай умоўнасці. Так, Гары адчувае, што ёсць дарога да сапраўднага чалавека, так, часам ён нават ледзь-ледзь і памаленьку рухаецца наперад па гэтай дарозе, плацячы за свой рух горкімі пакутамі і адзінотай. Але ўхваліць і прызнаць за сваю мэту тое высокае патрабаванне, тое сапраўднае ачалавечванне, якога шукае Дух, пайсці адной магчымай дарогай да неўміручасці — гэтага ён у глыбіні душы ўсё-такі баіцца. Ён добра адчувае: гэта павядзе да яшчэ большых пакутаў, да выгнання, да апошніх нягодаў, можа нават да эшафота, — і як ні вабіць бяссмерце ў канцы такога шляху, ён не хоча пераймацца ўсімі гэтымі пакутамі, не хоча паміраць усімі гэтымі смерцямі. Хоць ачалавечванне як мэта больш зразумелае яму, чым мяшчанам, ён заслання вочы і быццам бы не ведае, што зацята трымацца за сваё «я», за жыццё — гэтай найбольш пэўнай дарогай ісці да смерці, тым часам як уменне паміраць, скідаць абалонку, вечна ахвяраваць сваім «я» дзеля перамен вядзе да бяссмерця. Абагаўляючы сваіх любімцаў з ліку несмяротных, напрыклад, Моцарта, ён усё-такі глядзіць на яго ўсё яшчэ мяшчанскімі вачыма і, зусім як школьны настаўнік, схільны тлумачыць дасканаласць Моцарта толькі яго высокай адоранасцю спецыяліста, а не веліччу ягонай самааддачы, яго гатовасцю да пакутаў, яго абыякавасцю да ідэалаў мяшчанства, не яго здольнасцю да той крайняй адзіноты, якая разрэджае, якая ператварае ў ледзяны эфір космасу любую мяшчанскую атмасферу вакол таго, хто пакутуе і робіцца чалавекам, да адзіноты Гефсіманскага саду.

І ўсё ж наш Стэпавы воўк адкрыў у сабе, прынамсі, фаўстаўскую раздвоенасць, убачыў, што за адзінствам ягонага жыцця зусім не стаіць адзінства душы, а што ён у лепшым разе толькі ў дарозе, толькі ў доўгім паломніцтве да ідэалу гэтага суладдзя. Ён хоча альбо пераадолець у сабе ваўка і зрабіцца

цалкам чалавекам альбо адмовіцца ад чалавека і хоць бы ваўком жыць цэльна і нераздоена. Мабыць, ён ніколі як след не назіраў за сапраўдным ваўком, а тое ж бы ён, можа, убачыў, што і ў жывёлаў няма цэльнай душы, што і ў іх за прыгожай, падцягненай формай цела крыюцца розныя памкненні і станы, што ў ваўка ёсць унутраныя бездані, што воўк пакутуе. Не, кажучы «Назад да прыроды!», чалавек заўсёды ідзе няправільнай, пакутлівай і безнадзейнай дарогай.

Гары ніколі не зробіцца зноў цалкам ваўком, ды калі б і зрабіўся, убачыў бы, што воўк таксама не нешта простае і пачатковае, а ўжо нешта вельмі складанае. І ў ваўка ў яго воўчых грудзях жывуць дзве і больш за дзве душы, і хто прагне быць ваўком, той такі ж сама забыўлівы, як мужчына, які спявае: «Толькі дзецям дадзена шчасце!» Сімпатычны, але сентыментальны мужчына, які спявае пра шчаснае дзіцяцтва, таксама хоча вярнуцца да прыроды, да нявіннасці, да першакрыніцы, начыста забыўшыся, што дзеці зусім жа не шчасныя, што яны здольныя на шмат якіх канфлікты, разлады і пакуты.

Назад наогул дарогі няма ні да ваўка, ні да дзіцяці. У пачатку ўсіх рэчаў няма ні нявіннасці, ні прастаты; усё створанае, нават самае простае з выгляду, ужо вінаватае, ужо разнастайнае, ужо ўкінута ў брудную плынь станаўлення і ніколі-ніколі не здолее паплысці назад. Дарога да нявіннасці, да нятворнага, да Бога вядзе не назад, а наперад, не да ваўка, не да дзіцяці, а да ўсё большай віны, да ўсё большага ачалавечвання. І самазабойства табе, гаротны Стэпавы воўча, таксама сур'ёзна не пасобіць, табе не пазбегнуць доўгай, цяжкай дарогі ачалавечвання, ты яшчэ будзеш вымушаны памнажаць сваю раздоенасць, ускладняць сваю складанасць. Замест каб звужваць свой свет, спрашчаць сваю душу, табе давядзецца пакутліва пашыраць яе, усё больш расхінаць яе перад светам, а там, як бач, і прыняць у сябе свет, каб калі-небудзь, магчыма, дайсці да канца і спакою. Гэтай дарогай ішоў Буда, ёю ішоў кожны вялікі чалавек — хто свядома, хто несвядома, — як хто на што ўздольніўся адважыцца. Усякае нараджэнне азначае аддзяленне ад сусвету, азначае абмежаванне, адасабленне ад Бога, пакутлівае станаўленне нанова. Вярнуцца да сусвету, адмовіцца ад пакутлівай ада-

собленасці, зрабіцца Богам — гэта азначае так пашырыць сваю душу, каб яна зноў магла абняць сусвет.

Тут гаворка ідзе не пра чалавека, якога мае на ўвазе школа, эканоміка, статыстыка, не пра чалавека, які мільённа ходзіць па вуліцах і пра якога можна сказаць тое самае, што пра пясчынкі на марскім беразе альбо пырскі прыбою: мільёнам больш, мільёнам менш — няважна, яны — матэрыял, і толькі. Не, мы гаворым тут пра чалавека ў высокім сэнсе, пра мэты і шляхі ачалавечвання, пра чароўнага чалавека, пра несмяротных. Геніяльнасць — з'ява не такая рэдкая, як гэта нам часам здаецца, хоць і не такая частая, як лічаць гісторыкі літаратуры, гісторыкі краін, а тым больш газеты. Стэпавы воўк Гары, на наш погляд, дастаткова геніяльны, каб адважыцца на спробу ачалавечвання, замест каб пры любой цяжкасці скрушліва спасылацца на свайго дурнога стэпавага ваўка.

Калі людзі такіх магчымасцяў перабіваюцца спасылкамі на стэпавага ваўка і на іхнія «ах, дзве душы», дык гэта таксама здзіўляе і засмучае, як і тое, што яны часта любяць мяшчанства. Чалавеку, які здольны зразумець Буду і які мае ўяўленне пра неба і бездані чалавецтва, не лічыць жыць у свеце, дзе кіруюць здаровы сэнс, дэмакратыя і мяшчанская адукаванасць. Ён жыве ў ім толькі з баязлівасці, і калі яго гнятуць памеры гэтага свету, калі цесны мяшчанскі пакой робіцца яму занадта цесны, ён усё валіць на «ваўка» і не бачыць, што воўк — часам яго лепшы бок. Ён называе ўсё дзікае ў сабе ваўком і лічыць гэта ліхім, небяспечным, з мяшчанскага гледзішча — страшным, і хоць ён лічыць сябе мастаком, хоць перакананы ў далікатнай вытанчанасці сваіх пачуццяў, яму ані наўме, што, апрача ваўка, за ваўком, у ім жыве і шмат чаго іншага, і не ўсё тое воўк, што ваўком названа, і жывуць там яшчэ і ліс, і дракон, і тыгр, і малпа, і райская птушка. І не наўме яму, што ўвесь гэты свет, увесь гэты райскі сад прыгожых і страшных, вялікіх і малых, моцных і слабых стварэнняў гэтак сама ж прыгнечаны сапраўдны чалавек і ўзяты ў палон казкаю пра ваўка, як прыгнечаны ў ім, у Гары, і ўзяты ў палон мешчанінам, псеўдачалавекам.

Уявіце сабе сад з сотнямі відаў дрэў, з тысячамі відаў кветак, з сотнямі відаў пладоў, з сотнямі відаў траў. Калі садоўнік гэтага саду не ведае ніякіх батанічных адрозненняў, апрача «ядомае»

і «пустазелле», дык ад дзевяці дзесятых ягонага саду яму ніякага толку не будзе, ён вырве самыя чароўныя кветкі, высеча самыя высакародныя дрэвы альбо, прынамсі, зненавідзіць іх і будзе коса на іх зіркаць. Так робіць і Стэпавы воўк з тысячамі кветак сваёй душы. Што не падыходзіць пад рубрыкі «чалавек» альбо «воўк», таго ён проста не бачыць. А чаго ён толькі не далучае да «чалавека»! Усё баязлівае, усё напускное, усё дурное і дробязнае, бо яно не ваўчынае, ён далучае да «чалавека», а ўсё моцнае і высакароднае, толькі таму, што яшчэ не зрабіўся сам сабе панам, прыпісвае свайму воўчаму пачатку.

Мы развітваемся з Гары, мы даём яму адзінока ісці далей ягонай дарогай. Калі б ён ужо быў несмяротны, калі б ён ужо быў там, куды, здаецца, вядзе яго цяжкі шлях, хай бы здзіўлена глянуў на гэты выгіны, на гэты збянтэжаны, на гэты нерашучы паварот усёй дарогі, як бадзёра, як асуджальна, як спачувальна, як весела ўсміхнуўся б ён тады Стэпаваму ваўку!

Дачытаўшы да канца, я ўспомніў, што некалькі тыдняў таму назад, неяк уначы, я напісаў дзіўны верш, дзе гаворка таксама ішла пра Стэпавага ваўка. Я перакапаў кучу папер у сваім напіхам поўным пісьмовым стале, знайшоў гэты лісток і прачытаў:

Я Стэпавы воўк, гойсаю і блукаю,
заснежаны край паўсюль,
з бярозы крылом крумкач махае —
і ані зайцоў нідзе, ні казуль!
А казульцы шчыра я ўнараўлю,
знайсці б якую ў блуканні!
Я вазьму яе зубамі, абдыму рукамі,
красуню маю, прыгарну, прытулю,
ад поўніцы сэрца прылашчу любоў,
хросточкамі іклы свае ўскаромлю,
і вып'ю ў экстазе гарачую кроў,
і збуджана выцьму ўсю ноч на поўню.
Нават зайца меў бы за ласны кавалак:
ноччу цёплае мяса — гасцінчык ваўку.
Як жа мне доля такая прыпала,
што ў самоце свой век валаку?

У вачах прытулілася старасці цьма,
ужо хвост увабраўся ў сівізну,
мілай жонкі каторы год як няма
а я гойсаю ўсё і казуляй трызню.
А я зайцамі трызню норавам воўчым,
вецер свішча ў зімовыя ночы,
снегам жар астуджаю ў горле
аж душу аддаць д'яблу ўжо горне.

І вось у мяне ў руках два мае партрэты — аўтапартрэт з рыфмаваных кнітэльвэрсаў, такі ж журлівы і трывожны, як і я сам, і партрэт, напісаны холадна і з выгляду аб'ектыўна старонняй асобай, які глядзіць на мяне збоку, звернуўшы ўніз, і ведае больш, але ўсё-такі менш за мяне. І абодва гэтыя партрэты разам, мае заклівыя вершы і разумны эцюд невядомага аўтара дакучалі мне балюча, абодва яны былі правільныя, абодва без прыхарошвання паказвалі ўсю немарасць майго жыцця, абодва ясна паказвалі нязноснасць і няўстойлівасць майго стану. Гэты Стэпавы воўк павінен быў памерці, павінен быў сваёй рукой пакончыць са сваім ненавісным жыццём — альбо надосталь пераплавіцца ў смяротным агні абноўленай самаацэнкі, сарваць з сябе маску і выправіцца ў дарогу да новага «я». Ах, гэты працэс не мог быць мне новым і незнаёмым, я ведаў яго, я ўжо не раз праходзіў праз яго ў крайняй распачы. Кожнага разу падчас гэтай цяжкай ломкі разбівалася маё ранейшае «я», кожнага разу пры гэтым нейкая заповітная і моцна любімая частка майго жыцця здраджвала мне і губілася. Аднаго разу я страціў сваю мяшчанскую рэпутацыю разам са сваім станам і мусіў паступова адмовіцца ад павагі нават у тых, хто да таго здымаў перад мною капялюш. Другім разам паламалася маё сямейнае жыццё, мая душэўна хворая жонка прагнала мяне з дому, з наладжанага быту, каханне і давер раптам ператварыліся ў нянавісць і смяротную варажнечу, суседзі глядзелі мне ўслед з жалем і пагардай. Вось тады і пачалася мая ізаляцыя. А праз некалькі гадоў, праз гэтыя некалькі цяжкіх, горкіх гадоў, калі я адзінока і, дзякуючы строгай самадысцыпліне, збудаваў сабе новае жыццё, заснаванае на аскетызме і духоўнасці, калі я, аддаўшыся абстрактнай практыкоўцы розуму і строга ўпарадкаванай

медытацыі, зноў дасягнуў пэўнай цішыні, пэўнай вышыні, гэты лад жыцця таксама неспадзявана абваліўся, таксама раптам неспадзявана-нянаджана страціў свой высакародны, высокі сэнс; я зноў кідаўся па свеце ў дзікіх, напружаных паездках, назапашваліся новыя пакуты і новая віна. І кожнага разу гэтаму здзіранню маскі, гэтаму абвалу ідэала папярэднічалі такая самая жахлівая пустата і цішыня, такая самая смяротная скаванасць, ізаляванасць і адчужанасць, такая самая пустэльна абыякавасці і распачы, як тыя, праз якія я зноў праходзіў цяпер.

Пры кожным такім узрушэнні майго жыцця я ў выніку нешта здабываў, гэтага не адымеш, рабіўся больш свабодны, больш духоўны, глыбейшы, але ж і больш самотны, больш незразумелы, халаднейшы. У мяшчанскім сэнсе жыццё маё было пастаянным, ад узрушэння да ўзрушэння, заняпадам, усё большым аддаленнем ад нармальнага, дазволенага, здаровага. З гадамі я зрабіўся чалавекам без пэўных заняткаў, без сям'і, без радзімы, апынуўся па-за сацыяльнымі групамі, адзін, ніхто мяне не любіў, многім я быў падазроны, быў увесь час у жорсткім канфлікце з грамадскай думкай і мараллю грамадства, і хай сабе я шчэ жыў у мяшчанскім асяроддзі, але сваімі думкамі і пачуццямі быў ўсярэдзіне гэтага свету чужы. Рэлігія, бацькаўшчына, сям'я, дзяржава не мелі ў мяне ніякай вартасці, яны мне ніяк не абыходзілі, славалюбства навукі, мастацтвы, цэхі мяне гідзілі; мае погляды, мой густ, мой розум, якімі я колісь ззяў як чалавек адораны і папулярны, цяпер запусціліся і здзічэлі, зрабіліся падазронымі людзям. Калі ў працэсе пераменаў я і набываў нешта нябачнае і бязважкае, дык аплачваў гэта дарагою цанюю, і з кожным разам жыццё маё рабілася ўсё больш цяжкім, адзінокім, небяспечным. Далібог жа, у мяне не было прычыны хацець, каб так ішло далей, каб дарога мая вяла ва ўсё больш беспасветраныя сферы, падобныя на дым у восеньскай песні Ніцшэ.

Ах во, — я добра ведаў гэтыя адчуванні, гэтыя перамены, ушыкаваныя лёсам сваім наравістым дзецям, ад якіх столькі ўсялякіх турботаў, добра бо я іх ведаў. Я ведаў іх як ганарлівы, але няўдачлівы паляўнічы ведае ўсе этапы палявання, як стары біржавік ведае ўсе этапы спекуляцыі, выйгрышу, няўпэўненасці, ваганняў, банкруцтва. Няўжо мне і праўда

даводзілася праходзіць праз усё гэта? Праз усю гэту муку, праз усе гэтыя ваганні, праз усе гэтыя сведчанні нізкасці і нікчэмства свайго «я», праз усю гэтую жажлівую боязь паразы, праз увесь гэты страх смерці? Ці не лягчэй было б, ці не прасцей прадухіліць паўтор столькіх пакутаў і даць лататы? Ну так, гэта было б і прасцей, і разумней. Што б там ні пісалі наконт «самагубцаў» у брашуры пра Стэпавага ваўка, ніхто не мог пазбавіць мяне прыемнасці з дапамогай свяцільнага газу, брытвы альбо пісталета ўнікнуць паўтору працэсу, пакутлівы боль ад якога я, далібог, перажываў ужо даволі часта і глыбока. Не, чорт пабяры, нікая сіла на свеце не прымусіць мяне яшчэ раз задрыжаць перад смерцю ад жаху, яшчэ раз перарадзіцца і пераўвасобіцца, прычым адно дзеля таго, каб здабыць нарэшце мір і спакой, а не дзеля новага самазнiшчэння, не дзеля новага перараджэння! Хай самазабойства — гэта глупства, баязлівасць і подласць, хай гэта бясслаўны, ганебны выхад — лубы, нават самы ганебны выхад з гэтага млына пакутаў няма ладу які харошы, тут ужо няма чаго гуляць у высакародства і гераізм, тут я стаю перад простым выбарам паміж маленькім, кароткім бодем і неверагодна жорсткай, бясконцай пакутай. У сваім такім цяжкім, такім шалёным жыцці я даволі часта бываў высакародным донкіхотам і аддаваў перавагу частцы — зручнасці, а гераізм — розуму. Годзе, хопіць з мяне!

Раніца пазяхала ўжо ў вокны, свінцовая, халерная раніца дажджлівага зімовага дня, калі я нарэшце лёг. У ложка я ўзяў і сваё рашэнне. Але ўскрай свядомасці, на яе апошняй мяжы, калі ўжо я засынаў, перад мною прабліснула тая дзіўная старонка брашуры, дзе гаворка ішла пра «несмяротных», і я ўспомніў, што няраз і нават зусім нядаўна адчуваў сябе даволі блізкім да несмяротных, калі ў адным такце старадаўняй музыкі ўлавіў халодную, светлую, сурова-ўсмешлівую мудрасць несмяротных. Гэта ўзнікла, прабліснула, патухла, і цяжкі, як гара, сон атуліў мой лоб.

Прачнуўшыся пад полудзень, я адразу адчуў яснасць сітуацыі: брашурка мая і вершы ляжалі на тумбачцы, і маё рашэнне, якое даспела і памацнела за ноч у сне, глядзела на мяне прыветліва-халодна з хаосу майго жыцця апошняга часу. Спяшацца не было куды, маё рашэнне памерці не было

мімалётнай прыдумкай, капрызам апошняяй гадзіны, гэта спелы, крамяны плод, які выпяваў і цяжэльшаў павольна і быў гатовы ўпасці ад першага ж парыву ветру лёсу, які цяпер яго ціхенька пакалыхваў.

У мяне ў дарожнай аптэчцы быў выдатны сродак ад болю, моцны прэпарат опіюму, карыстацца ім я дазваляў сабе вельмі рэдка, і маёй паўстрымлівасці часта хапала на некалькі месяцаў; гэты аглушальны сродак я прымаў толькі пры нясцерпна пакутлівым болі. На самазабойства ён, на жаль, быў непрыдатны, шмат гадоў таму назад я пераканаўся ў гэтым на практыцы. Адночы, падчас чарговага наплыву роспачы, я праглынуў вялікую дозу гэтага прэпарату, дастатковую, каб забіць шасцёх, але мяне гэта не забіла. Я, што праўда, заснуў і праляжаў некалькі гадзін у поўным забыцці, але потым, на жахлівае расчараванне, прачнуўся ад страшэннай разанкі ў жываце, званітаваў, не зусім ачомаўшыся, усю прынятую атруту і зноў заснуў, каб ужо канчаткова прачнуцца толькі ў сярэдзіне наступнага дня — мязотна цвярозы, з выпаленым, пустым мозгам і амаль начыста адбітай памяццю. Ніякіх іншых наступстваў, акрамя часовага бяссоння і боляў у страўніку, атручэнне не мела.

Гэты спосаб, значыцца, адпадаў. Але маё рашэнне прыняло цяпер такую форму: калі ў мяне ўсё пойдзе так, што я змушаны буду скарыстацца сваім опіюмным зеллем, мне дазваляецца замяніць гэта кароткае збавенне збавеннем вялікім, смерцю, прычым смерцю пэўнай, надзейнай, ад кулі альбо ад брытвы. Цяпер становішча прасвятлілася; чакаць свайго пяцідзесяцігоддзя, як дасціпна раіла брашурка, трэба было, на мой погляд, надта ж бо доўга, да яго заставалася яшчэ два гады. Няважна, праз год, ці праз месяц, ці ўжо заўтра — але дзверы былі адчыненыя.

Не скажу, што «рашэнне» моцна перамяніла маё жыццё. Яно крыху з'абьякавіла мяне да хворасцяў, крыху збестурбоціла ва ўжыванні опіюму і віна. Крыху панукала да мяжы трывальнага, а і не больш за тое. Мацней дзейнічалі іншыя ўражанні таго вечара. Трактат пра Стэпавага ваўка я часам пе-

рачытваў то з захапленнем і ўдзячнасцю, быццам прызнаваў, што нейкі там маг мудра скіроўвае мой лёс, то з пакеплівай пагардай да цвярозасці трактата, які, як мне падалося, зусім не ўлічваў спецыфічнай напружанасці майго жыцця. Усё, што там сказана пра стэпавых ваўкоў і самагубцаў, магчыма, было разумна і выдатна, але яно датычылася цэлай катэгорыі, тыпу ў сваёй аснове, было таленавітай абстракцыяй; прыватны лёс такой грубай сеткай, здавалася мне, не зловіш.

Глыбей за ўсё астатняе мяне займала тая галюцынацыя, той відзеж каля царкоўнага мура, той анонс светлавых літараў, які адпавядаў намёкам у трактаце. Надта ж бо шмат чаго абяцалася мне, надта ж бо моцна распалілі галасы таго невядомага свету маю дацекліваю цікаўнасць. Цэлымі гадзінамі я самазабыўна разважаў пра іх, і ўсё выразней тады чулася мне засцярога тых надпісаў: «Не кожнаму!» і «Толькі вар'ятам!». Значыцца, я вар'ят, значыцца, я вельмі далёкі ад «усіх», калі тыя галасы не дасталі мяне, калі тыя светлы да мяне загаворваюць. Божа, хіба ж я даўно не адасобіўся ад жыцця ўсіх, ад быцця і спосабу мысліць у нармальных людзей, хіба ж я даўно не адбіўся ад іх, не звар'яцеў? І ўсё ж у глыбіні душы я выдатна разумеў гэтую ўмову вар'яцтва, гэты заклік адкінуць розум, скаванасць, мяшчанскія ўмоўнасці і аддацца бурліваму свету фантазіі, свету душы, які не ведае законаў.

Аднойчы, зноў марна пашукаўшы на вуліцах і плошчах чалавека з плакатам і прайшоўшыся некалькі разоў міма мура з нябачнай брамкай, я сустрэў у прадмесці св. Марціна хаўтурную працэсію. Разглядваючы скрушлівыя твары за катафалкам, я падумаў: дзе ў гэтым горадзе, дзе ў гэтым свеце жыве чалавек, чыя смерць была б мне стратай? І дзе той чалавек, якому мая смерць дадала б хоць каліва жальбы? Была, праўда, Эрыка, мая каханая, ну, вядома; але мы даўно жылі пакром, рэдка бачыліся, каб не пасварыцца, і цяпер я нават не ведаў, дзе яна жыве, чым бавіцца. Часам яна наязджала да мяне, і як што мы абое людзі адзінокія і нялёгкія, нечым роднасныя адно аднаму ў душы і ў хваробе душы, паміж намі ўсё-такі заставалася нейкая сувязь. Але ж ці не ўздыхнула б яна з вялікай палёгкай, калі б даведалася пра маю смерць? Гэтага я не ведаў, як не ведаў нічога і пра непакіснасць сваіх

пачуццяў. Трэба жыць у свеце нармальнага і магчымага, каб ведаць што-небудзь пра такія рэчы дакладна.

Тым часам праз нейкі свой бзік я далучыўся да працэсіі і прывалокся разам з усімі жалобнікамі да могілак, архісучасных цэментных могілак з крэматорыем і рознай тэхнікай. Але нашага нябожчыка не збіраліся паліць, яго труну апусцілі на зямлю каля звычайнай ямы, і я пачаў назіраць за святаром і іншымі сцяравятнікамі з пахавальнага бюро, якія спрабавалі напісаць на сабе ўрачыстасць і скруху, але ад бянтэжлівасці, ад тэатральнасці і фальшу залішне рупіліся і дабіваліся хутчэй камічнага эфекту, я глядзеў, як цяляпалася на іх чорная ўніформа і як намагаліся яны прывесці ўсю зборню ў належны настрой і прымусяць іх укленьчыць перад веліччу смерці. Гэта былі марныя намагі, ніхто не плакаў, нябожчык, здаецца, нікому зусім не абыходзіў. Ніхто не пранікаўся пабожнымі пачуццямі, і калі святар называў прысутных «дарагімі сухрысціянамі», дзелавыя твары ўсіх гэтых купчыкаў, булачнікаў і іх жонак моўчкі нурьліся ў сутаргавую сур'ёзнасць, сумеўшыся, фальшыва, з адзіным жаданнем, каб хутчэй скончылася непрыемная працэдура. Што ж, яна скончылася, двое пярэдніх сухрысціян паціснулі прамоўцу руку, выцерлі аб газон чаравікі, запэцканья мокрай глінай, у якую яны ўпакавалі свайго нябожчыка, твары зноў набылі звычайны чалавечы выгляд, і адзін з іх здаўся мне раптам знаёмым — гэта быў, здалося мне, той з плакатам, што сунуў мне ў руку брашурку.

Як толькі я пазнаў яго, ён адварнуўся, нагнуўся, заняўся сваімі чорнымі штанамі, акуратна закачаў іх над чаравікамі і борздзенька пашыбаваў прэч, заціснуўшы падпахай парасон. Я пабег за ім, дагнаў яго, пакланіўся яму, але ён, мабыць, не пазнаў мяне.

— А ці будзе сёння вячэрні атракцыён? — спытаўся я, спрабуючы яму па-змоўніцку падміргнуць. Але ад такіх мімічных практыкаванняў я даўно адвык, бо пры маім жыцці я і гаварыць мала што не развучыўся, я сам адчуваў, што скроіў толькі дурную грымасу.

— Вячэрні атракцыён? — прамармытаў ён і недаўменна паглядзеў мне ў твар. — Ідзіце, даражэнькі, у «Чорны арол», калі вам так прыспічыла.

Я і праўда не быў упэўнены, што ён той самы. Я расчаравана пайшоў далей, не ведаючы куды, ніякай мэты, ніякага памкнення, ніякага абавязку ў мяне не было. У жыцця быў агідна горкі смак, я адчуваў, як млосць, што даўно ўжо падступала да горла, дастаецца да сваёй найвышэйшай адмеціны, як жыццё выштурхоўвае і адкідае мяне. Я ашалела ішоў па шэрым горадзе, адусюль мне чуўся пах вільготнай зямлі і пахавання. Не, каля маёй магілы не будзе нікога з гэтых сычоў з іх расамі, з іх сентыментальнай траскатнёй! Ах, куды б я ні глянуў, куды б ні звярнуўся думкамі, нідзе не чакала мяне радасць, нічога мяне не клікала, не вабіла, усё смярдзела гнілой заношанасцю, гнілым задавальненнем, усё было старое, вялае, шэрае, друзлае, азыслае, тухлае, здохлае. Божа, як такое атрымалася? Як дайшоў да гэтага я, акрылены юнак, аблашчанец музаў, аматар вандровак па свеце, палымяны ідэаліст? Як змаглі яны так ціхенька падкрасіцца і авалодаць мною, гэтая нянавісць да сябе і да ўсіх, гэтая аглухласць пачуццяў, гэтая нутробная ўзлаванаць, гэта гідотнае ад душэўнай пустаты і распачы пекла?

Калі я праходзіў міма бібліятэкі, на вочы мне ўскінуўся адзін малады прафесар, з якім я раней часам гутарыў і да якога ў пару майго побыту ў гэтым горадзе нават колькі разоў заглядваў на кватэру пагаварыць з ім пра ўсходнія міфалогіі, — тады гэтая тэма мяне дужа цікавіла. Навуковец ішоў мне насустрач, а я ўжо намерыўся быў абмінуць яго. Але ён кінуўся да мяне з вялікай цеплынёй, і я ў сваім жалю вартым стане быў амаль удзячны яму за гэта. Ён вельмі ўзрадаваўся, ажывіўся і напамніў мне сямкі-такія падрабязнасці нашых ранейшых дыскурсаў, сказаў, што шмат чым абавязаны мне за імпульсы, якія зыходзілі з мяне, што часта думаў пра мяне, што з таго часу яму рэдка выпадала так цікава і плённа дыспутаваць з калегамі. Спытаўся, ці даўно я ў горадзе — я зманіў: што толькі некалькі дзён, і таму не наведаў яго. Я паглядзеў на добры, з пячаткай вучонасці твар гэтага ветлівага чалавека, — сустрэча з ім увогуле смешны кур'ёз, — і, як згаладалы сабака, нацешыўся драбінкай цяпла, глытком любові, кавалачкам прызнання. Стэпавы воўк Гары расчулена выскаліўся, у яго пацякла сліна ў сухое горла, сентыментальнасць выгнула яму

хіб насуперак ягонай волі. Дык вось, я зманіў, што заехаў сюды ненадоўга па навуковых справах, няважна пачуваюся, а тое б, вядома ж, завітаў да яго. І калі ён сардэчна запрасіў мяне правесці ў яго сённяшні вечар, я з удзячнасцю прыняў запрашэнне, а потым перадаў прывітанне ягонай жонцы, і як што я так шмат гаварыў і ўсміхаўся, мне забалелі шчокі, бо ўжо адвыклі ад такой гімнастыкі. І ў той час як я, Гары Галер, заспеты знянацку і ўлешчаны, ветлівы і дагодлівы, стаяў на вуліцы, усміхаўся гэтаму ласкаваму чалавеку, гледзячы ў яго добры, блізарукі твар, другі Гары стаяў побач і пасміхаўся, стаяў, выскаляючыся, і думаў, які ж бо я дзіўны, які ж бо я вывернуты і хлуслівы тып, калі яшчэ за дзве хвіліны да таго скрыгатаў зубамі ад злосці на ўвесь астабрыдлы свет, а зараз вось, ледзь толькі мяне пальчыкам паклікаў, ледзь толькі знячэўку прывеціў шаноўны абываталь, як ужо й дужа раскіс, як ужо я расчулена патрафляю яму і кволюся, бы жывое парася, увесь цэлы растаю ад каліўца зычлівасці, павагі, ласкавасці. Так абодва Гары, абодва — постаці куды якія несімпатычныя, стаялі перад ветлівым прафесарам, пагарджаючы адзін адным, назіраючы адзін за адным, плюючы пад ногі і зноў, як заўсёды ў такіх сітуацыях, задаючы сабе пытанне: ці гэта проста чалавечае глупства і слабасць, інакш: ці гэта агулам усіхняя доля такая, а ці гэта сентыментальны эгаізм, гэта — бесхарактарнасць, гэта — неахайнасць і дваістасць пачуццяў — чыста асабістая асаблівасць Стэпавага ваўка. Калі гэта подласць агульначалавечая, што ж, хай — тады мая пагарда да свету магла абваліцца на яе з новай сілай; калі ж толькі мая асабістая слабасць, дык яна давала прычынную зачэпку да оргіі самапаганьбэння.

За спрэчкаю паміж абодвума Гары прафесар быў амаль забыты; раптам ён мне зноў абрыд, і я паспяшаўся адчапіцца ад яго. Я доўга глядзеў яму ўслед, калі ён аддаляўся па голай дарожцы дабрадушлівай і крыху смешнай паходкаю ідэаліста, паходкай верніка. У душы маёй бушавала бітва, і, машынальна расціраючы азяблыя пальцы ў змаганні з затоенай падаграй, я быў вымушаны прызнацца сабе, што застаўся ў дурнях, што вось і накаркаў сабе запрашэнне на вячэру, а палове восьмай, асудзіў сябе на абмен кампліментарамі, вучоную балбатню

і сузіранне чужога сямейнага шчасця. Узлаваўшыся, я пайшоў дамоў, змяшаў ваду з каньяком, запіў свае пілюлі, лёг на канапу і паспрабаваў чытаць. Калі нарэшце ўдалося ўчытацца ў «Падарожжа Софіі з Мемеля ў Саксонію», найдзівоснейшую бульваршчыну васемнаццацістага стагоддзя, я раптам успомніў пра запрашэнне, і што я няголены, і што трэба апрануцца. Аднаму Богу вядома, навошта я ўсё гэта навалок сабе на галаву! Дык вось, Гары, падводзься, кідай сваю кнігу, мылься, шкрабай да крыві падбароддзе, апранайся і набірайся чалавекалюбства! Намыльваючыся, я думаў пра брудную гліністую яму на могілках, у якую сённяя апусцілі на вяроўках таго незнаёмага, і пра перакошаных ўсмяшкамі твары змуджаных сухрысцінаў і не мог нават пасмяяцца з усяго гэтага. Там, каля бруднай гліністай ямы, паддурную дудню прапаведніка, сярод дурных, збянтэжаных фізіяномій гасцей пахавання, пры бязрадасным відовішчы ўсіх гэтых крыжоў і дошак з бляхі і мармуру, сярод усіх гэтых штучных кветак з дроту і шкла, там, здавалася мне, супакоіўся не толькі той невядомы, не толькі заўтра ці пасля-заўтра супакоюся і я, засыпаны, закапаны ў грязь сярод збянтэгі і хлусні ўдзельцаў працэдуры, не, так заканчвалася ўсё, уся наша культура, уся наша вера, уся наша жыццярэдаснасць, якая была вельмі хворая і неўзабаве таксама будзе закапана. Цвінтаром быў свет нашай культуры, Ісус Хрыстос і Сакрат, Моцарт і Гайдн, Дантэ і Гётэ былі тут толькі цьмянымі імёнамі на паржавелых бляшаных дошках, а навакол стаялі разгубленыя і наскрозь схлушаныя памінальцы, якія шмат далі б за тое, каб зноў паверыць ў гэтыя калісьці свяшчэнныя для іх бляшаныя скрыжалі альбо сказаць хоць нейкае праўдзівае, сур'ёзнае слова распачы і скрухі пра гэты адышлы свет, а не проста стаяць ускрай магілы са збянтэжанай ухмылкай. Ад злосці я парэзаў сабе падбародак у тым самым месцы, што і заўсёды, прыпёк ранку галынам, але ўсё адно мусіў быць змяніць толькі прышпілены свежы каўнерык, хоць зусім не ведаў, навошта я ўсё гэта раблю, бо не меў аніякай ахвоты ісці туды, куды мяне запрасілі. Але нейкая частка Гары зноў наладзіла спектакль, назвала прафесара нічаво-парнішкам, захацела чалавечага паху, палічыла думку пра сустрэчу ў гасцінных гаспадароў ўвогуле натхняльнай, дапамагла мне наляпіць на падбародак

англійскі пластыр, дапамагла апрануцца і завязаць патрэбны гальштук і далікатна пераканала махнуць рукою на маё сапраўднае жаданне застацца дома. І тым самым часам я думаю: гэтак, як я цяпер апранаюся і выходжу, іду да прафесара і абменьваюся з ім больш-менш ілжывымі ветлівымі вітаннямі, у сутнасці нічога такога не жадаючы, як рыхтык гэтак робіць, жыве і дзейнічае большасць людзей дзень у дзень, кожную гадзіну, яны вымушана, зноў жа таго не хочучы, робяць візіты, вядуць гутаркі, адседжваюць службовасць, заўсёды паняволі, машынальна, знехаця, усё гэта з такім самым поспехам магло б рабіцца машынамі альбо наогул не рабіцца; і ўся гэтая бясконца механіка не дае ім крытычна — як я — паставіцца да свайго жыцця, убачыць і адчуць яго дурноту і дробязнасць, яго мяззотна выскаленую паняверку, яго бязмежную скруху і журбу. О, і яны маюць рацыю, людзі, вой як маюць, што так жывуць, што гуляюць у свае гульні і носяцца са сваімі каштоўнасцямі, замест каб супраціўляцца гэтай панылай механіцы і распачна ўглядацца ў пустэчу, як я, зусім звіхнуты чалавек. Калі я часам на гэтых старонках пагарджаю людзьмі і высмейваю іх, дык хай жа не падумаюць, што я хачу зваліць на іх віну, звінаваціць іх, перакласці на іншых адказнасць за сваю асабістую бяду! Але ж, зайшоўшы так далёка і стоячы на краі жыцця, дзе яно правальваецца ў цёмную бездань, я раблю несправядліва і хлушу, калі строюся перад сабою і перад іншымі, быццам гэтая механіка пашыраецца і на мяне, нібыта я таксама належу яшчэ да мілага дзіцячага свету вечнай гульні!

А вечар і праўда выдаўся харошы. Каля дома свайго знаёмага я на хвілінку спыніўся і зірнуў угору на вокны. Вось тут жыве гэты чалавек, падумалася, працуе год у год, чытае і каментуе тэксты, шукае сувязяў паміж малаазіяцкімі і індыйскімі міфалогіямі і рады, бо верыць у вартасць сваёй працы, верыць у навуку, якой служыць, верыць у каштоўнасць чыстых ведаў, назапашвання інфармацыі, бо верыць у прагрэс, у развіццё. Вайны ён не адчуў, не адчуў, як скалануў асновы ранейшага мыслення Эйнштэйн (гэта, мяркуе ён, тычыцца толькі матэматыкаў), ён не бачыць, як вакол яго збіраюцца хмары новай вайны, ён лічыць яўрэяў і камуністаў вартымі

нянавісці, ён добры, бяздумны, задаволены дзіцёнак, думае пра сябе што-та я, яму можна толькі пазаздросціць. Я набраўся духу і ўвайшоў, мяне сустрэла пакаёўка ў белым фартушку, дзякуючы нейкаму прадчуванню я добра запомніў месца, куды яна прыбрала маё паліто і капялюш, пакаёўка правяла мяне ў цёплы, светлы пакой, папрасіла пачакаць, і замест каб сказаць малітву альбо заснуць, я неяк гарэзліва ўзяў першы пад рукою прадмет. Гэта быў абразок у рамцы з цвёрдай кардоннай падпоркай на круглым сталe. Гэта была гравюра пісьменніка Гётэ, наравістага, геніяльна прычасанага старца з прыгожа лепленым тварам, дзе, як таму і след, былі і славуае вогненнае вока, і налёт крыху прыгладжаных вяльможнасцю адзіноты і трагізму, на якія мастак паклаў асабліва шмат намогаў. Яму ўдалося надаць гэтаму дэманічнаму старцу, без пахібы яго глыбіні, нейкі ці тое прафесарскі, ці тое акторскі выраз стрыманасці і гожасці і зрабіць з яго сапраўды прыстойнага старога гэра, здольнага акрасіць сабою любы мяшчанскі дом. Карцінка гэтая, мусіць, была не дурнейшая за ўсе карцінкі такога роду, за ўсіх гэтых мілых збаўцаў, апосталаў, герояў, тытанаў духу і дзяржаўных мужоў, якія дбайна прадукуюцца рамеснікамі, яна захапіла мяне пэўнай віртуознасцю майстэрства; як бы тое ні было, ганарыстая, самазадаволеная выява старога Гётэ адразу ж разанула мяне агідным дысанансам — а я быў ужо досыць раздражнёны і распалены — паказала мне, што я ўшыўся не туды. Тут былі на месцы прыгожа стылізаваныя заснавальнікі і нацыянальныя славутасці, а не стэпавыя ваўкі.

Калі б цяпер увайшоў гаспадар, мне, мабыць, яшчэ ўдалося б прыдумаць нейкую прычыну і адкланяцца. Але ўвайшла яго жонка, і я скарыўся лёсу, хоць і прадчуваў нядобрае. Мы павіталіся, і за першым дысанансам пайшлі новыя і новыя. Яна павіншавала мяне з добрым выглядам, а я ж выдатна ведаў, як пастарэў за гады пасля нашай апошняй сустрэчы; ужо калі мы паціскалі рукі, мне непрыемна нагадаў пра гэта прыкры падагрычны боль у пальцах. А потым яна спыталася, як пажывае мая мілая жонка, і мне давялося сказаць, што жонка пакінула мяне і шлюб наш распаўся. Мы абое былі радыя, калі паявіўся прафесар. Ён таксама павітаў мяне вельмі цёпла, і ўся двухсэнсі-

ца, увесь камізм сітуацыі неўзабаве знайшлі сабе вельмі файнае выяўленне. У руках у прафесара была газета, падпісчыкам якой ён быў, орган мілітарысцкай партыі — падбухторшчыцы вайны, і, паціснуўшы мне руку, ён кіўнуў на газету і сказаў, што ў ёй ёсць артыкул пра аднаго майго цёзку, публіцыста Галера, — гэта, відаць, нейкі бязродны вырадак, ён пацяшаўся з кайзера і выказаў меркаванне, што яго радзіма вінаватая ў развязванні вайны зусім не менш, аніж варожыя краіны. Цікава, што гэта за рызыконт такі! Але цяпер ён атрымаў адлуп, рэдакцыя дала рашучы адпор гэтаму прахвосту, заклэйміла яго ганьбай. Мы, аднак, перайшлі да іншай тэмы, калі прафесар убачыў, што гэтая матэрыя не цікавіць мяне, а гаспадарам нават і не наўме, што такі выпладзень пекла можа сядзеццэ перад імі, а было ж яно ўсё як рыхтык так, такім выпладнем пекла быў я. Далібог, навошта гвалт, навошта калаціць людзей! Я пасмяяўся сам сабе, але ўжо страціў надзею на якія-колечы прыемныя ўражанні ад гэтага вечара. Я добра памятаю той момант, бо якраз жа калі прафесар загаварыў пра здрадніка радзімы Галера, паганнае пачуццё прыгнечанасці і роспачы, што нарасталала і памацнялася ўва мне з хаўтураў, згусла ў страшэнную цяжкасць, у фізічна пранозлівы (унізе жывата) боль, у трывожнае адчуванне наканавання. Нешта як бы падпільноўвала мяне, нейкая небяспека цікавала і падкрадвалася ззаду. На шчасце, казалі, што вячэра гатовая. Мы перайшлі ў сталовую, і, увесь час стараючыся сказаць альбо спытаць што-небудзь бяскрыўднае, я з'еў больш, чым прывык з'ядаць, і з кожнай хвілінай пачуваўся ўсё больш паскудна. Божухны, думаў я ўвесь час, чаго мы так напінаемся? Я ясна адчуваў, што і маім гаспадарам было не па сабе і што іх ажыўленасць дорага ім абыходзілася, ці тое таму, што я скоўваў іх, ці тое праз было-якую нягоду ў доме. Яны распытвалі мяне пра такія рэчы, што адказваць шчыра, ну, аніяк не выпадала, неўзабаве я зусім забыўся ў хлусні і змагаўся з агідай пры кожным слове. Нарэшце, каб звесці іх убок, я пачаў раскадваць пра пахаванне, сведкам якога сёння быў. Але я не знайшоў правільнага тону, маім патугам на гумар раптам клямка запала, і мы разыходзіліся ў розныя бакі ўсё больш і больш, ува мне рагатаў, ашчэрваючыся, стэпавы воўк, і за дэсертам усе трое больш маўчалі.

Мы вярнуліся ў той першы пакой выпіць кавы і гарэлкі, — можа, гэта нам крыху дапамагло б. Але тут князь паэтаў зноў запаў мне ў вочы, хоць яго ўжо пераставілі на камоду. Я не мог адвязацца ад яго, і, выдатна чуючы ў сабе галасы перасцярогі, зноў узяў яго ў рукі і пачаў з ім гутарыць. Я быў проста апантаны адчуваннем, што гэтая сітуацыя нязносная, што вось цяпер я павінен альбо сагрэць і заняць гаспадароў, наладзіць іх на сябе, альбо давесці ўсё да выбуху.

— Будзем спадзявацца, — сказаў я, — што жывы Гётэ выглядаў не так! Гэтая пыха, гэтая фанабэрыстая пастава, гэтая какетлівая годнасць, гэты свет святой сентыментальнасці пад покрывам мужнасці! Можна, вядома, вельмі яго недалюбліваць, я таксама часта недалюбліваю старога важніка, але маляваць яго так — не, гэта ўжо занадта.

Наліўшы кавы з глыбокай пакутай на твары, гаспадыня паспяшалася выйсці з пакоя, і яе муж крыху збянтэжана, крыху дакорліва сказаў мне, што партрэт Гётэ належыць яго жонцы і што яна яго бясконца любіць.

— І хай вы аб'ектыўна нават маеце поўную рацыю, чаго я, дарэчы, не лічу, нябось-такі, вам не след было выказвацца так рэзка.

— Тут ваша рацыя, — прызнаў я. — На жаль, гэта мая звычка, мая загана — выбіраць заўсёды як мага больш рэзкія словы, што, да слова ж кажучы, рабіў і Гётэ ў свае лепшыя часіны. Вядома, гэты саладжавы, абыватальскі, раздураны салонны Гётэ ніколі не ўжыў бы рэзкага, трапнага, дакладнага выразу. Прашу пардону ў вас і ў вашай жонкі — перадайце ёй, што я шызафрэнік. А заадно дазвольце адкланяцца.

Агаломшаны гаспадар спрабаваў нешта плямкаць пра тое, якія цудоўныя і цікавыя былі нашы ранейшыя гутаркі, і што мае здагадкі наконт Мітры і Крышны зрабілі на яго тады глыбокае ўражанне, і што ён спадзяваўся сёння зноў... Ну, і так далей. Я падзякаваў яму і сказаў, што гэта вельмі мілыя словы, але, на жаль сёння ў мяне зусім адпалі і цікавасць да Крышны, і ахвота весці вучоныя дыскурсы, і сёння я маніў яму шмат разоў, напрыклад, што ў гэтым горадзе я не колькі там дзён, а некалькі месяцаў, але жыву самотна і ўжо не магу бываць у прыстойных дамах, бо, па-першае, я ўвесь час не ў гуморы ад

падагры, па-другое, звычайна пад мухай. Далей, каб ужо была поўная яснасць, я павінен далажыць шаноўнаму гаспадару, што ён мяне сёння вельмі пакрыўдзіў. Ён стаў на дурную, тупалобую, вартую якога-небудзь гультаяватага афіцэрыка, а не вучонага, пазіцыю рэакцыйнай газеткі ў адносінах да поглядаў Галера. А гэты Галер, гэты «тып», гэты бязродны прахвост не хто там хто які, а менавіта ж я сам, і справы нашай краіны і цэлага свету ішлі б куды лепш, калі б хоць тыя нямногія, што здольныя думаць, сталі на бок розуму і любові да свету, замест каб слепа і апантана рвацца да новай вайны. Во, так бо, і — з Богам, гэр-пане спадару!

З гэтымі словамі я ўстаў, развітаўся з Гётэ і з прафесарам, сарваў з вешалкі свае рэчы і сам рвануў. Уголос выў у мяне ў душы зларадны воўк, вялікі скандал разгараўся паміж двума Гары. Мне адразу з'яснілася, што гэты непрыемны вечар клаўся на мяне куды большым значэннем, чым на абуранага прафесара; яму ён быў расчараваннем, прыкрым эпізодам, а мне апошнім правалам і ўцёкамі, развітаннем з мяшчанскім, маральным, вучоным светам, поўнай перамогай стэпавага ваўка. І развітваўся з імі як уцякач, як пераможаны, прызнаючы сябе банкрутам, развітваўся без ніякага суцяшэння, без адчування перавагі, без гумору. З усім ранейшым светам і з ранейшай радзімай, з буржуазнасцю, маральнасцю, вучонасцю я развітваўся акурат жа так, як развітваецца хворы на язву страўніка са смажанай свінінай. Як асатанелы бег я пад ліхтарамі, у шалёнай і смяротнай тузе. Які гэта быў немарасны, ганебны, ліхі дзень, з раніцы да вечара, ад могілак да сцэны ў доме ў прафесара! Навошта? Чаму? Ці ёсць сэнс абкладацца іншымі такімі днямі, зноў сёрбаць той самы кулеш? Няма! І сёння ж уначы я пакончу з усёй гэтай камедыяй. Ідзі дахатанькі, Гары, і шарахні сабе па горле! Годзе адкладваць.

Я кідаўся па вуліцах, мяне гнала бяда. Вядома, мая дурасць — аплёўваць добрым людзям акрасу іх салона, дурасць і няветлівасць, але інакш я не мог, не мог болей трываць іх прымітыўнага, ілжывага, чыннага жыцця. А як што не мог больш трываць і адзіноты, так мне здавалася, бо кампанія з самім сабою мне дарэшты апрыкрала, бо я тузаўся і задыхаўся ў беспрасветнасці свайго пекла, дык якое ж тут магло быць

выйсце? не было выйсця, ніякага не было. О, маці і бацька, о, далёкі свяшчэнны агонь маладосці, о, тысячы радасцяў, парыванняў і мэтаў цэлага майго жыцця! Нічога з гэтага ў мяне не засталася, нават каяння, даліся ў знакі толькі агіда і боль. Ніколі яшчэ, здавалася мне, сама патрэба жыць не раніла так, як у гэты вось час.

Я адпачыў у нейкім нудным шынку на прадмесці, выпіў там вады з каньяком і пабег далей, гнаны д'яблам, угору і ўніз па крутых вулках старога горада, па прысадах, праз вакзальную плошчу. «З'ехаць!» — падумаў я, зайшоў на вакзал, памусоліў вачыма вывешаныя на сцяне расклады, выпіў крыху віна, паспрабаваў сабрацца з думкамі. Усё бліжэй і выразней бачыў я цяпер прывід, які палохаў мяне. Гэта было вяртанне дамоў, у мой пакой, гэта была патрэба змірыцца з распачу! Ад яе не ўцячы, колькі ні бегай, не ўцячы ад вяртання да маіх дзвярэй, да стала з кнігамі, да канапы з партрэтам маёй каханай на сцяне, не ўцячы ад таго імгнення, калі трэба будзе ўзяць брытву і смыкануць сабе па горле. Усё выразней паўставала перад мною гэтая карціна, і ўсё выразней, пад шалёны стукат сэрца адчуваў я самы вялікі страх на свеце — страх смерці! Так, у мяне быў неверагодны страх перад смерцю. Хоць я і не бачыў іншага выйсця, хоць агіда, пакута і распач сціснулі з усіх бакоў, хоць ужо нічога не магло прывабіць, даць мне надзею і радасць, я адчуваў невыказны жах перад смерцю, перад апошнім імгненнем, перад абавязкам холадна рэзаць брытвай сваю плоць!

Я не бачыў спосабу збегчы ад таго, што мяне палохала. Нават калі сёння ў барацьбе распачы з бояззю перамога боязь, дык усё роўна заўтра і штодзень перад мною зноў будзе стаць распач, ды яшчэ патроеная маёй пагардай да сябе. Так я і буду зноў хапацца за брытву і зноў адкідаць яе, пакуль нарэшце не адбудзецца тое... Дык лепш ужо сёння! Я ўтаворваў сябе, як дзіця малое, разумнымі довадамі, але дзіця не слухалася, яно ўцякала, яно хацела жыць. Зноў мяне рыўкамі матала па горадзе, я абыходзіў сваю кватэру коламі, увесь час думаючы пра вяртанне і ўвесь час адкладваючы яго. Час ад часу я затрымліваўся ў шынках, то на адну чарку, то на дзве, а потым мяне зноў насіла па горадзе, размашыста кружляла вакол маёй мэты, вакол брытвы, вакол смерці. Часам, смярот-

на стаміўшыся, я прытыкаўся на лаўку, на край фантана, на тумбу, чуў, як стукаціць сэрца, выціраў з ілба пот, бег зноў, у смяротным страху, у кволенькай тузе па жыцці.

Так, позна ўначы, мяне занесла ў далёкае, мала мне знаёмае прадмесце, да рэстарана, за вокнамі якога бушавала скочная музыка. Заходзячы ў браму, я прачытаў шыльду над ёю: «Чорны арол». У рэстаране шумела начное жыццё — гвалт, замятня, дым, вінныя выпарэнні і галас, у задняй зале скакалі, там і бушавала музыка. Я застаўся ў першым салоне, дзе былі простыя, беднавата адзетыя людзі, тым часам як у заднім, бальным, мільгалі і даволі элегантныя госці. Вэрхал адціснуў мяне ўглыбіню залы, да століка каля буфета, дзе на лаўцы каля сцяны сядзела мілавідая бледная дзяўчына ў тонкай, з глыбокім выразам бальнай сукенцы, у валасах у яе была прывялая кветачка. Ubачыўшы, што я набліжаюся, дзяўчына ўважліва і прыветліва зірнула на мяне і, усміхнуўшыся, пасунулася, каб даць мне прысесці.

— Можна? — спытаўся я і сеў каля яе.

— Вядома, табе можна, — сказала яна, — а ты хто?

— Дзякую, — сказаў я, — я ніяк не магу пайсці дамоў, не магу, не магу, я хачу застацца тут, каля вас, калі вы дазволіце. Не, дамоў я ніяк не магу.

Яна заківала галавой як бы на знак разумення, і калі яна ківала, я гладзеў на завітак, які спадаў ёй з ілба да вуха, і ўбачыў, што прывялая кветка — камелія. З другой залы грывела музыка, каля буфета афіцыянты хуценька выкрыквалі свае заказы.

— Заставайся тут, — сказала яна голасам, добра мною ўспрынятым. — Чаму ж ты не можаш ісці дамоў?

— Не магу. Дома мяне чакае... Не, не магу, гэта надта страшна.

— Тады не спяшайся, заставайся тут. Толькі пратры спачатку акуляры, ты ж нічога не бачыш. Вось так, дай тваю хусцінку. Што будзем піць? Бургундскае?

Яна працерла мае акуляры; толькі цяпер я выразна разгледзеў яе бледны, рэзка акрэслены твар з нафарбаваным, чырвоным ротам, са светлымі, шэрымі вачыма, з гладкім, халодным ілбом, з кароткім, тугім завіткам каля вуха. Яна зычліва і крыху дурасліва пачала апекавацца мною, заказала віна, чокнулася са мною і пры гэтым паглядзела ўніз, на мае чаравікі.

— А божачкі, а адкуль жа ж ты такі ўзяўся? Па табе, дык усё роўна як пеша з Парыжа. Так на бал не ходзяць.

Я адказаў з ухількаю, крыху пасмяяўся, — хай гаворыць сама. Яна мне вельмі спадабалася, і гэта здзіўляла, бо такіх маладых дзяўчат я дагэтуль цураўся і глядзеў на іх з пэўным недаверам. А яна трымалася якраз так, як мне і трэба было ў той момант — о, яна і потым заўсёды разумела, як трэба са мною абыходзіцца. Яна была ў той меры ашчадлівая, у якой гэта мне і трэба было. Заказала бутэрброд і загадала мне з'есці яго. Наліла віна і загадала выпіць, толькі не адным глытком. Потым пахваліла за слухмянасць.

— Малайчынка, — падбадзёрыла яна, — з табою не цяжка. Гатова залажыцца, табе даўно не даводзілася нікога слухацца.

— Так, вы выйгралі. Але адкуль вы гэта ведаеце?

— Штука няхітрая. Слухацца — гэта як есці і піць: хто доўга не еў і не піў, таму ежа і пітво — самае дарагое на свеце. Табе падабаецца слухацца мяне, праўда ж?

— Вельмі падабаецца. Вы ўсё ведаеце.

— З табою лёгка. Бадай што, дружа, я магла б табе і сказаць, што цябе чакае дома і чаго ты так баішся. Але гэта ты і сам ведаеш, дык няма чаго нам і заводзіцца пра тое, праўда ж? Глупства! Альбо ты вешаешся — ну, дык вешайся, значыцца, у цябе ёсць прычыны, — альбо жывеш далей, і тады клапаціцца трэба толькі пра жыццё. Прасцей не бывае.

— О, — усклікнуў я, — калі б гэта было так проста! Пабажуся, я дастаткова клапаціўся пра жыццё, а толку?.. Павесіцца, можа, і цяжка, я гэтага не ведаю, не вешаўся. Але жыць куды, куды цяжэй! Сведка Бог, як яно цяжка!

— Ну, ты сам убачыш, што лёгка. Пачатак мы ўжо паклалі, ты працёр акуляры, пачаў, папіў. Цяпер пойдзем і трошкі пачысцім твае штаны і чаравікі, ім гэта трэба. А потым ты станцуеш са мною шымі.

— Ну, вось бачыце, — усклікнуў я горача, — я ўсё-такі казаў праўду! Больш за ўсё на свеце мне шкада не выканаць які-небудзь ваш загад. А гэты якраз я і не магу выканаць. Не магу станцаваць ні шымі, ні вальса, ні полькі, ні як там яшчэ называюцца гэтыя штучкі, я ніколі ў жыцці не вучыўся скакаць. Цяпер вы бачыце, што не так яно ўсё проста, як вам здаецца?

Прыгожая дзяўчына ўсміхнулася чырвонымі губамі і пахітала гладзенька зачасанай пад хлопчыка галоўкай. Зірнуўшы на незнаёмую, я ўжо палічыў быў, што яна падобная на Розу Крайслер, першую дзяўчыну, у якую я калісьці, хлапчуком, закахаўся, але тая была смуглая і цёмнавалосая. Не, я не ведаў, каго нагадала мне незнаёмая, я ведаў толькі, што гэта ўспамін з ранняй маладосці, з падлеткаваасці.

— Чакай-чакай! — усклікнула яна. — Кажаш, не ўмееш скакаць? Зусім не ўмееш? Нават ўанстэп? І гэта кажучы, што няма ладу як клапаціўся пра жыццё? Ды ты проста зманіў, хлопча, у твае гады не след бы. Як ты можаш казаць, што клапаціўся пра жыццё, а сам нават танцаваць не хочаш?

— А калі не ўмею! Ніколі ж не вучыўся.

Яна засмялася.

— Але ж пісаць і чытаць ты вучыўся, праўда, і лічыць, і, мабыць вучыўся яшчэ і з латыні і з французскай і ўсё такое іншае? Іду ў заклад, — гадоў дзесяць-дванаццаць ты праседзеў у школе, а потым яшчэ, бадай, вучыўся ва ўніверсітэце і нават, магчыма, цяпер доктар і ведаеш кітайскую альбо іспанскую. Што, не? Ну, вось бачыш. А колькі там тых часу і грошай на некалькі ўрокаў танцаў у цябе не знайшлося! Э-э!

— Гэта ўсё бацькі мае, — апраўдваўся я, — яны змушалі мяне да латыні і грэцкай і ўсё такое. А вучыцца танцаваць яны мне не казалі, у нас гэта не было прынята, самыя бацькі ніколі зроду не танцавалі.

Яна паглядзела на мяне холадна, з поўнай пагардай, і нешта ў твары яе зноў нагадала мне часы маёй маладосці.

— Вось яно што, вінаватыя, значыцца, твае бацькі! А ты ў іх пытаўся, ці можна табе сёння вечарам ісці ў «Чорны арол»? Пытаўся? Даўно памерлі, кажаш? Ах, вось што! Калі ты з чыстага паслушэнства ў маладосці не хацеў вучыцца танцаваць — ну, што ж! Хоць не думаю, што тады ты быў такі добры хлопчык. Але ж потым — што ты рабіў потым, усе гэтыя гады?

— А, і сам не ведаю, — прызнаўся я. — Быў студэнтам, музыцыраваў, чытаў кнігі, пісаў кнігі, падарожнічаў...

— Дзіўны ў цябе погляд на жыццё! Ты, значыцца, заўсёды займаўся цяжкімі і складанымі справамі, а на простае так і не

ўспасобіўся? не было калі, кажаш? не было ахвоты, кажаш? Ну, дзякуй Богу, я не твая маці! Але пасля рабіць выгляд, што прайшоў жыццё ўдоўж, упоперак і наўскасяк, нічога ў ім не знайшоўшы, гэта, скажу табе, — не туды з'ездзіў!

— Ну, ужо хоць не сварыцца! — папрасіў я. — Я ж ведаю, што я вар'ят.

— Ай, не тлумі ты мне галавы! Зусім ты ніякі не вар'ят, спадару прафесар, як на мае помаракі ты, ты нават залішне невар'ят! Ты, мне здаецца, неяк па-дурному разважлівы, зусім не па-прафесарску. На, вось бутэрброд — зрабі ням-ням! Потым раскажаш далей.

Яна зноў замовіла мне бутэрброд, пасаліла яго, памазала муштардай, адкроіла кавалачак сабе і сказала мне з'есці. Я пачаў есці. Я быў згодзен рабіць усё, што б яна ні сказала, толькі не танцаваць. Было неверагодна прыемна слухацца кагосьці, сядзець побач з некім, хто распытваўся ў цябе, загадваў табе, сварыўся на цябе. Калі б некалькі гадзін таму прафесар альбо ягоная жонка рабілі менавіта гэта, я быў бы ад шмат чаго ўратаваны. Але не, добра, — што ўжо ўчынілася, тое і сталася, добра, інакш я шмат чаго і страціў бы!

— А, зрэшты, як цябе завуць? — спыталася яна раптам.

— Гары.

— Гары? Нейк па-дзіцячы! А ты і праўда хлапчо, Гары, нягледзячы на сівізну. Ты хлапчук, і нехта ж павінен за табою прыглядваць. Пра танцы памаўчу. Але як ты прычасаны! Няўжо ў цябе няма жонкі, няма каханкі?

— Жонкі ў мяне няма, мы развяліся. Каханая ёсць, але жыве яна не тут, бачу яе рэдка, мы не вельмі ладзім.

Яна ціхенька свіснула праз зубы.

— Ты, мабыць, даволі цяжкі гэр Гары, калі ўсе кідаюць цябе. Але скажы цяпер, што такога асаблівага сталася ў цябе сёння ўвечары, што ты так разрываўся як сам не свой? Пасварыўся з кім-небудзь? Прайграўся?

Патлумачыць гэта было цяжка.

— Бачыце, — пачаў я, — усё выйшла ўвогуле па дробязі. Мяне запрасілі да аднаго прафесара, сам я, дарэчы сказаць, не прафесар, — а мне, у сутнасці, не выпадала туды хадзіць, я адвук цягацца па гасцінах і малоць языком, я развучыўся

рабіць гэта. Ды і ў сам дом я ўвайшоў з адчуваннем, што нічога людзкага не атрымаецца. Толькі я павесіў капялюш, як ужо адразу і падумаў, што, мусіць, ён мне хутка спатрэбіцца. Ну вось, а ў гэтага прафесара, значыцца, стаяла на стале такая карцінка, дурны абразок, і ён мяне раззлаваў.

— Што за абразок? Чаму раззлаваў? — перапыніла яна мяне.

— Ну, абразок з Гётэ, — ведаеце, партрэцік пісьменніка Гётэ. Але ён быў не такі, які быў папраўдзе — зрэшты, дакладна ж гэта невядома, ён памёр гадоў сто таму назад. Проста нейкі сучасны мастак падагнаў Гётэ пад сваё ўяўленне пра яго, і гэтая карцінка раззлавала мяне, здалася мне мярзоцінай — не ведаю, разумеце вы мяне, ці не.

— Вельмі нават разумею, не бойся. Далей!

— Я ўжо і да таго быў нязгодны з прафесарам; ён, як амаль усе прафесары, вялікі патрыёт і ў час вайны напоўніцу памагаў хлусіць народу — ад шчыраты сэрца, вядома. А я супроць вайны. Ну, але хай! Значыцца, далей. Мне і глядзець на гэты партрэт не трэба было.

— А такі ж бо і праўда, не трэба было.

— Але, па-першае, я пашкадаваў Гётэ, я ж бо яго вельмі, вельмі люблю, а апрача таго, мне раптам падумалася... Ну, я падумаў альбо адчуў нешта як бы тое, што вось, бач, я сяджу ў людзей, якіх лічу сваімі і пра якіх думаў, што яны любяць Гётэ, як я, і бачаць яго прыкладна такім, якім бачу я, а ў іх стаіць гэтая пошлая, ілжывая, да млосці агідная маляванка, і яны лічаць яе цудоўнай, не заўважаючы нават, што яе дух — поўная процілегласць духу Гётэ. Яны лічаць яе цудоўнай, і як на мяне — хай, гэта іх справа, але ў мяне ўжо няма ніякага даверу да гэтых людзей, ніякай дружбы з імі, ніякага пачуцця роднаснасці і еднасці. Зрэшты, дружба і без таго была не Бог ведае якая. І тут я раззлаваўся, занудзіўся, убачыў, што я зусім адзін і ніхто мяне не разумее. Вам гэта ясна?

— Што ж тут няяснага, Гары? А потым? Ты стукнуў іх маляванкай па галаве?

— Не, я нагаварыў ім рознай гадасці і ўцёк, мне хацелася дамоў, але...

— Але там не было б мамы, каб суцешыла альбо насварылася

на дурнога хлопчыка. Ну, Гары, мне цябе амаль шкада, ты яшчэ зусім дзіця.

Слушна, з гэтым я быў згодны, як мне здавалася. Яна дала мне выпіць шклянку віна. Яна і праўда паводзілася са мною як мама. Але часамі я бачыў, да чаго ж яна прыгожая і маладая.

— Значыцца, — пачала яна зноў, — гэты ваш Гётэ памёр сто гадоў назад, а наш Гары няма ладу як без памяці любіць яго і выдатна ўяўляе сабе, які ў яго мог быць выгляд, і на гэта ў Гары ёсць права, ці ж не так? А ў мастака, які таксама ў захапленні ад Гётэ і які мае нейкае сваё ўяўленне пра яго, такога права няма, і ў прафесара таксама, і наогул ні ў кога нямашака, бо Гары гэта не па душы, Гары гэтага не трывае, Гары можа нагаварыць гадасці ўсякай і ўцячы. А будзь ён разумнейшы, ён проста пасмяяўся б з мастака і з прафесара. Будзь ён вар'ятам, шпурнуў бы ім у твар іхняга Гётэ. А як што ён усяго толькі маленькі хлопчык, ён уцякае дахатанькі і хоча павесіцца. Я добра зразумела тваю гісторыю, Гары. Гэта смешная гісторыя. Яна насмяшыла мяне. Чакай, не пі так адразу ўсё! Бургундскае п'ецца павалютку, інакш ад яго кідае ў гарачку. Але табе трэба ўсё казаць, маленькі хлопчык.

Яна зірнула на мяне строга і павучальна, як якая шасцідзесяцігадовая гувернантка.

— О так, — папрасіў я ўзрадавана, — кажыце, кажыце мне ўсё.

— Ну што мне табе сказаць?

— Усё, што хочаце.

— Добра, сее-тое скажу. Ужо бітую гадзіну ты чуеш, што я кажу табе «ты», а ты ўсё яшчэ мне — «выкаеш». Усё латынь, грэцкая, усё б толькі каб складаней! Калі дзяўчына кажа табе «ты» і яна табе не брыдка, ты таксама павінен казаць ёй «ты». Ну, вось, тое-сее сказала. І другое: ужо паўгадзіны я ведаю, што цябе завуць Гары. Я гэта ведаю, бо папыталася. А ты не хочаш ведаць, як мяне завуць.

— О не, я вельмі хачу.

— Позна, маленькі. Калі мы як-небудзь зноў пабачымся, тады і спытаеш. Сёння я ўжо табе не скажу. Ну, вось, а цяпер я хачу танцаваць.

Яна намерылася ўстаць, і ў мяне раптам сапсаваўся настрой,

я спалохаўся, што яна пойдзе і пакіне мяне аднаго, і тады адразу ўсё зранейшыцца. Як вяртаецца раптам, апаляючы агнём, прычхлы зубны боль, так імгненна вярнуўся да мяне ўвесь жах. Госпадзе Божа мой, няўжо я забыўся, што мяне чакае? Хіба што-небудзь перамянілася?

— Чакайце, — умольна ўсклікнуў я, — не сыходзьце... Не сыходзь! Вядома, ты можаш танцаваць колькі хочаш, але не сыходзь надоўга, вярніся, вярніся!

Яна, смеючыся, устала. Я ўяўляў сабе яе вышэйшай ростам, яна была статная, выносная, але ростам не тое каб высокая. Яна зноў нагадала мне кагосьці — каго ж? Загадка.

— Ты вернешся?

— Вярнуся, але, можа, не так хутка, праз паўгадзіны альбо нават праз гадзіну, Вось што я табе скажу: заплюшчы вочы і паспі; табе гэта трэба.

Я прапусціў яе, і яна пайшла; яе спаднічка зачэпіла мае калені, ідучы, яна зірнула ў круглае, маленькае кішэннае лустэрка, ускінула бровы, прыпудрыла падбародак маленькай пухоўкай і знікла ў танцзале. Я агледзеўся: незнаёмыя твары, мужчыны з цыгарамі, пралітае піва на мармуровым століку, паўсюль крык, віск, скочная музыка. Мне трэба паспаць, сказала яна. Ах, дзетачка, ведала б ты, што мой сон чуйны, як у вавёркі. Спаць у гэтым вэрхале, седзячы за столікам, пад стук піўных куфляў. Я адпіў глыток віна, дастаў з кішэні цыгару, пашукаў вачыма запалкі, але курыць мне, шчыра кажучы, не хацелася, я паклаў цыгару перад сабою на столік. «Зাপлюшчы вочы», — сказала яна мне. Аднаму Богу вядома, адкуль у гэтай дзяўчыны такі голас, такі таўставаты, добры голас, мацярынскі голас. Добра было слухацца яе голасу, я ў гэтым пераканаўся. Я паслухмяна заплюшчыў вочы, прыхіліў галаву да сцяны, пачуў, як бушуюць навокал сотні гукаў, усміхнуўся, падумаўшы тут заснуць, рашыў прайсці да дзвярэй залы і заглянуць, — трэба ж было пабачыць як скача мая красуня, — варухнуў пад крэслам нагамі, адчуў толькі цяпер, як моцна змарыўся, паблукаўшы па вуліцах столькі гадзін, і застаўся сядзець. І вось ужо я спаў, пакорлівы мацярынскаму загаду, спаў прагна і ўдзячна і бачыў сон, такі ясны і такі прыгожы сон, якіх даўно не бачыў. Мне снілася:

Я сядзеў і чакаў у старамоднай прыёмнай. Спярга я ведаў толькі, што пра мяне дакладзена «яго эксэленцыі», потым даўмеўся, што прыме мяне сам гэр фон Гётэ. На жаль, я прыйшоў сюды не зусім як прыватная асоба, а як карэспандэнт нейкага часопіса, гэта вельмі скоўвала мяне, і я не мог зразумець, якое халеры я апынуўся ў такім становішчы. Апрача таго, мяне непакоіў скарпіён, які толькі што быў відзён і спрабаваў успаўзці па маёй назе. Я, праўда, усупрацівіўся гэтай чорнай кузацы, страсянуў яго, але не ведаў, дзе ён затаіўся цяпер, і не адважваўся абмацаць сябе.

Ды і не быў пэўны, што пра мяне памылкова ці не далажылі замест Гётэ Матысану, якому я, аднак, пераблытаўшы яго ў сне з Бюргерам, прыпісаў вершы да Молі. Зрэшты, сустрэцца з Молі мне вельмі хацелася б, я ўяўляў яе сабе цудоўнай жанчынай, мяккай, музычнай, вечаровай. Калі б толькі я не сядзеў тут па заданні гэтай праклятай рэдакцыі! Мая неахвота ўсё нарастала і паступова перакінулася на Гётэ, які раптам заслужыўся ў мяне на мноства розных дакораў. Файненькая магла атрымацца аўдыенцыя! А скарпіён, хоць ён і небяспечны, хоць ён, магчыма, і схаваўся недзе тут каля мяне, быў, бадай, не такі ўжо і страшны; ён мог, здалося мне, азначаць і нешта прыемнае, вельмі нават магчыма, так мне падалося, прынамсі, ён мае нейкае дачыненне да Молі, ён як бы яе ганец альбо яе геральдычны звер, дзівосны, небяспечны геральдычны звер жаноцкасці і граху. Можа быць, імя гэтаму зверу было Вульпіус? Але тут слуга расхінуў дзверы, я падняўся і ўвайшоў у пакой.

Перад мною стаяў стары Гётэ, маленькі і важны, і на грудзях у класіка сапраўды была масіўная ордэнская зорка. Здавалася, ён усё яшчэ заварочвае справамі, усё яшчэ задае аўдыенцыі, усё яшчэ кіруе светам са свайго ваймарскага музея. Бо, ледзь толькі ўбачыўшы мяне, ён рэзка кіўнуў галавой, як стары крумкач, і ўрачыста прамовіў:

— Н-ну, маладыя людзі, вы, здаецца, не надта каб згодныя з намі і нашымі намагамі?

— Менавіта, — сказаў я, і мяне пранізала холадам ад яго міністэрскага позірку. — Мы, маладыя людзі, сапраўды не згодныя з вамі, чалавекам старым. Вашэці на наш погляд

занадта ўрачысты, занадта ганарысты і пыхлівы, занадта няшчыры. Гэта, нябозь, самае важнае: занадта няшчыры.

Старэнькі крыху падаўся наперад строгай галавою, яго цвёрды, афіцыйна падцяты рот разамкнуўся ўсмешкай і прыгожа ажывіўся, а ў мяне раптам моцна забілася сэрца, а мне раптам успомніўся верш: «З неба апусцілася сутонне» і што словы гэтага верша выйшлі з гэтага чалавека, з гэтых вуснаў. Шчыра кажучы, я ўжо быў у той самы момант абязброены і пераможаны і гатовы быў упасці перад ім на калені. Але, застаўшыся ў ранейшай паставе, пачуў з яго ўсмешлівых вуснаў:

— Дык значыцца, вы мне закідаеце няшчырасць? Што за словы такія! Ці не патлумачыце мне больш акрэслена?

— Вы, гэр фон Гётэ, як усе вялікія духі, правільна зразумелі і адчулі сумніўнасць, безнадзейнасць чалавечага жыцця — высокія імгненні і яго жалю вартае знежывенне, немагчымасць аплаціць цудоўную вышыню пачуцця інакш, як турмой будзёншчыны, пякучую тугу па царстве духа, якая вечна і на смерць змагаецца з такой самай пякучай і такой самай свяшчэннай любоўю да страчанай нявіннасці прыроды, усё гэта жахлівае гушканне ў пуштаце і няпэўнасці, гэту асуджанасць на марнасць, на заўсёдную непаўнацэннасць, на тое, каб вечна рабіць толькі нейкія дылетанцкія патугі, — карацей, усю безвыходнасць, дзіўнасць, усю пякучую распач чалавечага быцця. Усё гэта вы ведалі, часам нават прызнавалі, і тым не меней усім сваім жыццём вы прапаведавалі цалкам процілеглае, выказвалі веру і аптымізм, напускалі на сябе важнасць перад самім сабою і іншымі, ныйнакш у вашых духоўных высілках ёсць нешта трывалае, нейкі сэнс. Вы адкідалі і падаўлялі прыхільнікаў глыбіні, галасы распачнай праўды — у самім сабе гэтак сама, як у Бетховена і Кляйста. Вы дзесяцігоддзямі рабілі выгляд, быццам назапашванне ведаў, калекцый, пісанне і збіранне пісьмаў, ныйнакш увесь ваш ваймарскі старэчы быт — гэта сапраўды спосаб спыніць і ўвечніць імгненне, — а вы ж яго толькі муміфікавалі, — а вы ж яго толькі стылізавалі, толькі грывіравалі. Гэта і ёсць няшчырасць, за якую мы вас дакараем.

Стары тайны радца задуменна паглядзеў мне ў вочы, на вуснах усё яшчэ цеплілася ўсмешка.

Пасля, на маё здзіўленне, ён спытаў:

— У такім разе Моцартава «Чароўная флейта» вам, мабыць, вельмі агідная? — І, перш чым я паспеў рашуча запырачыць, ён сказаў: — «Чароўная флейта» паказвае жыццё як салодкую песню, яна ўслаўляе нашыя пачуцці, а яны ж мінаюцца, — як нешта вечна боскае, яна не згаджаецца ні з гэрам фон Кляйстам, ні з гэрам Бетховенам, а прапаведае аптымізм і веру.

— Ведаю, ведаю! — усклікнуў я злосна. — Божа, як гэта прыйшла вам у галаву менавіта «Чароўная флейта», якую я люблю больш за ўсё на свеце! Але Моцарт не дажыў да васьмідзесяці двух гадоў і ў сваім асабістым жыцці не прэ-тэндаваў на даўгавечнасць, на парадак, на фанабэрыстую годнасць, як вы! Ён не быў важнікам! Ён спяваў свае боскія мелодыі, і быў бедны, і памёр рана, непрызнаны, у нястачы...

Мне перахапіла дыханне. Тысячы рэчаў трэба было сказаць цяпер дзесяцію словамі, у мяне выступіў пот на лбе.

Але Гётэ сказаў вельмі міралаўбна:

— Што я дажыў да васьмідзесяці двух гадоў, можа, і недаравальна. Але асалоды ад гэтага было мне куды менш, аніж вы сабе думаеце. Ваша праўда: даўгавечнасці я заўсёды моцна хацеў, смерці заўсёды баяўся і змагаўся з ёю. Я думаю, што барацьба супроць смерці, безумоўная і ўпартая воля да жыцця ёсць тая першапрычына, якая прымушала дзейнічаць і жыць усіх выдатных людзей. Але што ўрэшце прыходзіцца паміраць, гэта, юны мой сябар, я ў свае восемдзесят два даказаў гэтак жа цвёрда, як калі б памёр школьнікам. У апраўданне сваё, калі гэта можа ім быць, скажу яшчэ вось што: у маёй прыродзе было шмат хлапечага, шмат цікаўнасці, шмат гатоўнасці гуляць і марнаваць час. Чаму мне і спатрэбілася даволі шмат часу, каб зразумець, што гуляць ужо досыць — нагуляўся.

Казаў ён гэта з вельмі гарэзлівай, нават з шальмаватай усмешкай. Ён як бы нават павышэў ростам, важнасць у паставе і фанабэрыстасць зніклі з твару. І паветра вакол нас цяпер было поўнае мелодый, пераважна гётэўскіх песняў, я добра пазнаў «Фіялку» Моцарта і «На лясы і на даліны»... Шуберта. І твар Гётэ быў цяпер ружовы і малады і смяяўся, і ён быў падобны то на Моцарта, то на Шуберта, як брат, і зорка ў яго на грудзях

складалася з лугавых кветак, і ўсярэдзіне яе весела і раскошна распусцілася жоўтая прымула.

Не вельмі мне ўпасавала, што стары так жартаўліва адмяжоўваўся ад маіх пытанняў і нападак, і я паглядзеў на яго дакорліва. Тады ён нахіліўся наперад, наблізіў вусны, цяпер ужо аж надта дзіцячыя, да майго вуха і ціха шапнуў:

— Хлопчык мой, ты прымаеш старога Гётэ надта сур'ёзна. Старых людзей, якія ўжо памерлі, не трэба прымаць на сур'ёзе, а то абыдзешся з імі несправядліва. Мы, несмяротныя, не любім, калі да чаго-небудзь ставяцца несур'ёзна, мы любім жарты. Сур'ёзнасць, мой хлопчык, гэта атрыбут часу; яна ўзнікае, адкрыю табе, ад завышэння цаны часу. Я таксама калісьці надта высока цаніў час, таму і хацеў дажыць да ста. А ў вечнасці, каб ты ведаў, часу няма; вечнасць — гэта ўсяго толькі імгненне, якога адно якраз і хапае, што на жарт.

Гаварыць з ім сур'ёзна і праўда ж больш не было чаго, ён весела і спрытна падскокваў, і прымула ў ягонай зорцы то вялятала з яе, як ракета, то памяншалася і знікала. Калі ён ззяў сваімі па і фігурамі, я міжволі падумаў, што гэты чалавек, прынамсі, не ўпусціў выпадку навучыцца танцаваць. У яго гэта выходзіла выдатна. Тут я зноў успомніў пра скарпіёна, правільней, пра Молі, і крыкнуў Гётэ:

— Скажыце, а Молі тут няма?

Гётэ зарагатаў. Ён падышоў да стала, адамкнуў адну шуфляду, дастаў адтуль адну ні тое скураную, ні тое аксамітавую скрыначку, адчыніў яе і паднёс да маіх вачэй. Там мільгочучы на чорным аксаміце, ляжала малюсенькая жаночая ножка, бездакорная, беспадобная ножка, крыху сагнутая ў калене, з выцягнутым уніз ступачком, завостранай далікатнай лініяй пальчыкаў.

Я працягнуў руку, каб узяць гэтую ножку, у якую ўжо закахаўся, але калі я хацеў ухапіць яе двума пальцамі, цацка як бы борздзенька адсунулася, і ў мяне раптам узнікла падазрэнне, што гэта і ёсць той скарпіён. Гётэ, здавалася, зразумеў гэта, здавалася нават, ён акурат і хацеў, якраз і дабіваўся гэтай глыбокай збянтэжанасці, гэтай сутаргавай барацьбы паміж жаданнем і страхам. Ён паднёс чароўнага скарпіёнчыка да самага майго твару, убачыў маё памкненне, убачыў, як я ў жаху

адхіснуўся, і гэта, здавалася, вельмі яго задаволіла. Дразнячы мяне сваёй цудоўнай небяспечнай штучкай, ён зноў зрабіўся стары, старажытны, тысячагадовы, сівы, і яго завялы, старэчы твар смяяўся ціха, бязгучна, смяяўся рэзка і загадкава, з нейкім глыбакадумным старэчым гумарам.

Прачнуўшыся, я адразу забыў свой сон, толькі пазней ён узгадаўся мне. Праспаў я, мабыць, каля гадзіны, сярод музыкі і штурхатні, за столікам — ніяк жа не думаў, што я на такое здатны. Мая мілая дзяўчына стаяла перад мною, трымаючы руку на маім плячы.

— Дай мне дзве-тры маркі, — сказала яна, — я там сёе-тое з'ела.

Я аддаў ёй свой кашалёк, яна пайшла з ім і неўзабаве вярнулася.

— Ну вось, цяпер я крыху пасяджу з табою, а потым мне трэба будзе сысці, у мяне спатканне.

Я спалохаўся.

— З кім яшчэ? — спытаў я хутка.

— З адным гэрам, маленькі Гары. Ён запрасіў мяне ў бар «Адэон».

— О, а я быў падумаў, што ты не пакінеш мяне аднаго.

— Вось і запрасіў бы. Але цябе апярэдзілі. Што ж, затое ашчадзіш грошы. Ведаеш «Адэон»? Пасля поўначы толькі шампанскае. Мяккія фатэлі, негрыцянская капэла, вельмі элегантна.

Пра ўсё гэта я неяк не падумаў.

— Ах, — сказаў я, умольным голасам, — дык дазволь мне запрасіць цябе! Я лічыў, што гэта само сабою разумеецца, мы ж падружыліся. Дазволь запрасіць цябе куды заўгодна табе, прашу цябе.

— Вельмі міла. Але ведаеш, слова ёсць слова, я падрадзілася, і я пайду. Не турбуйся больш! Выпі лепш яшчэ глыток, у нас жа яшчэ ёсць віно ў бутэльцы. Выпі яго і пойдзеш сабе дамоў і ляжаш спаткі. Абяцай мне.

— Не, слухай, дамоў я не магу ісці.

— А-а, гэтыя твае гісторыі! Ты ўсё яшчэ не ўправіўся са сваім Гётэ (вось тут якраз я і ўспомніў свой сон). Але калі

ты сапраўды не можаш ісці дамоў, заставайся тут, у іх ёсць нумары. Заказаць табе?

Я ўзрадаваўся і спытаў, дзе можна будзе пабачыць яе зноў. Дзе яна жыве? Гэтага яна мне не сказала. Трэба, бач, толькі крышку пашукаць, і ўжо ж знайду.

— А ці нельга цябе запрасіць?

— Куды?

— Куды і калі табе захочацца.

— Добра. У аўторак павячэраем у «Старым францысканцы», на другім паверсе. Да пабачэння!

Яна падала мне руку, і толькі цяпер я звярнуў увагу на гэтую руку, якая так пасавала да яе голасу, — прыгожую і поўную, разумную і добрую. Яна пакепліва ўсміхнулася, калі я пацалаваў ёй у руку.

У апошні момант яна яшчэ раз абярнулася да мяне і сказала:

— Я хачу яшчэ сёе-тое сказаць табе — у сувязі з Гётэ. Разумееш, тое самае, што ў цябе атрымалася з Гётэ, калі ты выбухнуў ад ягонага партрэта, бывае ў мяне час-парою са святымі.

— Са святымі? Ты такая пабожная?

— Не, я не пабожная, на жаль, але калісьці такою была і калі-небудзь яшчэ буду. А цяпер няма калі пабожнічаць.

— Няма калі? Хіба на гэта патрэбен час?

— І яшчэ колькі! На пабожнасць патрэбен час, патрэбная нават незалежнасць ад часу! Нельга быць сур'ёзна пабожнай і жыць у рэчаіснасці, яшчэ і прымаючы яе таксама сур'ёзна, — час, грошы, бар «Адэон» і ўсё такое іншае.

— Разумею. Але што там у цябе са святымі?

— Так, ёсць святыя, якіх я асабліва люблю, — Стэфан, святы Францыск і іншыя. І вось часам мне пападаюцца іхнія выявы, а таксама Збаўцы і Багародзіцы, такія ілжывыя, фальшывыя, дурныя выявы, што мне і глядзець на іх млосна гэтак жа, як табе на той партрэт Гётэ. Калі я бачу такога саладжавага, дурнога Збаўцу і бачу, як іншыя лічаць такія карцінкі цудоўнымі і ўзвышальнымі для душы, я ўспрымаю гэта як знявагу сапраўднага Збаўцы і думаю — ах, навошта Ён жыў і так страшэнна пакутаваў, калі людзям дастаткова і такое дурное

Яго выявы! Але тым не менш я ведаю, што і мой вобраз Збаўцы альбо Францыска — гэта ўсяго толькі вобраз нейкага чалавека і на правобраз не цягне, што самому Збаўцу мой унутраны вобраз Яго здаўся б такім самым дурным і ўбогім, як мне гэтыя саладжавыя абразкі. Я кажу табе гэта не дзеля таго, каб апраўдаць тваю прыкрасць і злосць на той партрэцік, не, тут не твая рацыя, кажу я гэта, толькі каб паказаць табе, што здольная зразумець цябе. Бо ў вас, навукоўцаў і мастакоў, поўныя галовы ўсялякімі незвычайнымі бэбахамі напханых, але вы такія самыя людзі, як і астатнія, і ў нас, у астатніх, таксама ёсць у галовах свае мары і свае гульні. Я ж заўважыла, вучоны гэрык мой, што ты трошкі збянтэжыўся, думаючы, як расказаць мне сваю гісторыю з Гётэ, — табе трэба было парупіцца зрабіць свае высокія матэрыі зразумелымі простаі дзяўчыне. Ну вось, я і хачу паказаць табе, што не было табе ніякай патрэбы надта высільвацца. Я цябе і так разумею. А цяпер хопіць! Табе трэба пасаць.

Яна пайшла, а мяне правёў на трэці паверх стары лёкай, дакладней, спачатку ён распытаўся пра мой багаж і, пачуўшы, што багажу няма, узяў з мяне наперад за тое, што на яго мове называлася «начлежнымі нумарамі». Пасля ён падняўся са мною па старой цёмнай лесвіцы, завёў у нейкі пакойчык і пакінуў аднаго. Там стаяў драўляны ложкак, вельмі кароткі і цвёрды, а на сцяне вісела шабля, каляровы партрэт Гарыбальдзі і завялы вянок ад свята нейкага клуба.

Я многае аддаў бы за начную лёлю. Але было там толькі, прынамсі, вада і маленькі ручнічок, так што я ўмыўся, а пасля лёг на ложкак не распрануўшыся, не патушыўшы святла. Цяпер можна было спакойна падумаць. Дык вось, з Гётэ ўсё ўладзілася. Цудоўна, што ён явіўся мне ў сне! І гэтая прыглядная дзяўчына — ведаць бы яе імя! Раптам жа чалавек, жывы чалавек, які разбіў каламутны шкляны каўпак маёй змярцвеласці і падаў мне руку, добрую, прыгожую, цёплую руку! Раптам жа зноў рэчы, якія нейкім чынам тычыліся мяне, пра якія я мог думаць з радасцю, з хваляваннем, з цікавасцю! Раптам адчыненыя дзверы, праз якія да мяне ўвайшло жыццё! Можна, я зноў здолею жыць, можна, зноў зраблюся чалавекам. Мая душа, прызаснулая на холадзе і амаль замерзлая, ачулася

зноў, сонна паварушыла слабкімі крыльцамі. Гётэ пабываў у мяне. Дзяўчына сказала мне есці, піць, спаць, па-сяброўску мне паспагадала, высмеяла, назвала дурным хлопчыкам. І яшчэ яна, цудоўная мая сяброўка, расказала пра святых, паказала, што нават у самых дзіўных сваіх заваротах галавы я зусім не адзінокі, не хваравітае, незразумелае выключэнне, што ў мяне ёсць браты і сёстры, што мяне разумеюць. Ці ўбачу яе зноў? Так, вядома, ёй можна даверыцца. «Слова ёсць слова!».

І вось я ўжо зноў заснуў і праспаў каля чатырох-пяці гадзін. Было ўжо больш за дзесяць, калі я прачнуўся – у памятай вопратцы, разбіты, стомлены, з успамінам пра нешта жахлівае, што было напярэдадні, але жывы, поўны надзеяў, поўны добрых думак. Вяртаючыся ў сваю кватэру, я не адчуваў ані знаку тых страхай, якія так палохалі мяне надоечы.

На лесвіцы, вышэй араўкары, я сустрэўся з «цёткай», маёй гаспадыняй, якую мне рэдка выпадала бачыць, але прыветлівасць якое падабалася. Сустрэча мне была непрыемная, выгляд у мяне, непрычасанага і няголенага, быў усё-такі нясвежы. Увогуле, яна не лічылася з маім жаданнем, каб мяне не турбавалі і не заўважалі, але сёння, здаецца, і сапраўды прарвалася завеса, абвалілася перагародка паміж мною і навакольным светам – «цётка» засмяялася і спынілася.

– Ну, і пагулялі вы, гэр Галер, нават не начавалі дома. Уяўляю сабе, як вы стаміліся.

– Так, – сказаў я і таксама засмяяўся, – ноч сёння была даволі бурная, і каб не парушаць стылю вашага дома, я заначаваў у гасцініцы. Я вельмі шаную спакой і прыстойнасць вашага дома, часам я здаюся сабе ў ім нейкім іншародным целам.

– Не смейцеся, гэр Галер.

– О, я смяюся толькі сам з сябе.

– Якраз гэта і нядобра. Вы не павінны пачувацца «іншародным целам» у маім доме. Жывіце сабе, як вам падабаецца, і рабіце, што вам хочацца. У мяне было шмат вельмі-вельмі прыстойных жыльцоў, аж занадта прыстойных, але ніхто не быў спакайнейшы і не заважаў нам менш, чым вы. А цяпер – хочаце чаю?

Я не ўстаяў. Чай быў пададзены мне ў яе гасцёўні з пры-

гожымі дзедаўскімі партрэтамі і дзедаўскай мэбляй, і мы крыху пагаманілі. Не задаючы адкрытых пытанняў, гэтая ласкавая жанчына даведалася сёе-тое пра маё жыццё і мае думкі, яна слухала мяне з той сумессю ўвагі і мацярынскай непрыдзірлівасці, з якой ставяцца разумныя жанчыны да дзівацтваў мужчын. Зайшла гаворка і пра яе пляменніка, і ў суседнім пакоі яна паказала мне яго апошні аматарскі радыёпрыёмнік. Вось якую машыну змайстраваў вольнымі вечарамі гэты ўседлівы малады чалавек, захоплены ідэяй бяздротавай і ўгоднай Госпаду Богу тэхнікі, якому спатрэбіліся тысячы гадоў, каб адкрыць і вельмі недасканала прадставіць тое, што заўсёды ведаў і чым разумней карыстаўся кожны мысляр. Мы пагаварылі пра гэта, бо цётка, крыху схільная да пабожнасці, не пярэчыла, каб пагутарыць на рэлігійныя тэмы. Я сказаў ёй, што ўсюдыіснасць усіх сілаў і дзеянняў была выдатна вядомая ў старажытнай Індыі, а тэхніка давяла да агульнай свядомасці толькі малую частку гэтага феномену, сканструяваўшы яму, гэта значыць, на гукавыя хвалі, пакуль што яшчэ страшэнна недасканалы прыёмач і перадаччык. Самая ж сутнасць гэтага старога ведання, нерэальнасць часу, дагэтуль не заўважана тэхнікай, але, вядома, урэшце яна таксама будзе «адкрыта» і трапіць у рукі дзельным інжынерам. Адкрыюць, магчыма, вельмі хутка, што нас увесь час акружаюць не толькі цяперашнія карціны і падзеі, — як музыка з Парыжа і Берліна чутна цяпер у Франкфурце альбо ў Цюрыху, — але што ўсё, што калі-колі здаралася, гэтак сама рэгіструецца і што з часам мы напэўна пачуем, з дапамогай ці без дапамогі дроту, з гукавымі перашкодамі альбо без іх, як гавораць Саламон і Вальтэр фон дэр Фогельвайдэ. І ўсё гэта, як сёння пачаткі радыё, будзе служыць людзям толькі дзеля таго, каб уцякаць ад сябе і ад сваёй мэты, зблытваючыся з усё большай сеткай забаваў і бескарыснай занятасці. Але ўсе гэтыя добра вядомыя мне рэчы я гаварыў не тым прывычным сваім тонам, які цяпер поўны з'едлівай пагарды да часу і тэхнікі, а жартаўліва і лёгка, і цётка ўсміхалася, і мы праседзелі разам цэлую гадзіну, папіваючы чаёк і былі задаволеныя.

На вечар аўторка я запрасіў гэтую прыгожую дзяўчыну з «Чорнага арла», і прабавіць рэшту часу каштавала мне не-

малых намогаў. А калі аўторак нарэшце настаў, важнасць маіх адносінаў з незнаёмай была ўжо мне да страшнага ясная. Я думаў толькі пра яе, я чакаў ад яе ўсяго, я гатовы быў усё прынесці ёй у ахвяру, кінуць да яе ног, хоць зусім і не быў у яе закаханы. Варта мне толькі ўявіць сабе, што яна парушыць альбо забудзе нашу дамоўленасць, і ўжо ясна бачыў, што тады будзе са мною: свет зноў апусцее, пацякуць шэрыя, нішчымныя дні, зноў вернецца жах пустаты і змярцвеласці вакол мяне, і адзінае выйсце з гэтага маўклівага пекла — брытва. А брытва зусім не зрабілася мне мілейшай за гэтыя некалькі дзён, яна палохала мяне зусім не менш, чым раней. Вось гэта мне і было агідна: я адчуваў глыбокі, шчымлівы страх, я баяўся перарэзаць сабе горла, баяўся памірання, супраціўляўся яму з такой дзікай упартасцю, быццам я здаровы чалавек, а маё жыццё — рай, жыву сабе ані дбаю. Я разумеў свой стан з поўнай, бязлітаснай яснасцю, разумеў, што не што іншае, як невыносны раздрай паміж няздольнасцю жыць і няздольнасцю памерці робіць так важнай гэтую маленькую прыгожую паскакуху з «Чорнага арла». Яна была акенцам, малюсенькай светлай проймай у цёмнай пячоры майго страху. Яна была ратункам, дарогай на волю. Яна павінна была навучыць мяне жыць альбо навучыць памерці, яна павінна была дакрануцца цвёрдай і прыгожай рукой да майго здубянелага сэрца, каб яно альбо расцвіло, альбо рассыпалася ад дотыку жыцця. Адкуль узялася ў яе гэтая сіла, адкуль прыйшла да яе гэтая магія, з якіх таямнічых прычынаў займела яна такое глыбокае значэнне для мяне, пра гэта я не думаў, ды і было мне гэта абы што; зусім няважна было гэта ведаць. Ніякае веданне, ніякае разуменне мне ўжо нічога не значыла, бо менавіта ж ім я быў перакормлены, і якраз у ім была самая вострая, самая прыніжальная і ганебная мука, што я так выразна бачыў і ўсведамляў свой стан. Я бачыў гэтага малага, гэтага звера Стэпавага ваўка мухай у павуціне, бачыў, як рашаецца ягоны лёс, як заблытаўся ён і які ён бездапаможны, як напружыніўся, каб упіцца ў яго, павук, але якая блізкая, здаецца, і рука дапамогі. Я мог бы сказаць самыя разумныя і тонкія рэчы пра сувязі і прычыны маіх пакутаў, маёй душэўнай хваробы, майго вар'яцтва, майго неўрозу, гэтая механіка мне была зразумелая. Але патрэбныя былі не веданне,

не разуменне — не іх я так палка прагнуў — а ўражанні, рашэнне, штуршок і скачок.

Хоць тыя некалькі дзён я зусім не сумняваўся, што мая знаёмая стрымае слова, у апошні дзень я быў усё-такі моцна ўсхваляваны і няпэўны; ніколі ў жыцці я не чакаў вечара так нецяярліва. І якімі невыноснымі ні рабіліся напружанне і нясцерп, яны надзіва добра мяне бадзёрылі: неверагодна радасна і нова было мне, расчараванаму, хто ўжо даўно нічога не чакаў, ні з чаго не радаваўся, цудоўна гэта было — цэлы дзень кідацца ў трывозе, страхаче і ліхаманкавым чаканні, загадзя ўяўляць сабе вынікі вечара, галіцца дзеля яго і апрацацца (асабліва старанна, новая кашуля, новы гальштук, новыя шнуркі ў чаравікі). Кім бы ні была гэтая разумная і таямнічая дзяўчына, якім бы чынам ні ўступіла яна ў такі кантакт са мною, мне гэта не мела значэння; яна існавала, цуд адбыўся, я яшчэ раз знайшоў чалавека і знайшоў у сабе новую цікавасць да жыцця! Важна было толькі, каб гэта доўжылася, каб я аддаўся панадзе, каб пайшоў за зоркай.

Незабыўнае імгненне, калі я зноў убачыў яе! Я сядзеў за маленькім столікам старога ўтульнага рэстарана, папярэдне заказаным па тэлефоне, хоць патрэбы ў тым і не было, і вывучаў меню, а ў шклянцы з вадой стаялі дзве цудоўныя архідэі, якія я купіў сваёй сяброўцы. Чакаць давялося даволі доўга, але я быў пэўны, што яна прыйдзе, і не хваляваўся. І вось яна прыйшла, спынілася каля гардэроба і павіталася са мною толькі ўважлівым, крыху выпрабавальным позіткам сваіх светла-шэрых вачэй. Я недаверліва прасачыў, як трымаецца з ёю афіцыянт. Не, дзякаваць Богу, ніякай фамільярнасці, ані знаку недыстанцыйнасці, ён быў беззаганна ветлівы. І усё ж яны былі знаёмыя, яна называла яго Эміль.

Калі я паднёс ёй архідэі, яна радасна засмялася.

— Гэта вельмі міла, Гары. Ты хацеў зрабіць мне дарунак, — так бо? — і не ведаў, што выбраць, ну, не вельмі ведаў, ці маеш ты права дарыць мне што-небудзь, ці не пакрыўджуся я, вось і купіў архідэі, гэта ж толькі кветкі, а каштуюць усё-такі дорага. Дзякую. Мімаходзь скажу табе адразу: я не хачу, каб ты рабіў мне дарункі. Я живу на грошы мужчын, але на твае грошы жыць не хачу. Але як бо ж ты перамяніўся! Цябе

не пазнаць. Таго разу ты быў такі, як калі б цябе толькі-толькі з пятлі дасталі, а цяпер во — ужо амаль чалавек. Дарэчы, ты выканаў мой загад?

— Які загад?

— Забыўся? Хачу спытаць, ці ўмееш ты цяпер танцаваць факстрот. Ты казаў, што не хочаш нічога, апроч як выконваць мае загады, што слухацца мяне табе мілей за ўсё. Успаминаеш?

— О так, гэта застаецца ў сіле! Я казаў сур'ёзна.

— А танцаваць так-такі яшчэ не навучыўся?

— Хіба ж можна ўсяго за колькі тых дзён?

— Вядома. Факстроту можна навучыцца за гадзіну, бастону — за дзве. Танга больш складанае, але яно табе пакуль што і не патрэбнае.

— А цяпер мне пара нарэшце ведаць тваё імя.

Яна моўчкі паглядзела на мяне.

— Можа, ты адгадаеш. Мне было б вельмі прыемна, калі б ты адгадаў. Ну ж бо, паглядзі на мяне добранька! Ты яшчэ не заўважыў, што ў мяне часам бывае хлапечы твар? Напрыклад, цяпер?

І праўда, прыгледзеўшыся да яе твару, я згадзіўся з ёю, гэта быў хлапечы твар. І калі я хвілінку павагаўся, твар загаварыў са мною і нагадаў мне маю падлеткавасць і тагачаснага сябра — таго звалі Герман. На нейкае імгненне яна зусім ператварылася ў таго Германа.

— Калі б ты была хлопчыкам, — сказаў я здзіўлена, — табе след было б звацца Германам.

— Хто ведае, можа, я і ёсць хлопчык, толькі пераапануты, — сказала яна гарэзліва.

— Цябе завуць Гермiна?

Яна радасна запрамянілася, задаволена кіўнула, што я ўгадаў. Тут якраз падалі суп, мы пачалі есці, і яна развесялілася, як дзіця. Самае прыгожае і своеасаблівае, што мне падабалася ў ёй і чаравала, была гэтая здольнасць неспадзявана пераходзіць ад глыбокай сур'ёзнасці да пацешнай гуллівасці і наадварот, прычым яна пры гэтым зусім не мянялася і не крыўлялася, гэтым яна і была падобная на адоранае дзіця. Цяпер яна весялілася, падражнівала мяне факстротам, нават раз-поразу штурхнула

нагой, горача хваліла ежу, заўважыла, што я лепш апранены, але знайшла яшчэ кучу недахопаў ў маёй знешнасці.

Гамонячы з ёю, я спытаўся:

— Як гэта ў цябе так атрымалася, што ты раптам зрабілася падобнай на хлопчыка і я адгадаў тваё імя?

— О, гэта атрымалася ў цябе самога. Як жа ты, вучоны муж, не разумееш, што я таму табе і падабаюся і важная табе, што я як бы люстэрка, што ўва мне ёсць нешта такое, што табе адказвае і цябе разумее? А ўвогуле ўсім людзям не зашкодзіла б быць адзін аднаму такімі люстэркамі, трэба было б так адказаць, так адпавядаць адно аднаму, але такія дзівакі, як ты, — рэдкія і лёгка збіваюцца на іншае: яны, як зачараваныя, нічога не могуць убачыць і прачытаць у чужых вачах, яны ні да чога не прычыняюцца. І калі такі дзівак раптам ўсё-такі знаходзіць твар, які шчыра на яго глядзіць і ў якім ён чуе нешта падобнае на адказ і роднасць, ну, тады ён, вядома, радуецца.

— Ты ўсё ведаеш, Герміна! — усклікнуў я здзіўлена. — Усё дакладна так, як ты кажаш! І ўсё ж ты зусім-зусім іншая, чым я! Ты мая процілегласць, у цябе ёсць усё, чаго няма ў мяне.

— Табе здаецца так, — сказала яна лаканічна, — і гэта добра.

І тут на яе твар, які сапраўды быў мне нейкім чароўным люстэркам, набегла цёмная хмара сур'ёзу, раптам увесь гэты твар задыхаў толькі сур'ёзнасцю, толькі трагізмам, бяздонным, як у пустых вачах маскі. Павольна, быццам праз сілу вымаўляючы слова за словам, яна сказала:

— Слухай, не забывай, што ты сказаў мне! А сказаў ты, каб я табе загадвала, а табе будзе радасць — слухацца маіх загадаў. Не забывай гэтага! Ведай, маленькі мой Гары: гэтак сама, як я хвалюю цябе, як мой твар дае табе адказ і нешта з мяне ідзе табе насустрач і пасяляе ў табе давер, — акурат так і ты хвалюеш мяне. Калі я таго разу ўбачыла, як ты паявіўся ў «Чорным арле», такі змораны, такі адсутны, такі няўвесь, нібыта быў ужо на тым свеце, я адразу адчула — гэты будзе мяне слухацца, ён прагне, каб я загадвала, і я буду яму загадваць! Таму я і загаварыла з табой, таму мы і паладзілі па-сяброўску.

Яна гаварыла з такой цяжкай сур'ёзнасцю, з такой душэўнай натугай, што я не зусімразумеў і паспрабаваў супакоіць яе

і адвесці ад тэмы. Яна толькі адмахнулася ад гэтых маіх спробаў рухам броваў і гаварыла далей ледзяным голасам:

— Ты павінен стрымаць сваё слова, маленькі мой, так і ведай, а то пашкадуеш. Ты будзеш прымаць ад мяне шмат загадаў і будзеш ім падпарадкоўвацца, выдатных загадаў, табе будзе поўная асалода іх слухацца. А напаследак выканаеш і мой апошні загад, Гары.

— Выканаю, — сказаў я амаль бязвольна. — Што ты загадаеш мне напаследак?

Але я ўжо даўмеўся — што. Бог ведае чаму.

Яна сцялася, быццам яе праняло лёгкім марозцам, і, здаецца, павольна выходзіла са сваёй забыццёвасці. Яе вочы не адпускалі мяне. І раптам яшчэ больш азмрочылася.

— Разумна было б, каб я ўвогуле не казалася табе нічога. Але я не хачу быць разумнай, Гары, гэтым разам — не. Я хачу чагосьці іншага. Будзь уважлівы, слухай! Ты пачуеш гэта, зноў забудзеш, пасмяешся, паплачаш. Будзь уважлівы, мой маленькі! Я хачу пагуляць з табой, браток, не на жыццё, а на смерць, і, перш чым мы пачнём гуляць, хачу адкрыць табе свае карты.

Які прыгожы, які незямны быў у яе твар, калі яна гэта прамаўляла! У яе вачах, халодных і светлых, плыла мудрая журба, гэтыя вочы, здавалася, адпакутавалі ўсе магчымыя пакуты і прынялі іх. Вусны яе гаварылі цяжка, як бы нешта ім перашкаджала, — так гавораць на моцным марозе, калі дубянее твар, але паміж губамі, у куточках рота, у гульні ледзь бачнага кончыка языка праскоквала, насуперак позіркам і голасу, нейкая мілая, гуллівая пачуццёвасць, нейкая шчырая жарсць. На яе ціхі, роўны лоб звісаў кароткі завітак, і адтуль, з таго боку ілба, дзе ён звісаў, вылівалася зрэзчасу, як жывое дыханне, хваля хлапецкасці, двухполай магіі. Я слухаў яе спалохана і ўсё ж нібыта пад наркозам, як усё роўна напалавіну адсутна.

— Ты сімпатызуеш мне, — сказала, — з прыгоды, якую я ўжо адкрыла табе: я прарвала тваю адзіноту, я пераняла цябе каля самай брамы пекла і ажывіла. Але я хачу ад цябе большага, нашмат большага. Я хачу прымусіць цябе закахацца ў мяне. Не, не прырэч мне, дай даскажу! Ты вельмі сімпатызуеш мне, я гэта адчуваю, і ўдзячны мне, але ты не закаханы ў мяне. А я хачу

зрабіць так, каб ты закахаўся, гэта ўваходзіць у маю прафесію, я ж бо живу на тое, што прымушаю мужчын кахаць мяне. Але май наўме, я хачу зрабіць гэта не таму, што лічу цябе такім ужо чароўным. Я не закаханая ў цябе, Гары, як і ты не закаханы ў мяне. Але ты патрэбен мне гэтак сама, як патрэбная табе я. Я патрэбная табе цяпер, у гэтую хвіліну, бо ты ў распачы і табе патрэбен штуршок, які кіне цябе ў ваду і верне да жыцця. Я патрэбная табе, каб ты навучыўся танцаваць, навучыўся смяцца, навучыўся жыць. А ты спатрэбішся мне – не сёння, пазней – таксама дзеля нечага важнага і цудоўнага. Калі ты будзеш закаханы ў мяне, я аддам табе свой апошні загад, і ты паслухаешся, і гэта будзе на карысць і табе, і мне.

Яна падняла ў шклянцы адну карычнева-фіялетавую з зялёнымі пражылкамі архідэю, на імгненне нахілілася над ёю і ўгледзелася ў кветку.

– Табе будзе нялёгка, але ты гэта зробіш. Ты выканаеш мой загад і заб'еш мяне. Вось у чым усё маё. І больш не распытвай!

Усё яшчэ гледзячы на архідэю, яна змоўкла, яе твар перастаў быць напружаным, ён расправіўся, як распраўляецца кветка, і раптам вусны яе кранула ўсмешка, хоць вочы яшчэ імгненне ашклянела глядзелі ў адну кропку. А потым яна страсянула галавой з маленькім хлапечым завіткам, выпіла глыток віна, успомніла раптам, што мы вячэраем, і з вясёлым апетытам паднасела на ежу.

Я ясна чуў кожнае слова яе жахлівай прамовы, адгадаў нават яе «апошні загад», перш чым яна адкрыла яго, і ўжо не быў спалоханы словамі «ты заб'еш мяне». Усё, што яна сказала, прагучала пераканаўча, як непазбежнае наканаванне, я прыняў гэта без ніякага супраціву, і тым не меней, дарма што яна гаварыла жахліва сур'ёзна, усё гэта здалося мне не зусім рэальным і сур'ёзным. Адна частка маёй душы ўбірала яе словы і верыла ім, другая частка маёй душы супакойліва ківала і прымала да ведама, што і ў такой разумнай, здаровай і ўпэўненай Герміны таксама, аказваецца, ёсць свае вычуды і бзікі. Ледзь толькі было прамоўлена апошняе слова, як уся гэтая сцэна зацягнулася флёрам нерэальнасці і прывіднасці.

І ўсё ж я не мог з такой самай эквілібрыстычнай лёгкасцю, як Герміна, адскочыць назад у праўдападабенства і рэальнасць.

— Значыцца, калі-небудзь я цябе заб'ю? — спытаў я ў паўзабыцці, хоць яна ўжо смяялася, энергічна разбіраючы птушынае мяса.

— Вядома, — кінула яна нядбала, — хопіць пра гэта, пара вячэраць. Гары, будзь ласкавы, замоў мне яшчэ крышачку зялёнай салаты! Што, не смакуе? Здаецца, табе трэба вучыцца ўсяму, што ў іншых само сабою выходзіць, нават мець радасць ад ежы. Глядзі ж, маленькі мой, вось качыная полачка, і калі адкалупваеш смакату, белае мяса ад костачкі, дык гэта свята, і тут чалавек павінен адчуваць прыліў апетыту, павінен перажываць хваляванне і ўдзячнасць, як закаханы, калі ён упершыню здымае кофточку са сваёй дзяўчыны. Зразумеў? Не? Ты авечка. Чакай, я дам табе кавалачак ад гэтай смакавітай полачкі, сам убачыш. Вось так, давай роцік!.. О, якая ж ты пачвара! Божа, цяпер ён касавурыцца на іншых людзей, ці не бачаць яны, што я кармлю яго з відэльца. Не турбуйся, блудны сыне, я не зганю цябе. Але калі табе канечне патрэбен нечы дазвол на тваю ж асалоду, тады ты сапраўды бедалага.

Усё больш нерэальнай рабілася нядаўняя сцэна, усё больш неверагодным здавалася, што толькі некалькі хвілін назад гэтыя вочы глязелі так цяжка і холадна. О, у гэтым Герміна была як само жыццё: заўсёды толькі імгненне, якога наперад нельга ўлічыць. Цяпер яна ела, і качыная ножка, салат, торт і лікёр прымаліся сур'ёзна, рабіліся прадметам і прысуду, і гутаркі, і фантазіі. Як толькі выносілі талерку, пачынаўся новы раздзел. Гэтая жанчына, якая разгледзела мяне наскрозь, якая ведала пра жыццё, здавалася, больш, чым усе мудрацы разам узятыя, дзяцінілася, гарэзавала, жыла і гуляла імгненнем так па-майстэрску, што адразу ператварыла мяне ў свайго вучня. Ці тое было высокай мудрасцю, а ці простай наіўнасцю, але ж хто ўмеў аж у такой меры жыць імгненнем, хто аж так жыў цяперашнім, аж так па-сяброўску ашчадліва цаніў любую кветачку ўскрай дарогі, самую малую магчымасць гульні, закладзеную ў імгненне, таму не было чаго баяцца жыцця. І гэты свавольны дзіцёнак са сваім добрым апетытам, са сваім гуллівым гурманствам быў адначасова летуценніцай

і істэрычкай, якая прагне сабе смерці, альбо звабніцай, сама сабе найме, з разлікам, яна свядома і з халодным сэрцам хоча дабіцца, каб я закахаўся і сам запісаўся да яе ў рабы? Гэта было неверагодна. Не, проста яна так цалкам аддавалася імгненню, што з такой самай гатовасцю, як любую вясёлую думку, упускала ў сябе і перажывала любы цёмны страх у потайках душы.

Гэтая Герміна, якую я сёння бачыў другі раз, ведала пра мяне ўсё, мне здавалася немагчымым нешта ад яе ўтоіць. Можна, яна не зусім разумела маё духоўнае жыццё; у мае адносіны з Гётэ, з Навалісам альбо Бадлерам яна, магчыма, і не магла пранікнуць — але і гэта было пад вялікім пыталнікам — што ўжо там засталася ад майго «духоўнага жыцця»? Хіба ўсё гэта не развалілася і не страціла свайго сэнсу? Але іншыя мае, самыя інтымныя мае праблемы і клопаты, — іх яна ўсе зразумела б, у гэтым я не сумняваўся. Неўзабаве я пагутару з ёю пра Стэпавага ваўка, пра трактат, пра ўсё, што пакуль існуе ўва мне адным, пра што я нікому яшчэ ані словам не заікнуўся. Я не ўтрымаўся ад спакусы пачаць зараз жа.

— Герміна, — сказаў я, — нядаўна ў мяне была дзіўная прыгода. Нейкі незнаёмы даў мне друкаваную кніжку, нешта нахштальт кірмашовай брашуркі, і там дакладна апісана ўся мая гісторыя і ўсё, што да мяне. Скажы, хіба ж гэта не цікава?

— І як называецца твая кніжка? — спытала яна як бы між іншым.

— «Трактат пра Стэпавага ваўка».

— О, стэпавы воўк — гэта велічна і прыгожа! І стэпавы воўк — гэта ты? Гэта, па-твойму, ты?

— Так, гэта я. Я напалавіну чалавек і напалавіну воўк, так, у кожным разе, мне здаецца.

Яна не адказала, а толькі дацекліва паглядзела мне ў вочы, паглядзела на мае рукі, і на момант у яе паглядзе і твары зноў з'явіліся, як і раней, глыбокая сур'ёзнасць і змрочная жарсць.

Калі я правільна перахапіў яе думкі, дык думала яна пра тое, ці дастаткова я воўк, каб выканаць яе «апошні загад».

— Гэта, вядома, твая фантазія, — сказала яна, зноў павесялеўшы, — альбо, калі хоч, паэтычная выдумка. Але нешта

ў гэтым ёсць. Сённяя ты не воўк, а вось таго разу, калі ты ўвайшоў у залу, як з каноплі выскачыўшы, у табе сапраўды было нешта звярынае, якраз гэта мне і спадабалася.

Яна раптам спахапілася, запнулася і, як бы нават сумеўшыся, сказала:

— Як па-дурному гучаць словы «звер», «драпежная жывёла»! не трэба так гаварыць пра жывёлаў. Вядома, яны часта бываюць страшныя, але ўсё-такі яны больш сапраўдныя за людзей.

— Што значыць «больш сапраўдныя»? Як ты гэта разумеш?

— Ну, глянь на якую-небудзь жывёлу, на ката альбо на сабаку, на птушку альбо нават на якіх-небудзь вялікіх прыгожых жывёл у запарку, на пуму альбо на жырафу! І ты ўбачыш, што ўсе яны сапраўдныя, што няма жывёлы, якая бянтэжылася б, не ведала б, што рабіць і як паводзіцца. Яны не хочуць ліслівіць табе, не хочуць рабіць на цябе нейкага ўражання. Нічога паказнога. Якія ёсць, такія і ёсць, як камяні і кветкі альбо як зоркі на небе. Разумееш?

Я разумеў.

— Жывёлы часцей за ўсё бываюць маркотныя, — сказала яна далей. — І калі чалавек вельмі маркотны, маркотны не таму, што ў яго баляць зубы альбо ён згубіў грошы, а таму, што ён раптам адчувае, якое яно ўсё, якое ўсё жыццё, і маркота яго сапраўдная, — тады ён заўсёды крыху падобны на жывёлу, тады ён выглядае маркотна, але ў ім больш сапраўднага і прыгожага, чым зазвычай. Так ужо павялося, і калі я ўпершыню ўбачыла цябе, Стэпавы воўча, ты быў менавіта такі.

— Ну, а што, Герміна, ты думаеш пра тую кніжку, дзе я апісаны?

— Ах, ведаеш, я не люблю ўвесь час думаць. Пагаворым пра тое іншым разам. Можаш мне даць яе пачытаць.

Яна папрасіла кавы і здавалася нейкі час няўважлівай і рассеянай, а потым раптам прасвятлілася і, відаць, дасягнула нейкай яснасці ў сваім роздуме.

— Ах, — усклікнула яна радасна, — нарэшце дайшло!

— Што — дайшло?

— Што да факстрота, у мяне гэта ні на хвіліну не выходзіла

з галавы. Скажы, ці ёсць у цябе пакой, дзе мы маглі б часам патанцаваць удваіх? Хай маленькі, гэта няважна, толькі б не было пад табою жыльца, які падымецца і наробіць гвалту, калі ў яго ледзь-ледзь задрыжыць столь. Што ж, добра, вельмі добра! Тады ты можаш дома вучыцца танцаваць.

— Так, — сказаў я нясмела, — тым лепей. Але я думаў, што на гэта спатрэбіцца і музыка.

— Вядома, спатрэбіцца. Ну, дык музыку ты сабе купіш, гэта каштуе самае большае столькі ж, колькі курс у настаўніцы танцаў. На настаўніцы ты ашчадзіш, ёю буду я сама. Значыцца, і музыка будзе ў нас заўсёды, да таго ж у дадатак у нас застанецца грамафон.

— Грамафон?

— А як жа ж. Ты купіш невялічкую такую машынку і некалькі танцавальных п्लытак...

— Выдатна, — усклікнуў я, — і калі табе сапраўды ўдасца навучыць мяне танцаваць, грамафон ты атрымаеш як ганарар. Згодная?

Я сказаў гэта вельмі бойка, але не ад шчырага сэрца. Я не мог уявіць сабе такі абсалютна несімпатычны мне апарат у сваім кабінэціку з кнігамі, ды і танцаваць мяне зусім не тое каб распірала. Пры нагодзе, думаў я, гэта можна паспрабаваць, — хоць і быў перакананы, што я надта стары няўклюдка і танцаваць ужо не навучуся. Але так, згопалу, — гэта было мне занадта імкліва, і я адчуваў, як ува мне, старым, распешчаным знаўцы музыкі, паўстае ўсё супроць грамафона, джазу і сучаснай музычнай скочнасці. І каб цяпер у маім пакоі, побач з Навалісам і Жанам Полем, у келлі, дзе я аддаваўся сваім думкам, у маёй схованцы загучалі амерыканскія шлягеры, а я каб яшчэ і скакаў пад іх, — людзі аніяк не маглі патрабаваць ад мяне. Але патрабавалі гэтага не нейкія абстрактныя «людзі», патрабавала Герміна, а ёй якраз і выпадала камандаваць. Я падпарадкаваўся. Вядома, я паслухаўся.

На другі дзень папаўдні мы сустрэліся ў кавярні. Герміна ўжо сядзела там, калі я прыйшоў, і піла чай. Яна, усміхаючыся, паказала мне газету, дзе знайшла маё імя. Гэта быў адзін з тых крыклівых рэакцыйных лісткаў маёй радзімы, у якіх час ад часу сюд-туд пракідаліся зласлівыя артыкулы супроць мяне.

Падчас вайны я быў яе праціўнікам, пасля вайны заклікаў да спакою, цярплінасці, чалавечнасці і самакрытыкі, вынік — усё больш і больш з кожным днём грубай, пошлай і дзікай нацыяналістычнай цкоўлі ў газетцы. Гэта быў зноў выпад такога роду, дрэнна напісаны, напалавіну накрэмзаны самім рэдактарам, напалавіну сцялемзаны з мноства падобных выступаў блізкай яму прэсы. Ніхто, як вядома, не піша горш, чым абаронцы спарэхналай ідэалогіі, ніхто не выяўляе менш ахайнасці і прыстойнасці ў сваім рамястве, чым яны. Герміна прачытала гэты артыкул і даведалася з яго, што Гары Галер — шкоднік і бязродны прахадзімец і што, вядома, справы бацькаўшчыны не могуць не быць дрэннымі, пакуль тут трываюць такіх людзей і такія думкі і выходзяць моладзь у духу сентыментальнай ідэі адзінага чалавецтва, замест таго каб выходзяць яе ў баявым духу помсты заклятаму ворагу.

— Гэта ты? — спыталася Герміна, паказваючы на маё імя. — Ну, і нажыў жа ты сабе ворагаў, Гары. Цябе гэта злуе?

Я прачытаў некалькі радкоў, усё было як звычайна, кожны з гэтых стэрэатыпных кленічаў быў мне ўжо шмат гадоў да агіды знаёмы.

— Не, — сказаў я, — гэта мяне не злуе, я даўно прывык. Я не раз казаў, што, замест каб закалыхваць сябе палітыканскім пытаннем «хто вінаваты?», кожны народ, а нават і асобны чалавек павінен пакалупацца ў сабе, зразумець, наколькі ён сам, праз свае ж памылкі, недагляды, дурныя звычкі, вінаваты ў вайне і іншых няшчасцях свету, што гэта, можа, адзіны спосаб пазбегчы наступнай вайны. Гэтага яны не даруюць, дзіва што, яны ж самыя не вінаватыя, — кайзер, генералы, буйныя прамыслоўцы, палітыкі, газеты, — нікому няма чым сябе папільнуць, ні на кім няма ніякай віны! Можна падумаць, што ў свеце ўсё выдатна, толькі вось дзесятак мільёнаў забітых гніюць у зямлі. І разумееш, Герміна, хоць такія пасквілі ўжо не могуць раззлаваць мяне, часам робіцца ад іх моташна. Дзве траціны маіх суайчыннікаў чытаюць такога роду газеты, чытаюць кожнай раніцы і кожны вечар гэтыя словы, людзей штодня апрацоўваюць, павучаюць, падбурховаюць, робяць незадаволенымі і злоснымі, а мэта і канец усяго гэтага — зноў вайна, наступная, ужо навіслая вайна, якая, напэўна ж, будзе

яшчэ больш жахлівая за мінулую. Усё гэта як божы дзень ясна і проста, кожны чалавек мог бы зразумець, мог бы, калі б з гадзінку падумаў, прыйсці да такой самай высновы. Але ніхто не хоча, ніхто не хоча ўнікаць наступнай вайны, ніхто не хоча выбаўляць сябе і сваіх дзяцей ад наступнай масавай масакры, калі гэта каштуе не танней. Падумаць гадзінку, на нейкі час заглыбіцца ў сябе і задацца пытаннем, у якой меры ты сам удзельнічаеш і вінаваты ў беспарадку і зле, што пануюць у свеце, — гэтага, разумееш, ніхто не хоча! І значыцца, так будзе і далей, і тысячы людзей будуць дзень у дзень рупліва спрычыняцца да новай вайны. З таго часу як я гэта ведаю, яно забівае мяне і ўкідае ў распач, у мяне ўжо няма ні «бацькаўшчыны», ні ідэалаў, гэта ж ўсё толькі дэкарацыя варацілам, якія рыхтуюць чарговую бойню. Няма ніякага рэзону па-чалавечы думаць, гаварыць, пісаць, няма сэнсу насіцца з добрымі думкамі: на двух-трох чалавек, якія гэта робяць, прыпадае кожны дзень тысячы газет, часопісаў, прамоваў, адкрытых і таемных пасяджэнняў, якія імкнуцца да зусім іншага і дасягаюць таго іншага.

Герміна слухала спачувальна.

— Так, — сказала яна цяпер, — твая праўда. Вядома, вайна зноў будзе, не трэба чытаць газет, каб ведаць гэта. Можна і пажурыцца з добрага дзіва, але ці варта. Гэта ўсё адно як журыцца, што так яно, а ці гэтак, а паміраць дзевядзецца. Змагацца са смерцю, мілы Гары, — занятак заўсёды прыгожы, высякародны, цудоўны і годнасны, а значыцца з вайной — таксама. Але ж гэта заўсёды — безнадзейнае і марнае донкіхоцтва.

— Можа, яно і так, — рэзка ўсклікнуў я, — але ад такіх праўдаў, што ўсе мы неўзабаве паўміраем і, значыцца, на ўсё можна напляваць, само жыццё робіцца пошлым і дурным. Патвойму, выходзіць, нам трэба ўсё кінуць, адмовіцца ад усякай духоўнасці, ад усякіх памкненняў, ад усякай чалавечнасці, змірыцца з гвалтам, любоўю да славы і грошай і чакаць за куфлем піва наступнай мабілізацыі?

Дзіўны быў позірк, які цяпер кінула на мяне Герміна, позірк пакепліва-здэклівы, шальмавата-дураслівы, спагадліва-таварыскі і разам з тым цяжкі, поўны значнасці і самай глыбокай сур'ёзнасці!

— Ай, ды не ж, — сказала яна зусім па-мацярынску. — Тваё жыццё не будзе пошлым і дурным, нават калі ты ведаеш, што змаганне не прывядзе да поспеху. Куды больш пошла, Гары, змагацца за нешта добрае, за нейкі там ідэал і думаць, што ты мусіш дасягнуць яго. Хіба ідэалы існуюць дзеля таго, каб іх дасягалі? Хіба мы, людзі, жывём дзеля таго, каб адмяніць смерць? Не, мы жывём, каб баяцца яе, а потым зноў любіць, і менавіта ж дзякуючы ёй, смерці, жыццё часам так цудоўна прамяніцца. Ты дзіця, Гары. Слухайся цяпер і ідзі са мною, у нас сёння ёсць шмат чым заняцца. Сёння я больш не буду думаць пра вайну і газеты. А ты?

Дзіва што! Я таксама гатовы пра гэта не думаць. Мы пайшлі разам — гэта быў наш першы шпацыр па горадзе разам — у музычны магазін; там мы пачалі аглядаць грамафоны, мы іх адчынялі, зачынялі, заводзілі, і калі адзін з іх здаўся нам якраз што трэба, вельмі зручны і недарагі, я намерыўся купіць яго, але Герміна не хацела спяшацца. Яна стрымала мяне, і я спачатку выправіўся з ёю ў другую краму, каб і там агледзеццё і праслухаць грамафоны ўсіх тыпаў і памераў, і толькі пасля гэтага яна згадзілася вярнуцца ў першы магазін і купіць раней правераны апарат.

— Вось бачыш, — сказаў я, — гэта мы маглі б зрабіць прасцей.

— Ты так думаеш? А заўтра, можа, мы ўбачылі б у іншай вітрыне такі самы апарат, толькі на дваццаць франкаў таннейшы. І апрача таго купляць — гэта асалода, а што дае асалоду, тым якраз і трэба асаладзіцца напоўніцу. Табе яшчэ трэба вучыцца і вучыцца.

З дапамогай пасыльніка мы даставілі наш набытак да мяне на кватэру.

Герміна ўважліва агледзела маю гасцёўню, пахваліла печ і канапу, пасядзела на крэслах, пакратала кнігі, затрымалася перад фотаздымкам маёй каханай. Грамафон мы паставілі на камоду сярод наваленых кніг. І тут пачалася наша навука. Яна паставіла факстрот, паказала мне першыя па, узяла маю руку і павяла. Я паслухмяна таптаўся за ёю, натыкаўся на крэслы, слухаўся яе ўказак, не разумеў яе, наступаў ёй на ногі і быў такі ж нехлямяжы, як і рупівы. Пасля другога танца яна кінулася на канапу і засмяялася, як дзіця.

— Божа, які ж ты растопа! Хадзі проста, бы на шпацыры! Тужыцца зусім не трэба. Табе, здаецца, нават горача стала? Добра, хвілін пяць адпачнём! Зразумей, танцаваць, калі ўмееш, гэтак жа проста, як думаць, а навучыцца танцаваць куды лягчэй. Цяпер ты будзеш больш спакойна ставіцца і да таго, што людзі не прывучаюцца думаць, што ім куды спадручней называць спадара Галера здраднікам радзімы і спакойна чакаць наступнай вайны.

Праз гадзіну яна пайшла, але запэўніла, што ўжо другім разам навуча пойдзе спарней. У мяне на гэты конт была іншая думка, і я быў вельмі расчараваны сваёй дураццю і няўкладнасцю, за гэтую гадзіну я, здавалася, зусім не навучыўся, і мне не верылася, што тым ужо другім разам усё пойдзе лепш. Не, каб танцаваць, патрэбны здольнасці, якія ў мяне і не начавалі: гарэзлівасць, весялосць, нявіннасць, запал, легкадумства. Што ж, я даўно так і думаю.

Але, дзіўная рэч, наступным разам пайшло сапраўды лепш, і мне нават цікава стала, і пад канец урока Герміна заявіла, што факстрот я ўжо, бач ты, засвоіў. Але калі з гэтага яна зрабіла выснову, што заўтра мне трэба будзе ісці з ёю ў які-небудзь рэстаран, я перапалохаўся і заўпарціўся. Яна холадна нагадала мне пра маё абяцанне слухацца і загадала з'явіцца заўтра на чай у гатэль «Баланс».

Таго вечара я сядзеў дома, хацеў пачытаць, але не здолеў. Я баяўся заўтрага; страх было і падумаць, што я, стары, нясмелы, сарамяжлівы адлюднік, не толькі з'яўлюся ў адной з гэтых пошлых сучасных устаноў, дзе п'юць чай і танцуюць, але і выступлю сярод чужых людзей у ролі танцора, яшчэ нічога не ўмеючы. І прызнаюся, я сам з сябе смяўся і саромеўся сябе самога, калі адзін, у ціхім сваім кабінце, завёў грамафон і ціхенька, на дыбачках, прарэпетаваў факстротныя па.

Назаўтрага ў гатэлі «Баланс» граў невялікі аркестрык, падавалі чай і віскі. Я паспрабаваў падкупіць Герміну, прапанаваў ёй пірожныя, паспрабаваў пачаставаць яе добрым віном, але яна была непахісная.

— Ты прыйшоў сюды не бавы бавіць. Гэта ўрок танцаў.

Я патанцаваў з ёю разы два-тры, і ў прамежку яна пазнаёміла мяне з саксафаністам, смуглым, прыгожым маладым чалаве-

кам іспанскага ці тое паўднёва-амерыканскага тыпу, які, як яна сказала, «умеў на ўсіх інструментах і гаварыў на ўсіх мовах свету». Гэты сеньёр, здавалася, вельмі добра ведаў Герміну і быў з ёю ў самых прыяцельскіх стасунках, перад ім стаялі два рознай велічыні саксафоны, у якія ён папераменна трубіў, уважліва і весела вывучаючы чорнымі бліскучымі вачыма танцораў. На свой вялікі подзіў, я адчуваў нешта накшталт рэўнасці да гэтага прастадушнага, прыгожага музыканта, не любоўнай рэўнасці, не, — пра любоў у нас з Гермінай і мовы не было, — а рэўнасці больш духоўнай, сяброўскай, бо ён здаўся мне не так ужо і вартым той цікавасці, той проста-такі вызначальнай увагі, нават пашаноўнасці, якія яна да яго выяўляла. Забаўныя даводзіцца заводзіць тут знаёмствы, міжволі падумалася мне.

Пасля Герміну некалькі разоў запрашалі, а я заставаўся адзін за столікам і слухаў музыку, музыку, якое я дагэтуль трываць не мог. Божа, думаў я, цяпер, выходзіць, мне трэба асвоіцца тут і прыжыцца ў гэтым свеце гулякаў і шукальнікаў асалодаў, чаго я заўсёды ўсяляк пазбягаў і чым глыбока грэбаваў у гэтым клішаваным, стандартным свеце мармуровых столікаў, джазавай музыкі, какотак, коміваяжораў! Я паныла пасёрбаваў чай, разглядваў падэлегантненую публіку. Мой пагляд спыняўся на дзвюх прыгожых дзяўчатах, абедзве хораша танцавалі, з захапленнем і зайздрасцю глядзеў я, як прутка, прыгожа, весела і ўпэўнена яны рухаліся.

Тут паявілася Герміна, яна была незадаволеная мною. Я тут не дзеля таго, абуралася яна, каб сядзець таўкачом за чайным столікам з кіслым тварам, я павінен зараз жа набрацца духу і ісці танцаваць. Што? — я ні з кім не знаёмы? Тае бяды — яно і не трэба! Няўжо тут няма дзяўчат, якія мне падабаліся б?

Я паказаў ёй адну з тых, прыгажэйшая каторая, яна якраз стаяла непадалёк ад нас. Яе дзівосная аксамітная спаднічка, коротка стрыжаныя густыя валасы, поўныя, як у сталай жанчыны, рукі былі чароўныя. Герміна настойвала, каб я падышоў да яе і запрасіў. Я з усёй сілы ўпіраўся.

— Ды не магу я! — сказаў я, чуючы сябе няшчасным. — Калі б я быў прыгожы малады хлопец, тады б, можа! А гэтакі стары, непаваротлівы ёлуп, які і танцаваць як след не ўмее, — ды яна ж на смех падыме!

Герміна паглядзела на мяне з пагардай.

— А ці высмею цябе я, табе не абыходзіць. Які ж ты бука! Кожны, хто набліжаецца да дзяўчыны, рызыкуе быць высмеяным, тут ужо нічога не зробіш. Так што рызыкні, Гары, і ў горшым разе з цябе пасмяюцца, — а то ж я перастану верыць у тваё паслушэнства.

Яна не адступалася. Я панура ўстаў і падышоў да прыгожай дзяўчыны, як толькі зноў зайграла музыка.

— Увогуле я занятая, — сказала яна і з цікаўнасцю глянула на мяне вялікімі, жывымі вачыма, — але мой партнёр, здаецца, засеў у бары. Ну, што ж, давайце!

Я абняў яе і зрабіў першыя крокі, яшчэ здзіўляючыся, што яна не прагнала мяне, але яна ўжо зразумела, што са мною, і павяла сама. Танцавала яна цудоўна, я ўвайшоў у азарт і на нейкі час забыўся пра ўсе правілы танца, я проста плыў разам з ёю, адчуваў тугія сцёгны, адчуваў спрытныя паддатныя калені партнёркі, глядзеў у яе малады, распраменены твар і прызнаўся ёй, што танцюю сёння ўпершыню ў жыцці. Яна ўсміхнулася і падбадзёрыла мяне, адказваючы на мае поўныя захаплення позіркі і ласкавыя словы на подзіў згодліва, — не словамі, а ціхімі, чароўнымі рухамі, якія збліжалі нас цясней і панадней. Моцна трымаючы правую на яе таліі, я шчасна і заўзята слухаўся рухаў яе ног, яе рук, яе плячэй, я ні разу, на сваё здзіўленне, не наступіў ёй, і, калі музыка адыграла, мы абое спыніліся і папляскалі, пакуль зноў не зайгралі, а потым я яшчэ раз старанна, закахана і багавейна, выканаў гэты абрад.

Калі танец скончыўся, — а скончыўся ён вельмі рана, — мая аксамітная прыгажуня адышла, і раптам побач са мною апынулася Герміна, якая ўвесь час назірала за намі.

— Цяпер ты сёе-тое раскумекаў? — засмяялася яна ўхвальна. — Ты заўважыў, што жаночыя ножкі — гэта не толькі ножкі стала? Ну, малайчына! Фокс ты, дзякаваць Богу, адужаў, заўтра возьмемся за бастон, а праз тры тыдні — баль-маскарад у залах «Глобуса».

Быў перапынак у танцах, мы сядзелі, і тут падышоў той прыгожы малады саксафаніст, сеньёр Пабла, кіўнуў нам і падсеў поплич з Гермінай. Ён, здаецца, вадзіўся з ёю ў вялікай дружбе. Мне ж, прызнацца, таго першага разу ён

зусім не спадабаўся. Прыгожы ён, праўда, быў, нічога тут не скажаш, прыгожы і з твару і з паставы, але ніякіх іншых вартасцяў я ў ім не нагледзеў. Ды і валодаць мноствам моваў было яму лёгка, бо наогул нічога не гаварыў, апроча слоў «калі ласка», «дзякую», «праўда-праўда ж», «вядома», «алё» і да таго падобных, а гэтыя словы ён і праўда ведаў на многіх мовах. Так, ён нічога не гаварыў, сеньёр Пабла, і, здаецца, не так ужо і многа думаў, гэты прыгожы кабальера. Яго справай было ўджыгаць у джазе на саксафоне, і гэтаму занятку ён аддаваўся любоўна і заўзята, сюд-туд падчас ігры ён раптам пляскаў у далоні альбо дапускаў сабе іншыя бурныя праявы энтузіязму, напрыклад, голасна і нараспеў выкрыкваў «о-о-о», «ха-ха», «алё»! Увогуле ж бо ён жыў на белым свеце яўна толькі дзеля таго, каб быць прыгожым, падабацца жанчынам, насіць каўнерыкі і гальштукі самай апошняй моды, а таксама мноства пярсцёнкаў на пальцах. Ягоны ўклад у гутарку быў у тым, што ён сядзеў з намі, усміхаўся нам, зіркаў на свой наручны гадзіннік, і круціў сабе цыгаркі, у чым быў вельмі спрытны. Яго цёмныя, прыгожыя крэольскія вочы, яго чорныя кучары не тоілі ў сабе нікай рамантыкі, ніякіх праблем, ніякіх думак — зблізку гэты экзатычны прыгажун-паўбог быў вясёлы, крыху спешчаны хлапчук, толькі і ўсяго, і не больш за тое. Я загаварыў з ім пра ягоны інструмент і пра тэмбр у джазавай музыцы, ён павінен быў зразумець, што мае справу са старым меламам і знаўцам па музычнай лініі. Але ён не падхапіў гэтай тэмы, а калі я, з ветлівасці да яго альбо, бадай што, да Герміны, паспрабаваў знайсці нейкае музычна-тэарэтычнае апраўданне джазу, ён ухіліўся ад мяне і маіх высілкаў міралаўнай усмешкай, і, відаць, яму было зусім невядома, што да і апроча джазу існавала яшчэ нейкая іншая музыка. Мілы ён быў чалавек, мілы і слаўны, і прыгожа ўсміхаліся яго вялікія пустыя вочы; але паміж ім і мною не было, здавалася, нічога агульнага: усё, што было яму важна і свята, не магло мяне хваляваць, мы прыйшлі з розных светаў, у нашых мовах не было ніводнага агульнага слова. (Але пазней Герміна паведаміла мне цікавую рэч. Яна сказала, што пасля размовы Пабла сказаў ёй наконт мяне, каб яна асцярожней абыходзілася з «гэтым чалавекам», ён жа, бач, такі няшчасны. І калі яна спыталася, з чаго ён гэта

ўзяў, той сказаў: «Небарака, небарака. Паглядзі на яго вочы! Няздольны смяяцца».)

Калі чарнавокі адкланяўся і зноў зайграла музыка, Герміна ўстала.

— Цяпер ты мог бы зноў патанцаваць са мною, Гары. Альбо ж табе больш не хочацца?

З ёю таксама цяпер мне танцавалася лягчэй, вальней і веселей, хоць не так бесклапотна і самазабыўна, як з тою, іншай. Адаўшыся мне яе весці, Герміна рухалася лёгка і далікатна, як пялёстак, і ў яе таксама я цяпер знайшоў і адчуў усе гэтыя то пяшчотлівыя, то гатовыя пырхнуць панады, ад яе таксама пахла жанчынай і каханнем, яе танец таксама пранікнёна і ласкава спяваў завабную песню полу — і, аднак, на ўсё гэта я не мог адказаць свабодна і весела, не мог забыцца і аддацца цалкам. Герміна была мне надта блізкая, яна была мне таварышкай, маёй сястрой, была такою, як і я, была падобная на мяне самога і на сябра майго юнацтва Германа, летуценніка, паэта, палымянага ўдзельніка маіх духоўных практыковак і загулаў.

— Ведаю, — сказала яна потым, калі я загаварыў пра гэта, — выдатна ведаю. Я яшчэ прымушу цябе закахацца ў мяне, але з гэтым не спех. Пакуль мы таварышы, мы людзі, якія спадзяюцца пасябраваць, бо мы зведалі адно аднаго. Цяпер мы будзем абое адно ў аднаго вучыцца і адно з адным гуляць. Я пакажу табе свой маленькі тэатр, навучу цябе танцаваць і быць крышку веселейшым і дурнейшым, а ты пакажаш мне свае думкі і сёе-тое са сваіх ведаў.

— Ах, Герміна, тут няма чаго і паказваць, ты ж ведаеш больш за мяне. Ты, дзяўчынка, дзівосны чалавек! Ва ўсякім, прынамсі, разе ты разумееш мяне. Няўжо я табе нешта значу? Няўжо я не абрыд табе?

Яна змрочна апусціла вочы.

— Не падабаецца мне, калі ты такое кажаш. Успомні той вечар, калі ты, раздушаны распаччу, кінуўся да мяне са сваёй пакутлівай адзіноты і стаўся мне таварышам! Чаму, як ты думаеш, я тады патрапіла распазнаць цябе і зразумець?

— Чаму, Герміна? Скажы!

— Бо я такая самая, як і ты. Таму што я такая самая адзі-

нокая, як і ты, і гэтак сама, як і ты, няздольная кахаць і сур'ёзна прымаць жыццё, людзей і самую сябе. Заўсёды ж бо знаходзяцца такія людзі, якія патрабуюць ад жыцця самага высокага і не могуць прымірацца з яго грубасцю.

— Ну й ну! — усклікнуў я здзіўлена. — Разумею цябе, таварышка мая, ніхто не зразумее цябе так, як я. І ўсё ж ты мне — загадка. А ты так, як бы між іншым, спраўляешся з жыццём, у цябе ёсць твая цудоўная павага да дробязяў і радасцяў, ты так абазнаная ў жыцці. Як ты можаш пакутаваць ад яго? Як ты можаш западаць у роспач?

— Я не ў роспачы, Гары. Але пакутаваць ад жыцця — о так, у гэтым я абазнаная. Здзіўляешся, што я няшчасная, я ж бо так хораша ўмею танцаваць і арыентуюся на паверхні жыцця. А я, дружа мой, здзіўляюся, што ты так расчараваны ў жыцці, бо ты ж разбіраешся ў самых прыгожых і глыбокіх рэчах, ты ж у царстве Духа, мастацтва, думкі — як дома! Таму мы і пацягнуліся адно да аднаго, таму мы брат і сястра. Я навучу цябе танцаваць, граць, усміхацца, і ўсё ж не быць задаволеным. А ад цябе навучуся думаць і ведаць і ўсё ж не быць задаволенай. Ці ведаеш ты, што мы абое дзеці д'ябла?

— Так, мы ягонныя дзеці. Д'ябал — гэта дух, і мы яго няшчасныя дзеці. Мы выпалі з прыроды і завіслі ў пуштаце. Але вось што я ўспомніў: у тым трактаце пра Стэпавага ваўка, пра які я табе казаў, напісана нешта наконт таго, што гэта толькі ілюзія Гары, калі ён думае, што ў яго адна альбо дзве душы, што ён складзены з адной альбо дзвюх асобаў. Кожны чалавек складаецца з дзесятка, з сотні, з тысячы душаў.

— Гэта ўжо мне падабаецца, — усклікнула Герміна. — У цябе, напрыклад, моцна развіты духоўны пачатак, але затое ты вельмі адстаў у розных маленькіх умельствах жыць. Мысляру Гары сто гадоў, а танцору Гары не мінула яшчэ і дня. Цяпер мы прасветлім яго далей і ўсіх ягонных маленькіх брацікаў, такіх сама маленькіх, неразумных і недарослых, як ён сам.

Яна з усмешкай глянула на мяне. І спыталася ціха змененым голасам:

— А як табе Марыя?

— Марыя? Якая Марыя?

— Ну, з якою ты танцаваў. Зграбная дзяўчына, вельмі

зграбная. Ты быў крышку закаханы ў яе, наколькі я магу меркаваць.

— Хіба ты з ёю знаёмая?

— Чаму не, мы з ёю блізка знаёмыя. Яна цябе вельмі цікавіць?

— Яна мне спадабалася, і я быў рады, што яна была такая спагадлівая да таго, як я танцую.

— І толькі таго! Ты павінен прывалакнуцца за ёю, Гары. Яна слічная і танцуе слічненька, ды ты ж ужо закаханы ў яе. Я думаю, ты мецьмеш поспех.

— Ай, я не такі славалюбны.

— Ах, ты манюка! Я ж ведаю, што ў цябе недзе засталася каханая, і ты наведваеш яе раз у паўгода, каб зноў з ёю пасварыцца. Разуваю, гэта вельмі міла, калі ты хочаш быць верным сваёй дзіўнай прыяцельцы, але не дапусціся, каб я прымала гэтага надта сур'ёзна. Я наогул падазраю, што ты прымаеш каханне занадта ж бо сур'ёзна. Ну, кахай сабе на здароўе сваім ідэальным парадкам колькі табе заўгодзіцца, гэта твой клопат, за гэта мне галава не баліць. Мой жа клопат — каб ты трошкі набраўся спрыту ў маленькіх, лёгкіх, жыццёвых спанатрах і гульнях, у гэтым я твая вучыцелька і буду табе вучыцелькай лепшай за тваю ідэальную каханую, і не сумнявайся! Табе не шкодзіла б паспаць з якой-небудзь прыгожай дзяўчынай, Стэпавы воўча.

— Герміна, — усклікнуў я стомлена, — паглядзі на мяне, я ж стары чалавек!

— Маленькае хлапчаны — вось хто ты. І гэтак сама, як ты, гультайна, ленаваўся вучыцца танцаваць, пакуль ледзь-ледзь не ўпусціў часу, ты ленаваўся вучыцца кахаць. О, кахаць ідэальна, трагічна — гэта ты, дружа мой, умееш, вядома, як лепш і не бывае, не сумняваюся, што ўжо так, дык так! Цяпер жа ты навучышся кахаць і звычайна, па-людску. Пачатак ужо зроблены, неўзабаве цябе можна будзе запусціць на бал. Толькі вось бастон яшчэ трэба будзе адолець, гэтым заўтра і зоймемся. Я прыйду а трэцяй. Дарэчы, як табе тутэйшая музыка?

— Вельмі спадабалася.

— Ну, вось бачыш, гэта ўжо поступ, сяго-таго ты ўжо навучыўся. Дагэтуль ты трываць не мог усёй гэтай «скачнай»

і джазавай бразгатні, яна была табе недастаткова сур'ёзная і глыбокая, а цяпер ты ўбачыў, што яе і не трэба прымаць на сур'ёзе, але што яна можа быць і без таго мілай і сімпатычнай. Між іншым, без Пабла ўся гэтая аркестрада — нуль. Ён яе вядзе, ён бадзёру паддае!

Калі грамафон знішчаў атмасферу аскетычнай духоўнасці ў маім кабінце, калі амерыканскія танцы ўрываліся ў мой цывілізаваны музычны свет, як нейкая завада мне, як нешта чужое і разбуральнае, дык і ў маё дакладна акрэсленае, дагэтуль строга замкнёнае жыццё адусюль урывалася нешта новае, страшнае і зварушлівае. Трактат пра Стэпавага ваўка і Герміна мелі рацыю ў сваім вучэнні пра тысячу душаў, побач з усімі ранейшымі ўва мне штодня выяўляліся нейкія новыя душы, яны выстаўлялі ўмовы, чынілі вэрхал, і я ясна, як на карціне, убачыў, у якой самаашуцы дагэтуль жыў. Надаючы значэнне адно тым лічаным здольнасцям, у якіх я з чыстага выпадку быў моцны, я намаляваў партрэт Гары і жыў ягоным жыццём, а ён быў усяго толькі тонкім фахоўцам у паэзіі, музыцы і філасофіі, а ўсё астатняе ў сваёй асобе, увесь хаос сваіх здольнасцяў, інстынктаў, памкненняў успрымаў як лішнюю навалач і назваў Стэпавым ваўком.

Тым часам гэты наварот ад самападману, гэты распад маёй асобы зусім не былі толькі прыемнай і пікантнай прыгодай, наадварот жа, яны былі часам горка балючыя і амаль невыносныя. Грамафон часта гучаў пякельна ў гэтым атачэнні, дзе ўсё было наладжана зусім на іншыя тоны. І часам, калі ў якім-небудзь модным рэстаране сярод усіх гэтых закурдаў і авантурнікаў я выдыгаў ўанстэпы, дык сам сабе здаваўся здраднікам, які запрадаў усё, што было ў мяне святога і дарагога ў жыцці. Калі б Герміна пакінула мяне аднаго хоць на тыдзень, я не марудзіў бы доўга і даў бы цекача ад гэтых смешных патугаў на бонвіванства. Але Герміна ўвесь час была побач; хоць я бачыў яе не кожан дзень, затое яна мяне бачыла, накіроўвала, папраўляла, ахоўвала, разглядвала — і ўсе мае шалёныя думкі пра бунты і ўцёкі з усмешкай чытала з майго твару.

У працэсе таго, што я раней называў сваёй асобай, я пачаў разумець, чаму я, нягледзячы на ўсю сваю распач, так вусцішна

баяўся смерці, і пачаў заўважаць, што і гэты ганебны і гнюсотны страх быў часткаю маёй старой, мяшчанскай натуры. Гэта ранейшы гэр Галер, творчы здольнік, знаўца Моцарта і Гётэ, аўтар цікавых развагаў пра метафізіку мастацтва, пра геніяльнасць і трагізм, пра чалавечнасць, тужлівы пустэльнік у сваёй заваленай кнігамі келлі, быў аб'ектам паслядоўнай самакрытыкі і не вытрымаў яе. Гэты здольны і цікавы гэр Галер ваяваў, праўда, за розум і чалавечнасць і пратэставаў супроць жорсткасці вайны, аднак падчас вайны ён не даў сябе паставіць да сцяны і расстраляць, што было б лагічным вывадам з ягоных думак, а знайшоў нейкі там спосаб ператрываць, спосаб, зрэшты, прыстойны і высакародны, але ўсё-такі нейкі-такі кампрамісны. Далей: ён быў супраціўцам улады і эксплуатацыі, аднак у банку ў яго ляжала шмат акцый прамысловых прадпрыемстваў, і працэнты з гэтых акцый ён бессаромна праядаў. І так было ва ўсім. Спрытна выстаўляючы сябе пагарднікам свету, тужлівым анахарэтам і абураным прарокам, Гары Галер быў па сутнасці буржуа, лічыў Гермінана жыццё вартым асуды, сушыў сабе скрухаю сэрца за ночы, прамантачанья ў рэстаранах, за грошы, якія там прасадзіў, адчуваў згрызоты сумлення і зусім не памыкаўся вызваляцца і ўдасканальвацца, а наадварот, як мог рваўся назад у тыя лафовыя часіны, калі яго духоўнае самацацканне яшчэ давала яму асалоду і славу. Гэтак жа сама ўздыхалі па даваеннай ідэальшчыне пагарджанья і высмейванья ім чытачы газет, бо так было зручней і лацвей, аніж прымаць навуку з выпакутаванага. Цьфу, каб ты спрахла, ад яго ванітавала, ад гэтага Гары Галера! І ўсё-такі я чапляўся за яго альбо ж за ягоную маску, якая ўжо спадала, за ягонае какецтва з духоўнасцю, за ягоны мяшчанскі страх перад непарадкам і ўсім выпадковым (у гэта ўпісвалася і смерць) і з'едліва, зайздросліва параўноўваў новага Гары, гэтага крыху нясмелага і смешнага дылетанта танцзалаў, з тым ранейшым ілжыва-ідэальным вобразам Гары, у якім ён, новы Гары паспеў ужо знайсці ўсе непрыемныя рысы, якія так абурылі яго тады, у прафесара, у партрэце Гётэ. Ён сам, ранейшы Гары, быў такі самы па-мяшчанску ідэалізаваны Гётэ, гэтка, бачыце, герой з залішне высакародным кругаглядам, свяціла, якое блішчала велічнасцю, інтэлектам

і чалавечнасцю, як брыльянтынам, і мала што не расчулена ад высакародства сваёй душы! Добранька ж такі ён, аднак, зядашчыўся, няма на яго халеры, гэты міленькі вобраз, бо надта ж бо развянчаным выглядаў сёння ідэальны спадар гэр Гары! Ён быў падобны на вяльможу, абабранага бандытамі, які застаўся ў падраных портках і зрабіў бы куды разумней, калі б цяпер увайшоў у ролю абадранца, але замест гэтага носіць на сабе транты з такім форсам, быццам на іх усё яшчэ вісяць ордэны, і плаксіва прэтэндуе на страчаную вяльможнасць.

Я даволі часта сустракаўся з музыкантам Пабла, і маё меркаванне пра яго варта было перагледзець хоць бы ўжо таму, што Герміна вельмі любіла яго і як магла шукала ягонай кампаніі. Пабла запомніўся мне як гладзенькая нікчэмнасць, крыху славалюбны красунчык, вясёлае і бяздумнае дзіця, якое радасна дудзіць у сваю дудачку і якое лёгка купляецца на пахвалу і шакаладку. Але Пабла не пытаўся маёй думкі, яна была яму гэтак сама да аднаго месца, як і мае музычныя тэорыі. Ён слухаў мяне ветліва і ласкава, з нязменнай усмешкай, але шчырага адказу ніколі не даваў. Тым не меней здавалася, што я ўсё-такі цікавіў яго, ён яўна стараўся спадабацца мне і паказаць мне сваю сімпатыю. Калі я аднаго разу падчас такой бясплённай гутаркі ад раздражнення зрабіўся амаль што грубы, ён збянтэжана і сумна паглядзеў мне ў твар, узяў маю левую руку, пагладзіў яе і падаў мне залачоную табакерку з нейкім нюхальным парашком: гэта, бач ты, памога. Я недаўме́на паглядзеў на Герміну, яна згодліва кіўнула галавой, і я пачаставаўся шчэпцый. І сапраўды пасвяжэў і падбадзёрыўся — у парашку, відаць, быў дамешак какаіну. Герміна сказала мне, што ў Пабла шмат такіх сродкаў, ён дастае іх нейкімі таемнымі шляхамі, часам дае сябрам і добра ведае сумесі і дазіроўкі ўсіх гэтых панацэяў — ад болю, снатворных, для добрых сноў, вясёлых, любоўных.

Аднойчы я сустрэў яго ў горадзе на набярэжнай, і ён адразу далучыўся да мяне. Гэтым разам мне нарэшце ўдалося падбіць яго на гутарку.

— Гэр Пабла, — сказаў я яму, калі ён пачаў пакручваць чорна-срэбрыстай лёсачкай, — вы сябар Герміны, вось прычына маёй да вас цікавасці. Але вы, скажу вам, не надта спрыяеце

гутарцы. Я шмат разоў спрабаваў пагаварыць з вамі пра музыку — мне было б цікава пачуць вашу думку, вашы пярэчанні, вашы меркаванні. Але вы не дарылі мяне нават самым скупым адказам.

Ён вельміва засмяўся і гэтым разам пакінуў мяне без адказу, а спакойна сказаў:

— Бачыце, па-мойму, пра музыку няма чаго і гаварыць. Я ніколі не гавару пра музыку. Ды і што я мог бы вам адказаць на вашыя вельмі разумныя і правільныя словы? Вы ж гаварылі абсалютна слушна ўсё, што гаварылі. Але, ведаеце, я музыкант, а не вучоны, і я не думаю, што ў музыцы рацыя нечагась вартая. У музыцы важна не тое, што ты маеш рацыю, што ў цябе ёсць густ, ёсць адукацыя, і ўсё такое далей.

— Ну так. А што ж важна?

— Важна іграць, гэр Галер, іграць як мага лепш, як мага больш і як мага мацней! Вось у чым штука, мсьё. Калі я трымаю ў галаве ўсе творы Баха і Гайдна і магу сказаць пра іх самыя разумныя рэчы, дык ад гэтага яшчэ няма нікому ніякай карысці. А калі я вазьму сваю трубу і сыграю моднае шымі, дык гэта шымі, добрае яно ці благое, усё роўна прынясе людзям радасць. Ударыць ім і ў ногі і ў кроў. Толькі гэта і важна. Зірніце як-небудзь на бале на твары ў той момант, калі пасля доўгага перапынку зноў загучыць музыка, — як тут жа заблішчаць вочы, уздрыгваюць ногі, пачынаюць смяцца твары! Вось дзеля чаго граеш.

— Выдатна, гэр Пабла. Але, апроча пачуцёвай, ёсць яшчэ і духоўная музыка. Апроча той музыкі, якую граюць у гэты васьм момант, ёсць яшчэ і несмяротная музыка, якая жыве, нават калі яе і не граюць у гэты момант. Можна адзінока ляжаць у сябе ў ложку і ў думках паўтараць якую-небудзь мелодыю з «Чароўнай флейты» альбо з «Цярпенняў паводле Мацвея», і тады музыка адбудзецца без флейты альбо скрыпкі.

— Вядома, гэр Галер. І «Знемажэнне», і «Валенсію» таксама кожнай ночы моўчкі ўзнаўляюць многія адзінокія летуценнікі. Самая бедная машыністачка ўспамінае ў сябе ў канторы апошні ўанстэп і адстуквае на сваіх клавішах яго такты. Ваша праўда, хай у гэтых адзінокіх людзей будзе свая нямая музыка, хай тое «Знемажэнне», хай «Чароўная флейта», хай «Валенсія»! Але

адкуль жа бяруць гэтыя людзі сваю адзінокую, нямую музыку? Яны атрымліваюць яе ў нас, у музыкантаў, спачатку яе трэба сыграць і пачуць, спачатку яна павінна ўвайсці ў кроў, а потым ужо можна вымройваць яе сабе дома, у сваёй каморцы.

— Згода, — сказаў я холадна. — І ўсё-такі нельга ставіць на адну ступень Моцарта і найноўшы факстрот. І не адно і тое самае — граць людзям боскую і вечную музыку альбо танныя аднадзёнкі.

Заўважыўшы хваляванне ў маім голасе, Пабла адразу ж скроіў самую мілую фізіяномію, ласкава пагладзіў мяне па плячы і надаў свайму голасу неверагодную мяккасць.

— Ах, дарагі мой, наконт ступеняў вы, мабыць, цалкам слушны. Я анічога не маю супраць таго, каб вы ставілі і Моцарта, і Гайдна, і «Валенсію» на якія заўгодна ступені! Мне гэта зусім не абыходзіць, вызначаць ступені — не мая справа, у мяне пра гэта не пытаюцца. Моцарта, магчыма, будуць граць і праз сто гадоў, а «Валенсію» не будуць — гэта, я думаю, мы можам спакойна аддаць Госпаду Богу, Ён справядлівы і распараджаецца тэрмінамі, якія наканавана пражыць нам усім, а таксама кожнаму вальсу і кожнаму факстроту, Ён напэўна зробіць правільна. А мы, музыканты, павінны рабіць сваё, выконваць абавязкі свае і задачы: мы павінны граць тое, чаго якраз у дадзены момант хочацца людзям, і граць мы гэта павінны як мага лепш, прыгажэй і энергічнай.

Я ўздыхнуў і здаўся. Гэтага чалавека нельга было ўзяць нічым.

У некаторыя моманты старое і новае, боль і веселасць, страх і радасць на дзіва змешваліся. Я быў то на нябёсах, то ў пекле, часцей тут і там адначасова. Стары Гары і новы жылі адзін з адным то ў жорсткім разладзе, то ў міры. Часам здавалася, што стары Гары зусім ужо мёртвы, што ён памёр і пахаваны, і раптам ён аказваўся тут, загадваў, тыраніў, браў безапеляцыйны тон, а новы, маленькі, малады Гары канфузіўся, маўчаў і дазваляў прыпіраць сябе да сцяны. Іншым часам малады Гары хапаў старога за горла рэзкай хваткай, і тады стаяў стогн, ішла барацьба не на жыццё, а на смерць, настырна вярталіся думкі пра брытву.

Часта, аднак, боль і шчасце залівалі мяне адной хваляй. Так было ў тое імгненне, калі я праз некалькі дзён пасля свайго танцавальнага дэбюту ўвайшоў увечары да сябе ў спальню і на вялікае здзіўленне, страх, жах і радасць застаў у пасцелі прыгажуню Марыю.

З усіх неспадзяванак, якія мне дагэтуль падносіла Герміна, гэта была самая неспадзяваная. Бо ў тым, што прыслала мне райскую птушку менавіта яна, я ні секунды не сумняваўся. Той вечар я, як выключэнне, правёў не з Гермінай, я слухаў у катэдральным саборы добрае выкананне старадаўняй царкоўнай музыкі — гэта была мілая і смутная вылазка ў маё ранейшае жыццё, на нівы маладосці, у сферы ідэальнага Гары. У высокай гатычнай зале храма, прыгожыя сеткаваныя скляпенні якое, прывідна ажыўшы, калыхаліся ў гульні нешматлікіх свяцільняў, я слухаў п'есы Букстэхудэ, Пахельбэля, Баха, Гайдна, я хадзіў па сваіх любімых старых дарогах, я зноў чуў выдатны голас вакалісткі, якая спявала Баха, з якою калісьці сябраваў і перажыў мноства незвычайных канцэртаў. Галасы даўняе музыкі, яе бясконца вартаснасць і святасць выклікалі ў маёй памяці ўсе ўзлёты, экстазы і захапленні маладосці, сумна і задуменна сядзеў я на высокім клірасе госцем у гэтым высакародным, шчасным свеце, які колісь быў маёй радзімай. Пад гукі гайднаўскага дуэта ў мяне раптам паліліся слёзы, я не стаў чакаць канца канцэрта, адмовіўся ад сустрэчы са спявачкай (о, колькі прамяністых вечароў бавіў я колісь з артыстамі пасля такіх канцэртаў!), ціхенька выйшаў з сабора і стомлена палёўся па начных вулках, дзе паўсюль за вокнамі рэстаранаў джаз-аркестры наярвалі мелодыі маёй цяпершчыны. О, якая атрымалася з майго жыцця змрочная блытаніна!

Доўга думаў я, сноўдаючыся той ночы, пра свае адносіны да музыкі і зноў нагледзеў у гэтых такіх кранальных, такіх ліхашчасных адносінах да яе лёс нямецкай інтэлігэнтнасці. У нямецкай душы пануе мацярынскае права, сувязь з прыродай у форме гегемоніі музыкі, невядомая ніякаму іншаму народу. Замест каб па-мужчынску паўстаць супроць гэтага, прыслухацца да інтэлекту, да логасу, да слова, мы, людзі інтэлігентныя, усе запар трызнім моваю без слоў, здольнаю выказаць невыказнае, выказаць тое, чаго выказаць нельга. Замест каб

як мага правільнай і сумленней граць на сваім інструменце, інтэлігентны немец заўсёды франдыраваў супроць слова і розуму, заўсёды какетаваў з музыкай. І растварыўшыся ў музыцы, у дзівосных і шчасных гукавых вобразах, у дзівосных і салодкіх пачуццях і настроях, якія ніколі не ператвараліся ў рэчаіснасць, нямецкі розум праспаў большасць сваіх сапраўдных назначэнняў. Мы, людзі інтэлігентныя, усе не ведалі рэчаіснасці, былі ёй чужыя і варожыя, а таму і ў нашай нямецкай існасці, у нашай гісторыі, у нашай палітыцы, у нашай грамадскай думцы роля інтэлекту была такой жалю вартай. Так яно, вядома, я часта прадумваў гэтую думку, знемагаючы часам ад палкага жадання стварыць сабе нарэшце рэальнасць, зрабіцца нарэшце сур'ёзным і дзейным чалавекам, замест таго, каб вечна займацца эстэтыкай і прыкладным мастацтвам у вобласці духу. Але гэта заўсёды канчалася прызнаннем сваёй духоўнай немачы, капітуляцыяй перад лёсам. Мелі рацыю гэры генералы і прамыслоўцы: ад нас, «інтэлігентаў», не было толку, мы былі непатрэбнай, адарванай ад рэальнасці жменькай дасціпных пустабрэхаў. Цьфу, каб ты звялося! Брытву!

Увесь і цэлы ў такіх думках, у адгалосках музыкі, з ацяжэлым ад скрухі сэрцам, ад тугі па жыцці, па рэальнасці, па сэнсе, па непאпраўна страчаным я нарэшце вярнуўся дамоў, адолеў свае лесвіцы, запаліў у гасцёўні святло, паспрабаваў нешта там чытаць, успомніў пра ўмову, якая вымушала мяне заўтра ўвечары з'явіцца на віскі і танцы ў бар «Сесіль», я адчуваў злосьць і прыкрасць не толькі на самога сябе, але і на Герміну. Якія б добрыя і чыстыя памкненні ні кіравалі ёю, якой бы цудоўнай істотай яна ні была — няма каб яшчэ тады даць мне загінуць, яна штурхала, яна папіхала мяне ў гэты бесталковы, чужы, мітуслівы, цацачны свет, дзе я ўсё адно заўсёды буду чужы і ўсё лепшае ўва мне зачаўрае і загіне.

І я сумна патушыў святло, сумна ўвайшоў у спальню, сумна пачаў распранацца, але тут мяне збянтэжыў нейкі нязвыклы пах, пахла парфумай, і, азірнуўшыся, я ўбачыў, што ў маёй пасцелі ляжыць прыгажуня Марыя, ніякавата ўсміхаючыся вялікімі блакітнымі вачыма.

— Марыя! — сказаў я. І першай подумкай было, што мая гаспадыня папросіць мяне з кватэры, калі пра гэта даведаецца.

— Я прыйшла, — сказала яна ціха. — Вы на мяне серду не маеце?

— Не, не. Я ведаю, Герміна дала вам ключ. Ну так.

— О, вы сярдуеце за гэта. Я пайду.

— Не, мілая Марыя, заставайцеся! Толькі якраз сёння, сама ўвечары, мне вельмі журботна, сёння я не магу быць вясёлым, але, можа, змагу заўтра.

Я крыху схіліўся да яе, яна абхапіла маю галаву абедзвюма далонямі, вялікімі, моцнымі, падцягнула да сябе і пацалавала ўзасос. Потым я сеў да яе на ложка, узяў яе за руку, папрасіў гаварыць ціха, каб нас не пачулі, і пачаў глядзець на яе прыгожы, поўны твар, які дзівосна і незнаёма, як нейкая вялікая кветка, ляжаў перад мною на маёй падушцы. Яна павольна пацягнула маю руку да сваіх вуснаў, пацягнула яе пад коўдру і паклала на свае цёплыя з ціхім дыханнем грудзі.

— Можаш не быць вясёлым, — сказала яна. — Герміна мне ўжо сказала, што ў цябе гора. Гэта кожны зразумее. А я табе ўсё яшчэ падабаюся, га? Таго разу, калі мы танцавалі, ты быў вельмі закаханы.

Я пачаў цалаваць яе вочы, рот, шыю і грудзі. Толькі што я думаў пра Герміну, горка і з дакорам. А цяпер я трымаў у руках яе дарунак і быў ёй удзячны. Марыіны пяшчоты не прычынялі болю цудоўнай музыцы, якую я чуў сёння, яны былі вартыя яе і былі яе ўвасабленнем. Я павольна сцягваў коўдру з прыгажуні, пакуль не дабраўся, цалуючы, да кончыкаў яе ног. Калі я лёг да яе, падобны на кветку твар яе ўсміхнуўся мне з разуменнем і прыхільна.

У гэтую ноч побач з Марыяй я спаў нядоўга, але моцна і хораша. Як дзіця. А ў прамежках сну я піў яе цудоўную, вясёлую маладосць і пазнаваў у ціхай балбатні мноства цікавых рэчаў пра жыццё яе і Герміны. Пра жыццё гэтага роду я ведаў вельмі мала, толькі ў тэатральным свеце трапляліся мне часам раней такія істоты, і жанчыны, і мужчыны, паўмастакі-паўпрайдохі. Толькі цяпер я крыху заглянуў ў гэтыя цікаўныя, гэтыя дзівосна мілыя, гэтыя дзівосна распусныя душы. Усе гэтыя дзяўчаты, звычайна з беднаты, надта ж бо разумныя і надта прыгожыя, каб аддавацца ўсё сваё жыццё толькі якой-небудзь кепска аплачванай і бязрадаснай службе дзеля

кавалка хлеба, жылі то на выпадковыя заробкі, то на капітал сваёй прывабнасці і прыемнасці. Часам яны сядзелі месяцамі за пішучай машынкай, часам бывалі палюбоўніцамі заможных жуіраў, атрымлівалі кішэньковыя грошы і дарункі, часам хадзілі ў футрах, раз'язджалі на аўтамабілях і жылі ў гранд-гатэлях, а часам туліліся ў паддашках, і хоць часам, пры вельмі ўжо снаднай прапанове, згаджаліся на шлюб, увогуле ж да яго не гарнуліся. Некаторыя з іх не былі ў каханні палкія і саступалі дамогам толькі з агідай, і тое за самую высокую плату. Іншыя, і да іх належала Марыя, вызначаліся нязвычайнай здольнасцю да кахання і патрэбай у ёй, большасць ведала толк у каханні да абодвух полаў; яны жылі адзіна дзеля кахання і заўсёды, апроча афіцыйных і плацежаздольных сяброў, мелі ўсякія іншыя любоўныя сувязі. Апантана і дзелавіта, трывожна і легкадумна, разумна і ўсё-такі неўсвядомлена жылі гэтыя матылькі сваім дзіцячым, але вытанчаным жыццём, жылі незалежна, прадаючыся не кожнаму, чакаючы сваёй долі шчасця і добрага надвор'я, закаханыя ў жыццё і ўсё ж прывязаныя да яго менш, чым мяшчане, жылі ў заўсёднай гатовасці ісці за казачным прынцам у ягоны замак, з заўсёднай, хоць і паўусвядомленай упэўненасцю ў цяжкім і сумным канцы.

Марыя навучыла мяне — у тую незвычайную першую ноч і пазней — многаму, не толькі мілым новым забавам і здалякачанасці пачуццяў, але і новаму разуменню, новаму ўспрыняццю, новай любові. Свет танцавальных і забаўляльных устаноў, кінематографіі, бараў і чайных залаў пры гатэлях, які для мяне, самотніка і эстэта, усё яшчэ заставаўся нейкім непаўнавартасным, нейкім забароненым і прыніжальным, быў для Марыі, для Герміны і для іх сябровак светам наогул, ён не быў ні добры, ні злы, ні ненавісны, у гэтым свеце квітнела іх кароткае, поўнае палкага чакання жыццё, у ім яны пачуваліся як рыба ў вадзе. Яны любілі шампанскае альбо якую-небудзь фірмовую смажанку, як мы любім якога-небудзь кампазітара альбо паэта, і якой-небудзь моднай танцавальнай мелодыі альбо сентыментальна-саладкавай песеньцы яны аддавалі такую самую даніну захаплення, хвалявання і расчуленасці, якую мы — Ніцшэ альбо Гамсуну. Расказваючы мне пра свайго знаёмага красунчыка саксафаніста Пабла, Марыя

загаварыла пра адзін амерыканскі зонг, які Пабла ім часам спяваў, і гаварыла яна пра гэта так натхнёна, з такім запалам, з такой любасцю, што словы яе кранулі і ўсхвалявалі мяне куды мацней, чым экстазы якога-небудзь эрудыта з прычыны якога-небудзь рафінавана-высакароднага мастацтва. Я гатовы быў захапляцца разам з ёю, які б гэты зонг ні быў, поўныя любові словы Марыі, яе палкі погляд прабілі ў маёй эстэтыцы шырокія прагалы. Заставалася, вядома, прыгожае, тое нямногае непераўздыдзена прыгожае, што не падлягала, па-мойму сумненням і спрэчкам, найперш Моцарт, але дзе ж тут была мяжа? Хіба ўсе мы, знаўцы і крытыкі, не любілі ў малодсці твораў мастацтва і мастакоў, якія сёння здаюцца нам сумніўнымі і непрыемнымі? Хіба не так было з Лістам, з Вагнерам, а ў многіх нават з Бетховенам? Хіба дзіцяча-палкая расчуленасць Марыі ад амерыканскага зонга не была такім самым чыстым, цудоўным, не падлеглым ніякім сумненням суперажываннем мастацтва, як усхваляванасць якога-небудзь дацэнта ад «Трыстана» альбо захапленне дырыжора пры выкананні Дзевятай сімфоніі? І хіба не было ў гэтым вартай подзіву суадпаведнасці з поглядамі сеньёра Пабла і пацвярджэння ягонай рацыі?

Гэтага красунчыка Пабла Марыя таксама, здаецца, вельмі кахала.

— Ён прыгожы чалавек, — сказаў я, — мне ён таксама вельмі падабаецца. Але скажы мне, Марыя, як можаш ты кахаць разам з ім і мяне, старога нуднага буркалу, які прыгажосцю не пахваліцца, які пачаў ужо сівець і не ўмее ні граць на саксафоне, ні спяваць па-англійску любоўныя шлягеры?

— Не гавары так гадка! — абурылася яна. — Гэта ж вельмі натуральна. Ты таксама мне падабаешся, у табе таксама ёсць нешта прыгожае, вабнае і адмысловае, табе не трэба быць іншым, чым ты ёсць. Не варта гаварыць пра гэтакія рэчы і патрабаваць адказу. Разумееш, калі ты цалуеш мяне ў шыю альбо ў вуха, я адчуваю, што ты мяне кахаеш, што я табе падабаюся. Ты ўмееш неяк так цалаваць, крыху нясмела, ці што, і гэта мне падказвае: ён цябе кахае, ён удзячны табе за тое, што ты прыгожая. Гэта мне вельмі, вельмі падабаецца. А ў якім-небудзь іншым мужчыне мне падабаецца якраз усё

наадварот — што ён мяне як бы ні ў што не ставіць і цалуе так, як міласціну падае.

Мы зноў заснулі. Я зноў прачнуўся, усё яшчэ абдымаючы яе, маю цудоўную, цудоўную кветку.

І дзіва — гэтая цудоўная кветка так і заставалася ўсё ж дарункам Герміны! Яна так і стаяла за ім, ён быў маскай, за якою была яна! І раптам, між іншым, я падумаў пра Эрыку, пра маю далёкую злую каханку, пра маю няшчасную сяброўку. Прыгажосцю яна, мабыць, і не саступала Марыі, хоць і не была такая краска, такая раскаваная, такая вынаходліва-ўмелая ў каханні, і яе вобраз, яе любімы, глыбока ўплецены ў мой лёс вобраз выразна і пакутліва стаяў перад мною некалькі секундаў, а потым зноў знік, апусціўся ў сон, у забыццё, у тужлівую далеч.

І карціны майго жыцця ў мностве сваім паўставалі перад мною ў гэтую цудоўную, пяшчотную ноч, а я ж так доўга жыў пуста і бедна і без карцін. Цяпер, па знаку Эраса, карціны закрынічылі, і сэрца замірала ў мяне ад захаплення і ад тутгі з прыгоды таго, як багатая была карцінная галерэя майго жыцця, як поўная была вечнымі зоркамі і сузор'ямі душа беднага Стэпавага ваўка. Пяшчотна і прасветлена, як далёкія, злітыя з бясконцай сінечай горы, глядзелі на мяне дзяцінства і маці, металічна гучаў хор маіх дружбаў, які пачынаўся з казачнага Германа, звязанага з Гермінай душэўным братэрствам; пахкія і незямныя, як вільготныя азёрныя кветкі з водных глыбіняў, усплывалі вобразы многіх жанчын, якіх я кахаў, якіх я жадаў, якіх апяваў, — мала катораю з іх я валодаў і толькі нямногіх спрабаваў займець у поўную ўласнасць. Паявілася і мая жонка, з якою я пражыў шмат гадоў, якая навучыла мяне таварыскасці, нязгодзіцы, пакоры, жонка, да якога, нягледзячы на ўсе нашы закалоты, у мяне захаваўся глыбокі давер да таго дня, калі яна, захварэўшы, раптам узбунтавалася і не тое што пайшла ад мяне, а ўцякла — і я зразумеў, як моцна кахаў яе і як глыбока давяраў ёй, калі, падмануўшы мой давер, яна нанесла мне такі цяжкі ўдар на ўсё жыццё.

Гэтыя карціны — іх было сотні, з назвамі і без — усе да адной вярнуліся зноў, вынырнуўшы ва ўсёй сваёй свежасці і навізне з калодзежа любові, і я зноў узгадаў тое, што даўно

забыў за бядою — што яны якраз і складаюць каштоўнасць майго жыцця, што яны непарушныя, гэтыя ўжо зоркі гісторыі, якія я мог забыць, але не мог знішчыць, чарада якіх была казкай майго жыцця, а зорны іх бляск — непарушнай каштоўнасцю майго існавання на свеце. Жыццё маё было цяжкае, збіўлівае і нешчаслівае, яно прывяло да адмаўлення, яно было горкае ад солі, прымяшанай да ўсіх чалавечых лёсаў, але яно было багатае, багатае і гордае, яно было і ў бядзе царскім жыццём. Як ні ўбога растрачваецца рэшта дарогі да канчатковай пагібелі, ядро гэтага жыцця было высакароднае, у ім былі аблічча і раса, у ім ішлося не пра пфенігі, а пра зоркі.

Зноў колькі там часу прайшло, але шмат розных падзей і пераменаў учынілася, не зусім добра памятаю цяпер я ўсе падрабязнасці той ночы, хіба што толькі асобныя нашыя словы, асобныя, поўныя глыбокай любоўнасці дакрананні, памятаю светлыя, як зоркі, хвіліны, калі мы абуджаліся ад цяжкага сну любоўнай знямогі. Але менавіта ў тую ноч, упершыню з пачатку маёй пагібелі жыццё маё зірнула на мяне ўмольна-прамяністымі вачыма, менавіта ў тую ноч я зноў адчуў, што выпадак — гэта лёс, а руіны майго быцця — боскія абломкі. Мая душа зноў уздыхнула, мае вочы зноў пачалі бачыць, і хвілінамі мяне кідала ў жар ад здагадкі, што варта мне толькі пазбіраць раскіданыя вобразы, варта ўзняць да вобраза ўсё сваё гары-галераўскае ваўчынае жыццё цалкам, як сам я ўвайду ў сонмішча вобразаў і зраблюся несмяротным. Хіба ж бо не да гэтай мэты імкнулася жыццё кожнага чалавека, хіба ж не было яно разгонам да яе, спробай дастацца да яе?

Раніцай я павінен быў, падзяліўшы з Марыяй свой сняданак, потайкам вывесці яе з дома, і гэта мне ўдалося. У той самы дзень я зняў сабе і ёй у суседнім квартале пакойчык толькі для нашых спатканняў.

Мая настаўніца танцаў Герміна яўлялася, як і след было, і мне давалося-такі вучыцца бастону. Яна была строгая і няўмольная і не вызваліла мяне ад ніводнага ўрока, бо было вырашана, што на наступны баль-маскарад я пайду з ёю. Яна папрасіла ў мяне грошай на касцюм, пра які, аднак, адмовілася што-небудзь казаць наперад. Наведваць яе альбо хоць бы ведаць, дзе яна жыве, мне ўсё яшчэ не было дазволена.

Гэты дамаскарадны час, каля трох тыдняў, прайшоў надзіва добра. Марыя здавалася мне першай у маім жыцці сапраўднай каханкай. Ад жанчын, якіх я раней хахаў, я заўсёды патрабаваў розуму і адукаванасці, не зусім усведамляючы, што нават вельмі разумная і адносна вельмі адукаваная жанчына ніколі не адпавядала патрабаванням майго розуму, а заўсёды ім супроцьстаяла; я прыходзіў да жынчын са сваімі праблемамі і думкамі, і мне здавалася немагчымым хахаць больш нейкага часу дзяўчыну, якая не прачытала амаль ніводнай кніжкі, амаль не ведае, што такое чытанне. І не магла б адрозніць Чайкоўскага ад Бетховена. У Марыі не было ніякай адукацыі, ёй не было патрэбы ні ў якіх вакольных дарогах у эрзацсвеце, усе яе праблемы вырасталі непасрэдна з пачуццяў. Дабіцца як мага большага пачуццёвага і любоўнага шчасця адпушчанымі ёй пачуццямі, сваёй адмысловай постацю, сваімі фарбамі, сваімі валасамі, сваім голасам, сваёй скурай, сваім тэмпераментам, знайсці, выдабыць чарамі з каханага водгук, разуменне, міладайную гульню ў адказ на кожную сваю панаду, на кожны выгін сваіх ліній, на кожны звіў свайго цела — вось што было яе мастацтвам, яе задачай. Ужо падчас таго першага нясмелага танца з ёю я адчуў гэта, ужо тады пачуў гэты водар геніяльнай, вытанчанай пачуццёвасці і быў зачараваны ім. І не выпадкова, вядома, ва ўсім абазнаная Герміна падвяла мне гэтую Марыю. У яе пахошчах, ва ўсім яе вобліку было нешта ад лета, нешта ад ружаў.

Я не меў шчасця быць адзіным каханкам Марыі альбо карыстацца яе выбарам, я быў адзін з многіх. Часта ў яе не было часу на мяне, часам яна ўдзяляла мне якую-небудзь гадзіну ў другой палове дня, зрэдзь — ноч. Браць грошы ў мяне яна не захацела, за гэтым, мабыць, крылася Герміна. Але дарункі прымала ахвотна, і калі я дарыў ёй, напрыклад, новы кашалёк з чырвонай лакаванай скуры, туды дазвалялася папярэдне пакласці некалькі залатых манетак. Дарэчы, за гэты чырвоны кашалёк яна падняла мяне на смех! Кашалёк быў цудоўны, але ўжо састарэлага, нямоднага ўзору. У гэтых пытаннях — а датуль я петрыў у іх менш, чым у якой-небудзь эскімоскай мове, — я шмат чаго ўведаў ад Марыі. Найперш — што ўсе гэтыя непатрэбіцы, усе гэтыя модныя раскошнасці зусім

не драбяза, зусім не прыдумка карыслівых фабрыкантаў і гандляроў, а паўнапраўны, цудоўны, разнастайны маленькі альбо, правільней сказаўшы, вялікі свет рэчаў, якія маюць адну прызначанасць — служыць каханню, абвастраць пачуцці, ажыўляць мёртвую атмасферу, надзяляючы яе органамі кахання, — ад пудры і парфумы да бальнай туфелькі, ад пярсцёнка да партсігара, ад пражкі на пояс да сумкі. Гэтая сумка не была сумкай, гэты кашалёк не быў кашальком, кветкі не былі кветкамі, веер не быў веерам, усё было пластычным матэрыялам кахання, магіі, чараўніцтва, было ганцом, кантрабандыстам, зброяй, баявым поклічам.

Я часта думаў — каго, зрэшты, кахала Марыя? Больш за ўсіх, па-мойму, кахала яна юнага саксафаніста Пабла, з яго чорнымі вачыма і доўгімі, бледнымі, высакароднымі і меланхалічнымі рукамі. Я лічыў гэтага Пабла крыху сонным, спешчаным і пасіўным у каханні, але Марыя запэўніла мяне, што ён хоць і павальней загараецца, затое потым бывае больш напружаны, цвярдзейшы, больш мужны і патрабавальны, чым які-небудзь баксёр альбо наезнік. І вось так я ўведаў таемныя рэчы пра розных людзей, пра джазіста, пра актора, пра многіх жанчын, пра дзяўчат і мужчын нашага кола, уведаў рознага роду таемнасці, заглянуў пад паверхню сувязяў і непрыязі, паступова зрабіўся — і гэта вам я, зусім чужы ў гэтым свеце, хто ніяк і нічым не дакрануўся да яго! — прысвечанай і прыналежнай яго асобай. Шмат чаго даведаўся пра Герміну. Асабліва ж часта сустракаўся я цяпер з сеньёрам Пабла, якога Марыя вельмі кахала. Часам яна карысталася і ягонымі таямнічымі сродкамі, мне таксама выпадала ад гэтага свая радасць, і Пабла заўсёды асабліва парываўся дагадзіць мне. Адночы ён сказаў без ніякіх ухілак:

— Вы такі няшчасны, гэта нядобра, так не трэба. Мне шкада. Выкурыце люлечку опіуму.

Мая думка пра вясёлага, разумнага, дзяцінлівага і пры тым неспасцігальнага чалавека ўвесь час мянялася, мы пасябравалі, нярэдка я частаваўся яго лекамі. Мая закаханасць у Марыю яго крыху забаўляла. Адночы ён зладзіў «свята» ў сваім пакоі, мансардзе нейкага прыгараднага гатэля. Там было толькі адно крэсла, Марыі і мне давялося сядзець на ложку. Ён даў

нам выпіць — злітага з трох пляшчак, таямнічага, цудоўнага лікёру. А потым, калі я спадобіўся добрага гумору, ён, з палкімі вачыма, прапанаваў нам учыніць утраіх любоўную оргію. Я рэзка адмовіўся, пра такое не было ў мяне ані подуму, але ўсё-такі скасавурыўся на Марыю, каб праверыць, як там яна наконт..., і хоць яна адразу далучылася да майго адказу, я ўбачыў, як загарэліся яе вочы, і адчуў яе шкадаванне, што оргіі не будзе. Пабла быў расчараваны маёй адмовай, але не пакрыўджаны.

— Шкада, — сказаў ён. — Гары надта непакоіцца за мараль. Што тут зробіш. А выдатна было б, вельмі міла было б! Але ў мяне ёсць альтэрнатыва.

Мы зрабілі па некалькі зацяжак і нерухома, седзячы з расплюшчанымі вачыма, перажылі ўтраіх прапанаваную ім сцэну, прычым Марыя дрыжала, як апантаная. Калі пасля гэтага я адчуў лёгкую знямогу, Пабла паклаў мяне ў ложак, даў мне некалькі кропляў нейкіх лекаў, і, заплюшчыўшы на хвіліну другую вочы, я адчуў эфірна-лёгкае дакрананне нечых вуснаў спярша да аднаго, пасля да другога павека. Я прыняў гэта так, быццам лічыў, што мяне пацалавала Марыя. Але я ўсё-такі ведаў, што пацалаваў мяне ён.

А аднойчы ўвечары ён здзівіў мяне яшчэ больш. Ён паявіўся ў маёй кватэры, сказаў мне, што яму патрэбны дваццаць франкаў, што ён просіць у мяне гэтую суму і прапануе мне ўзамен, каб сёння ноччу Марыю меў не ён, а я.

— Пабла, — сказаў я спалохана, — вы самі не ведаеце, што кажаце. Саступаць за грошы сваю каханую іншаму — гэта лічыцца ў нас верхам ганьбы. Вы нічога не казалі, я нічога не чуў, Пабла.

Ён паглядзеў на мяне спагадліва.

— Вы не хочаце, гэр Гары. Добра. Вы заўсёды самі сабе чыніце завады. Што ж, не спіце сёння ноччу з Марыяй, калі вам так прыемней, і дайце мне грошай проста так, вы атрымаеце іх назад. Мне яны вельмі патрэбныя.

— Навошта?

— Для Агасцін'ё — ведаеце, маленькі такі, другая скрыпка. Ён ужо другі тыдзень нядужыцца, і ніхто яго не даглядае, грошай у яго няма, а тут і ў мяне ўсе выйшлі.

З цікаўнасці, ды і на кару сабе, я выправіўся з ім да Агасціннѣ, якому ён прынёс у ягоную каморку, жалю вартую каморку пад дахам, малака і лекі, падбіў пасцель, праветрыў пакой, паклаў на гарачкавы лоб прыгожы, падрыхтаваны па ўсіх правілах кампрэс — усё гэта спорна, пяшчотна, умела, як добрая сястра міласэрнасці. Таго ж вечара, я бачыў, ён іграў на саксафоне ў бары «Сіці», іграў да раніцы.

З Гермінай я часта доўга і грунтоўна гутарыў пра Марыю, пра яе рукі, плечы, сцёгны, пра яе манеру смяяцца, цалавацца, танцаваць.

— А гэта яна табе ўжо паказала? — спытала аднойчы Герміна і апісала мне нейкую адмысловую гульнію языком пры пацалунку. Я папрасіў яе, каб яна сама паказала мне гэта, але яна з самым сур'ёзным выглядам асадзіла мяне. — Яшчэ не час, — сказала яна, — я яшчэ не твая каханая.

Я спытаўся ў яе, адкуль ёй вядомыя гэта Марыіна майстэрства і шмат якія тайныя падрабязнасці з яе жыцця, пра якія прстойна ведаць толькі каханаму і закаханаму мужчыну.

— О, — усклікнула яна, — мы ж сяброўкі. Няўжо ты думаеш, што ў нас могуць быць сакрэты адной ад адной? Я даволі часта спала і іграла з ёю. Так, ты злавіў харошую дзяўчыну, яна ўмее больш за іншых.

— Думаю, усё ж, Герміна, што ў вас ёсць сакрэты. Альбо ж ты расказала ёй усё, што ведаеш?

— Не, гэта іншыя рэчы, якіх ёй не зразумець. Марыя цудоўная, табе пашанцавала, а паміж табою і мною ёсць рэчы, пра якія яна ведам не ведае. Я шмат чаго расказала ёй пра цябе, дзіва што, куды больш, чым тое прыпала б табе да густу — я ж не павінна была спакушаць цябе дзеля яе! Але зразумець, дружа мой, як я цябе разумею, ні Марыя, ні якая-колечы іншая ніколі не спраможацца. Ад яе я даведалася пра цябе і яшчэ сее-тое, я ведаю пра цябе ўсё, што пра цябе ведае і Марыя. Я ведаю цябе амаль гэтак сама добра, як калі б мы ўжо часта спалі адно з адным.

Калі я зноў сустрэўся з Марыяй, мне было дзіўна ведаць, што Герміну яна туліла да сэрца гэтак сама, як і мяне, што яе валасы і скуру яна гэтак сама адчувала, цалавала і гладзіла, як і мае. Новыя, няпростыя, складаныя адносіны і сувязі ўсплылі

перад мною, новыя магчымасці любіць і жыць, і я думаў пра тысячу душ трактата пра Стэпавага ваўка.

У той кароткі прамежак паміж маім знаёмствам з Марыяй і вялікім баль-маскарадам я быў проста шчаслівы, і ўсё ж мяне ні разу не наведвала адчуванне, што гэта і ёсць збавенне, дасягнутае шчасце, не, я вельмі выразна адчуваў, што ўсё гэта — толькі зачэпка і падрыхтоўка, што ўсё шалёна парываецца наперад, што самае галоўнае якраз яшчэ наперадзе.

Танцаваць я навучыўся настолькі, што мне здавалася цяпер магчымым удзельнічаць у балю, пра які з кожным днём талкавалі ўсё больш і больш. У Герміны быў сакрэт, яна так і не адкрывала мне, у якім маскарадным строі паявіцца. Сваім часам даведаюся, казала яна, а не даведаюся, — сама дапаможа, але загадзя нічога казаць не будзе. З другога боку, і мае планы наконт касцюма не выклікалі ў яе аніякай цікавасці, і я рашыў наогул ні ў кога не пераўбірацца. Марыя, калі я пачаў запрашаць яе на баль, заявіла, што на гэтае свята яна ўжо завяла сабе кавалера, і ў яе ўжо сапраўды быў білет, і я крыху нават засмуціўся, зразумеўшы, што давядзецца ісці аднаму. Касцюмаваны баль, які кожны год ладзілі ў залах «Глобуса» людзі мастацтва, быў самы арыстакратычны ў горадзе.

У гэтыя дні я мала бачыўся з Гермінай, а напярэдадні балю яна пабывала ў мяне — зайшла па білет, які я купіў ёй. Яна мірна сядзела са мною ў маім пакоі, і тут адбылася адна цікавая размова, якая моцна мяне ўразіла.

— Цяпер табе жывецца, увогуле, няблага, — сказала яна, — танцы ідуць табе на карысць. Хто месяц цябе не бачыў, не пазнаў бы цяпер.

— Так, — прызнаўся я, — мне ўжо шмат гадоў не жылося так хораша. Гэта ўсё дзякуючы табе, Герміна.

— О, а ці не дзякуючы тваёй цудоўнай Марыі?

— Не. Бо і яе падарыла мне ты. Яна дзівосная.

— Яна — тая каханка, якая была патрэбна табе, Стэпавы воўча. Прыгожая, маладая, заўсёды ў гуморы, вельмі разумна дасведчаная ў каханні і не кожны дзень даступная. Калі б табе не даводзілася дзяліць яе з іншымі, калі б яна была ў цябе заўсёды толькі мімалётнай госцяй, так хораша не атрымалася б.

Так, я мусіў прызнаць і гэта.

– Значыцца, у цябе ёсць усё, што табе і трэба?

– Не, Герміна, гэта не так. У мяне ёсць нешта вельмі прыгожае і чароўнае, вялікая радасць, вялікая ўцеха. Я проста шчаслівы.

– Ну, вось! Чаго ж табе бракуе?

– Хачу большага. Мне мала таго, што я шчаслівы, я не на гэта створаны, гэта не маё пакліканне. Яно – у процілеглым.

– Значыцца, – каб быць няшчасным? Ну, гэтага табе хапала і раней – памятаеш гісторыю з брытвай, як ты не мог вярнуцца дамоў.

– Не, Герміна, не тое. Правільна, тады я быў вельмі няшчасны. Але тое было дурное няшчасце, няплённае.

– Чаму ж?

– Бо інакш у мяне не было б страху перад смерцю, якое я жадаў! Патрэбнае мне няшчасце, па якім я сумую, зусім іншага роду. Яно такое, што дае мне пакутаваць прагна і памерці з асаладай. Вось якога няшчасця альбо шчасця я чакаю.

– Разумею цябе. У гэтым мы брат і сястра. Але чаму ты супроць таго шчасця, якое знайшоў цяпер з Марыяй? Чаму ты не рады?

– Я нічога не маю супроць гэтага шчасця, о не, я люблю яго, я ўдзячны яму. Яно чудаўнае, як сонечны дзень мокрым летам. Але я адчуваю, што яно недаўгавечнае. Гэта шчасце таксама няплённае. Яно робіць задаволеным, але быць задаволеным – гэта не па мне. Яно закалыхвае Стэпавага ваўка, робіць яго сытым. Але гэта не тое шчасце, каб ад яго памерці.

– А паміраць, значыцца, трэба, Стэпавы воўча?

– Па-мойму, трэба! Я вельмі задаволены сваім шчасцем, я здольны трымаць яго і далей яшчэ доўга. Але калі маё шчасце дае мне гадзіну-другую пасумаваць, прачнуцца, дык увесь мой сум скіраваны тады не на тое, каб назаўсёды ўтрымаць гэта шчасце, а на тое, каб зноў пакутаваць, толькі чудаўней, і не меней шкада, чым раней. Я сумую па пакутах, якія далі б мне гатоўнасць і ахвоту памерці.

Герміна пяшчотна паглядзела мне ў вочы – тым цёмным позіркам, што часам паяўляўся ў яе так нянаджана. Раскошныя, страшныя вочы! Павольна, падбіраючы кожнае слова

асобна, яна сказала, так ціха, што я мусіў напружыцца, каб пачуць:

— Сёння я хачу сказаць табе нешта такое, што даўно ведаю, ды і сам ты ўжо гэта ведаеш, але яшчэ, можа, сабе не прызнаўся. Я скажу табе зараз, што я ведаю пра сябе і пра цябе і пра наш лёс. Ты, Гары, быў мастаком і філосафам, чалавекам, поўным радасці і веры, ты заўсёды імкнуўся да вялікага і вечнага, ніколі не абмяжоўваўся прыгожым і малым. Але чым больш будзіла цябе жыццё, тым больш вяртала яно цябе да цябе ж самога, тым большала твая бяда, тым глыбей, па самае горла, апускаўся ты ў пакуту, страхату і роспач, і ўсё тое цудоўнае і святое, што ты калісьці ведаў, любіў, шанаваў, уся твая ранейшая вера ў людзей і ў нашу высокую прызначанасць — усё гэта зусім не пасабляла табе, яно разбілася і рассыпалася. Тваёй веры не стала чым дыхаць. А задыхнуцца — страшная смерць.

Я ківаў, ківаў, ківаў.

— У цябе было нейкае сваё ўяўленне пра жыццё, была нейкая вера, нейкая задача, ты быў гатовы да подзвігаў, пакутаў і ахвяраў — а потым спакваля разгледзеў, што свет не вымагае ад цябе ніякіх подзвігаў, ахвяраў і ўсяго такога, што жыццё — гэта не велічная паэма з гераічнымі ролямі і ўсякім такім, а мяшчанскі спакой, дзе задавальняюцца ежай і пітвом, кавай і вязаннем панчохі, гульнёй у тарок і радыёмузыкай. А каму трэба і хто носіць у сабе іншае, нешта гераічнае і прыгожае, павагу да вялікіх паэтаў альбо пашану да святых, той дурань і донкіхот. Вось так. І са мною было тое самае, дружа! Я была дзяўчынка з добрымі задаткамі, створаная жыць па высокім узоры, выстаўляць сабе высокія патрабаванні, выконваць вартасныя задачы. Я магла ўзяць на сябе вялікую долю быць жонкай караля, каханкай рэвалюцыянера, сястрой генія, маці пакутніка. А жыццё толькі і дазволіла мне зрабіцца куртызанкай з больш-менш добрым густам, ды і гэта далося з вялікай цяжкасцю! Вось як сталася са мною. Адзін час я не магла сучешыцца і доўга шукала віну ў самой сабе. Бо жыццё, думала я, увогуле заўсёды мае рацыю, і калі жыццё пасмяялася з маіх крозаў, значыцца, думала я, гэтыя мае крозы былі дурныя, няслушныя. Але гэта не дапамагло. А як што ў мяне былі добрыя вочы і вушы, ды і пэўная цікаўнасць таксама, я пачала пры-

глядвацца да так званага жыцця, да сваіх знаёмых і суседзяў, да больш чым пяці дзесяткаў людзей і лёсаў, і тут я ўгледзела, Гары, што мае мары былі правільныя, тысячу разоў правільныя, гэтак сама як і твае. А жыццё, а рэальнасць былі няправільныя. Калі такой жанчыне, як я, заставалася альбо нэндзіцца і бяссэнсава старыцца за пішучай машынкай на службе ў якога-небудзь здабытчыка грошай, альбо дзеля ягоных грошай выйсці за яго замуж, альбо зрабіцца нечым нахшталь прастытуткі, дык гэта было няправільна, як і тое, што такі чалавек, як ты, павінен у адзіноце, у нясмеласці, у распачы хапацца за брытву. Мая бяда была, магчыма, больш матэрыяльная і маральная, твая — больш духоўная, але дарога была адна і тая самая. Думаеш, мне не зразумелы твой страх перад факстротам, твая агіда да бараў і танцзалаў, твая грэблівасць да джазавай музыкі і да ўсёй гэтай непатрэбшчыны? Не, — яны мне больш чым зразумелыя, і гэтак жа сама зразумелыя твая агіда да палітыкі, твая скруха з прычыны балбатні і безадказнай тузаніны і грызні партый, прэсы, твая распач з прычыны вайны — і той, што была, і той, што будзе, і з прычыны цяперашняй манеры думаць, чытаць, будаваць, рабіць музыку, святкаваць святы. Адукавацца! Твая рацыя! Стэпавы воўк тысячу разоў мае рацыю, і ўсё ж табе не мінуць пагібелі. Ты надта патрабавальны і галодны як на гэты просты, разгультаены, да ўсяго з'абыхавелы сённяшні свет, ён адкіне цябе, у цябе на адно вымярэнне больш, чым яму трэба. Хто хоча сённяя жыць і радавацца жыццю, таму нельга быць такім чалавекам, як ты і я. Хто патрабуе замест пілкання — музыкі, замест асалоды — радасці, замест цацкання — сапраўднай жарсці, таму гэты мілы наш свет — не радзіма.

Яна апусціла вочы і задумалася.

— Герміна, — усклікнуў я з пяшчотай, — сястра, якія харашыя ў цябе вочы! І ўсё-такі ты навучыла мяне факстроту! Але як гэта разумець, што такія людзі, як мы, з адным лішнім вымярэннем, не могуць тут жыць? Чаму гэта так? Гэта толькі нашым часам так? Ці так было заўсёды?

— Не ведаю. Да гонару свету гатовая дапусціць, што ўся справа толькі ў нашым часе, што гэта толькі хвароба, толькі цяперашняя нэндза. Правадыры заўзятая і спорная працуюць на новую вайну, а мы тым часам скачам факстроты, зарабляем

грошы і ямо шакаладкі — бо ж такім часам свет павінен выглядаць сціпла. Будзем спадзявацца, што іншыя часіны былі лепшыя і зноў будуць лепшыя, багацейшыя, шырэйшыя, глыбейшыя. Але нам гэта не дапаможа. І, можа, так і было заўсёды...

— Заўсёды так, як сёння? Заўсёды свет толькі палітыкам, спекулянтам, лёкаям і забуддыгам, а людзям ні дыхнуць ні прадыхнуць няма чым?

— Ну так, я гэтага не ведаю, ніхто гэтага не ведае. Ды і ці не ўсё адно? Але я, дружа мой, думаю цяпер пра твайго ўлюбёнца, пра якога ты мне часам раскажаш і чытаў лісты, пра Моцарта. А як было з ім? Хто ў яго час кіраваў светам, ссёбраві вяршкі, задаваў тон і меў нейкую вагу — Моцарт альбо дзялікі, Моцарт ці зашмуляныя людцы? А як ён памёр і як пахаваны? І мусіць, думаецца мне, так было і будзе заўсёды, і тое, што яны там у школах называюць «сусветнай гісторыяй», якую трэба дзеля блізіру адукаванасці вывучаць напаміць, усе гэтыя героі, геніі, вялікія подзвігі і пачуцці — усё гэта проста ілжа, прыдуманая школьнымі настаўнікамі дзеля адукацыйных мэтаў і дзеля таго, каб нечым заняць дзяцей у пэўныя гады. Заўсёды так было і заўсёды так будзе, што час і свет, грошы і ўлада належаць дробным і пляскатым, а іншым, сапраўдным людзям, нічога не належыць. Нічога, апрача смерці.

— Нічога больш?

— Не, чаму ж, яшчэ вечнасць.

— Ты маеш на ўвазе імя, славу ў нашчадстве?

— Не, ваўчанятка, не славу — хіба яна чагось варта? І няўжо ты думаеш, што сапраўды цяперашнія і ў поўным сэнсе слова людзі праславіліся і будуць вядомыя нашчадству?

— Не, вядома.

— Ну, вось, значыцца, не славу! Слава існуе адно так сабе, дзеля адукацыі, гэта клопат школьных настаўнікаў. Не славу, не! А тое, што я называю вечнасцю. Вернікі называюць гэта Царствам Нябесным. Мне думаецца, мы, людзі, усе мы, больш патрабавальныя, знаўцы тут і скрухі, надзеленыя адным лішнім вымярэннем, мы і зусім не маглі б жыць, калі б, апрача паветра гэтага свету, не было для дыхання яшчэ і іншага паветра, калі б, апрача часу, не было яшчэ і вечнасці, а яна ж бо і ёсць якраз

царства сапраўднага. У яе ўваходзяць музыка Моцарта і вершы вялікіх паэтаў, у яе ўваходзяць святыя, якія тварылі цуды, прынялі пакутніцкую смерць і далі людзям вялікі прыклад. Але гэтак жа сама ўваходзіць у вечнасць вобраз кожнага, сапраўднага подзвігу, сіла кожнага сапраўднага пачуцця, нават калі ніхто не ведае пра іх, не бачыць іх, не запіша і не захавае нашчадкам. У вечнасці няма нашчадства, а ёсць толькі сучаснасць.

— Твая праўда, — сказаў я.

— Вернікі, — сказала яна далей задуменна, — ведалі пра гэта ўсё-такі больш за іншых. Таму яны кананізавалі святых і тое, што яны называюць «сонмам святых». Святыя — гэта па-сапраўднаму людзі, малодшыя браты Збаўцы. У дарозе да іх мы ўсё сваё жыццё, нас вядзе да іх кожны добры наш учынак, кожная смелая думка, кожная любоў. Сонм святых — ранейшым часам мастакі паказвалі іх на залатым небасхіле, прамяністым, прыўкрасным, поўным міру, — ён і ёсць тое, што я назвала «вечнасцю». Гэта царства па той бок часу і бачнасці. Там наша месца, там наша радзіма, туды, Стэпавы воўча, памыкаецца наша сэрца, і таму мы нудзімся па смерці. Там ты зноў знойдзеш свайго Гётэ, і свайго Наваліса, і Моцарта, а я сваіх святых, Хрыстофера, Філіпэ фон Нэры, — усіх. Ёсць многа святых, якія спачатку былі заклетымі грэшнікамі, грэх таксама можа быць дарогай да святасці, грэх і пахібнасць. Ты будзеш смяцца, але я часта думаю, што, магчыма, і мой сябар Пабла — затоены святы. Ах, Гары, нам трэба прадзерціся праз такую навалач броду і марнасці, каб прыйсці дамоў! І ў нас няма нікога, хто павёў бы, адзіны наш правадыр — гэта туга па доме.

Свае апошнія словы яна вымавіла зноў ледзь чутна, і ў пакой запанавала мірная цішыня. Сонца садзілася, і залатыя літары на каранцах многіх маіх кніг мігталі ў яго прамянях. Я ўзяў у далоні галаву Герміны, пацалаваў яе ў лоб і прытуліўся шчакой да яе шчакі — як брат. Некалькі імгненняў мы заставаліся ў такой паставе. Хацелася так і застацца і ўжо нікуды не йсці. Але на гэтую ноч, апошняю перад вялікім балем, мне ўжо падрадзілася Марыя.

У дарозе да яе думаў я, аднак, не пра Марыю, а пра тое, што

сказала Герміна. Усё гэта, так мне здалося, былі, мусібыць, не яе ўласныя думкі, а мае, якія гэтая празарліўка, прачытаўшы і ўдыхнуўшы іх у сябе, узнавіла мне так, што яны набылі форму і паўсталі перад мною ў новым выглядзе. За тое, што яна выказала думку пра вечнасць, я быў ёй асабліва ўдзячны. Мне патрэбная была гэтая думка, без яе я не мог жыць і не мог памерці. Святое патойбочнае жыццё, не звязанае ні з якім часам, свет бясконцых каштоўнасцяў, боскай сутнасці — вось што было сёння нанова падорана мне маёй сяброўкай і настаўніцай танцаў. Я міжволі ўспомніў свой гётэўскі сон, успомніў аблічча старога мудраца, які смяўся такім нечалавечым смехам і жартаваў са мною на свой несмяротны манер. Цяпер толькі зразумеў я ягоны смех, смех несмяротных. Ён быў непрадметны, гэты смех, ён быў толькі святлом, толькі празрыстасцю, ён быў тым, што застаецца ў выніку, калі сапраўдны чалавек, прайшоўшы праз людскія пакуты, заганы, памылкі, жарсці і непаразуменні, прарываецца ў вечнасць, у сусветную прастору. А «вечнасць» была не чым іншым, як збавеннем часу, нейкім наваротам да нявіннасці, нейкім яго ператварэннем назад у прастору.

Я пашукаў Марыю ў тым месцы, дзе мы звычайна вячэралі нашымі вечарамі, але яна яшчэ не прыйшла.

Я сядзеў і чакаў за накрытым сталом у ціхім шынку на ўскраіне горада і думаў пра нашу гутарку. Усе гэтыя думкі, што віліся вакол Герміны і мяне, здаліся мне такімі знаёмымі, такімі роднымі, яны быццам вышлылі з заповітных глыбіняў маёй міфалогіі, майго свету вобразаў! Несмяротныя, адчужаныя ў пазачасавай прасторы, ужо зрабіўшыся вобразамі, крышталёвая вечнасць, што абцякае іх як эфір, і халодная, зорная, прамяністая яснасць гэтага пазаземнага свету — адкуль гэта ўсё мне так знаёмае? Я задумаўся, і ўзгадаўся мне асобныя п'есы з «Касацый» Моцарта, з «Добра тэмпераванага клавіра» Баха, і ўсюды ў гэтай музыцы свяцілася, так мне здавалася, халодная, зорная празрыстасць часу, і над ёю бясконца луналі звышчалавечая яснасць, вечны, боскі смех. О, дык жа і стары Гётэ з майго сну быў тут якраз дарэчы! І раптам я пачуў вакол сябе гэты неспасцігальны смех, пачуў, як смяюцца несмяротныя. Я сядзеў, як зачараваны, зачаравана дастаў аловак

з кішэні камізэлькі, пашукаў вачыма паперы, убачыў перад сабою меню вінаў і пачаў пісаць на адвароце яго, пісаць верш, які толькі нараніцу знайшоў у сябе ў кішэні. Вось ён:

Несмяротныя

Зноў і зноў з далін зямной галечы
рвецца ўгору даўкі дух жыцця,
дзікай нэндзы, лішку насыцця,
пах крыві ад трызнаў чалавечых,
курчы жарсці, юру і распусты,
рукі ўбойцаў, катаў, чорнай змусты.
Страхам гнаны зброд перад канцом
там смярдзіць, гніе з нутра жыўцом,
дыхае дэвоцтвам і пажадай,
сам сябе жарэ, сабой блюе,
музаў пестуе, цяжарны здрадай,
бардакі ўпрыгожвае свае.
Свет шалее ў немарасці п'янай,
плодзіць войны, хлусіць, творыць зло,
родзіцца ўсім нанавы і рана
нанавы вяртаецца у тло.

Мы ж у вечнасці спаконы лунаем
у эфіры, дзе касмічны лёд,
ні гадзін сабе, ні дзён не маем,
мы бясполы, без узросту род.
Вашы страхі, ўпадабанні, звычкі
і забойствы, жарсці, асалоды —
нам спектакль на час палёту знічкі,
бо даўгія ў нас гады і годы.
Моўчкі у міжзор'і мы лунаем,
вашым клопатам не спагадаем,
удыхаем холад вечных зім,
мы ж — сябры нябеснага дракона.
Холад, безрух мы — на тым стаім,
і халодны смех у нас — спаконна.

Потым прыйшла Марыя, і пасля вясёлай вячэры я пайшоў з ёю ў наш пакойчык. Гэтым вечарам яна была прыгажэйшая, цяплейшая і сардэчнейшая, чым калі раней, і ў яе пяшчотах, у яе гулях я адчуў крайнюю гатоўнасць аддацца.

— Марыя, — сказаў я, — ты сёння транжырка, як багіня.

Не замуч нас абаіх да смерці, заўтра ж баль-маскарад. Хто за кавалера ў цябе заўтра? Баюся, дарагая мая кветачка, што гэта — казачны прынец і што ён умыкне цябе і ты ўжо не вернешся да мяне. Ты кахаеш мяне сёння амаль так, як гэта звычайна бывае перад расстаннем, напаследак.

Яна прытулілася губамі амаль да самага вуха і прашаптала:

— Лепш не кажы так, Гары! Кожны раз можа быць апошнім. Калі Герміна возьме цябе, ты ўжо не прыйдзеш да мяне. Можа, яна забярэ цябе заўтра.

Ніколі я не меў больш моцнага адчування тых дзён, іх дзівосна-дваякага, соладка-горкага настрою, чым тою ноччу перад балею. Гэта было шчасце — прыгажосць Марыі і яе гатоўнасць аддацца, гадзіны, калі можна было нацешыцца, надыхацца, прасякнуцца сотнямі тонкіх пачуццёвых радасцяў, пра якія я з такім спазненнем, на старасці, даведаўся, плёскаючыся ў мяккіх хвалях асалоды. І ўсё ж гэта была толькі абалонка: усярэдзіне ўсё было поўна значэння, напружання, дыхання, і, аддаючыся мілым і кранальным дробязям кахання з любоўнай пяшчотай, няйнакш купаючыся ў цёплай вадзе шчасця, я адчуваў, як мой лёс ляціць наперад, брыкаецца, як спалоханы конь, імчыцца ў тузе і страху да абрыву, да прорвы, гатовы да смерці. І калі яшчэ нядаўна я апасліва і нясмела супрацівіўся прыемнаму легкадумству любові толькі пачуццёвай, калі яшчэ нядаўна баяўся вясёлай саступлівай Марыінай прыгажосці, дык цяпер я перажываў страх перад смерцю — але страх, які ўжо ведаў, што неўзабаве ён ператворыцца ў пакорлівасць і збавенне.

Тым часам як мы моўчкі заглыбіліся ў дзелавітыя гулі нашага кахання і належалі адно аднаму паўней, чым калі раней, душа мая развіталася з Марыяй, развіталася з усім, што для мяне значыла. Дзякуючы яе навуцы я перад канцом яшчэ раз па-дзіцячы даверыўся гульні павярхоўнага, шукаў мі-малётных радасцяў, зрабіўся дзіцём і жывёлай у нявіннасці полу, — а ў ранейшым жыцці гэты стан быў знаёмы мне толькі як рэдкае выключэнне, бо да пачуццёвага жыцця і да полу ў мяне заўсёды дамешваўся горкі прысмак віны, салодкі, але страшнаваты смак забароненага плоду, якога чалавек духоўны павінен асцерагацца. Цяпер Герміна і Марыя паказалі мне

гэты Эдэм у яго нявіннасці, я ўдзячна пагасцяваў у ім — але мне прыспешвалася ісці далей, надта прыгожа і цёпла было ў гэтым Эдэме. Зноў дамагацца вянка жыцця, зноў акупаляць бясконцую віну жыцця — такая была мая доля. Лёгкае жыццё, лёгкая любоў, лёгкая смерць — гэта не маё.

З намёкаў дзяўчыны я вывеў, што на заўтрашнім бале альбо ж пасля яго нас чакаюць нейкія асаблівыя прыемнасці, нейкі асаблівы разгул. Магчыма, гэта і ёсць канец, можа, Марыю яе прадчуванне не падманвае, і сёння мы ляжым побач апошні раз, а заўтра лёс, можа, павернецца другім бокам? Я быў поўны палючай тугі; поўны шчымлівага страху, і, з усяе сілы чапляючыся за Марыю, яшчэ раз сутаргава і прагна прабежы па ўсіх сцежках і гушчобах яе Эдэма, яшчэ раз упіўся зубамі ў салодкі плод райскага дрэва.

Пасля ночы я адсыпаўся ўдзень. Раніцай паехаў спачатку ў лазню, пасля, смяротна стомлены, дамоў, занавесіў сваю спальню, знайшоў, раздзяваючыся, у кішэні свае вершы, зноў забыўся пра іх, адразу ж лёг, забыўся пра Марыю, Герміну і маскарад і праспаў цэлы дзень. Устаўшы падвечар, я, толькі калі галіўся, успомніў, што ўжо праз гадзіну пачнецца бал і мне трэба падрыхтаваць кашулю з пластронам. Я сабраўся ў добрым настроі і выйшаў з дому, каб спачатку перакусіць.

Гэта быў першы касцюмаваны бал, на якім я меўся быць. Ранейшым часам, зрэшты, я наведваў, бывала, такія святы, але быў толькі гледачом, і энтузіязм, з якім пра іх расказвалі, з якім іх чакалі іншыя, заўсёды здаваўся мне смешным. А сёння і мне бал быў падзеяй, якое я чакаў з сумессю радасці, цікаўнасці і страху. Як што дамы ў мяне не было, я наважыўся явіцца туды пазней, ды і Герміна раіла мне так зрабіць.

У «Сталёвы шалом», маё ранейшае сховішча, дзе доўгімі вечарамі папівалі віно і строілі з сябе халасцякоў расчараваныя мужчыны, я апошнім часам заходзіў рэдка — ён ужо не клаўся ў стыль майго цяперашняга жыцця. Але сёння мяне неяк само па сабе пацягнула туды; пры тым тужліва-радасным успрыманні лёсу і развітання ўсе вяхі і памятныя мясціны майго жыцця асвятліліся яшчэ раз пакутліва цудоўным водбліскам мінулага, у тым ліку і гэты пракураны шынок, дзе я нядаўна прападаў, дзе мне яшчэ нядаўна было даволі

такога няхітрага наркотыку, як бутэлька мясцовага віна, каб яшчэ на адну ноч легчы ў свой пусты ложак, каб яшчэ на адзін дзень змірыцца з жыццём. Іншыя, больш моцныя ўзбуджальнікі давялося ўжыць, давялося наглытацца атруты куды саладзейшай. З усмешкай пераступіў я парог старога шынка, і гаспадыня сустрэла мяне прыветлівымі словамі, а заўсёднікі маўклівым кіўком. Мне прапанавалі і прынеслі смажанае кураня, светлым струмянём лілося маладое эльзаскае віно ў тоўстую шклянку, ласкава глязеліся чыстыя белыя драўляныя сталы, старыя жоўтыя панелі. І ў той час як я еў, піў, ува мне мацнела адчуванне ўвядання і развітання, пакутліва глыбокае адчуванне прыспелай да распаду злітнасці з усімі мясцінамі і рэчамі майго ранейшага жыцця. «Сучасны» чалавек называе гэта сентыментальнасцю; ён перастае любіць рэчы, рэчы, нават самыя свяшчэнныя для яго калісьці, нават свой аўтамабіль, які можна пры першай жа нагодзе памяняць на новы, лепшай маркі. Гэты сучасны чалавек энергічны, дзелавіты, здаровы, халодны, падцягнены — тып што трэба, ён яшчэ пакажа сябе ў наступнай вайне. Мне на гэта было напляваць, я не быў ні сучасны, ні старамодны, я выпаў з часу і нёсся кудысьці, блізкі да смерці, гатовы да смерці. Я нічога не меў супроць сентыментальнасці, я быў высакародна рады, што ў маім згарэлым сэрцы тоілася хоць каліўца такіх пачуццяў. І я аддаўся ўспамінам, навеяным гэтым старым шынком, сваёй прывязанасці да гэтых грубых крэслаў, аддаўся паху дыму і віна, таму павеву прывычкі, цяпла, падабенства з радзімай, якое ва ўсім гэтым адчуваў. Развітанне — цудоўная рэч, яно размякчае. Мне былі мілыя маё цвёрдае сядзенне, мая мужыцкая шклянка, мілы прахалодны фруктовы смак эльзаскага віна, мілая мая блізкасць да ўсяго і да ўсіх у зале, мілыя твары замроеных вышвіхоаў, гэтых расчараваных, чым братам я даўно быў. Я апіваўся тут мяшчанскімі сантыментамі, крыху прыпраўленым водарам старамоднай карчомнай рамантыкі той падлеткавай пары, калі шынок, віно і цыгара былі яшчэ забароненымі, невядомымі, цудоўнымі рэчамі. Але Стэпавы воўк не страпянуўся, каб ашчэрыць іклы і разарваць мае сантыменты. Я мірна сядзеў, азораны мінулым, азораны цьмяным святлом знічкі, якая ўжо паспела згарэць.

Увайшоў вулічны гандляр са смажанымі каштанамі, і я купіў у яго прыгаршчы. Увайшла старая з кветкамі, я купіў у яе некалькі гваздзікоў і паднёс іх гаспадыні. Толькі збіраючыся расплаціцца і не знайшоўшы прывычнай кішэні ў каптане, я заўважыў, што я ў фраку. Баль-маскарад? Герміна!

Але было яшчэ рана, я не мог адважыцца ісці ў «Глобус» ужо зараз. Да таго ж, неяк так сталася са мною падчас усіх гэтых забаваў апошняй пары, я адчуваў нейкую ўнутраную перашкоду, нейкую скаванасць, нейкае нежаданне ўваходзіць у вялікія, перапоўненыя, галасліва-вірлівыя залы, нейкую вучнёўскую нясмеласць перад чужой атмасферай, перад светам працвітавальцаў жыцця, перад танцамі.

Сноўдаючыся па вуліцах і праходзячы міма нейкага кіна-тэатра, я зірнуў на пучкі святла, што пырснулі на велізарныя каляровыя афішы, пайшоў быў далей, але вярнуўся і зайшоў усярэдзіну. Да адзінаццаці я мог тут спакойна пасядзець як бы поначы. З дапамогай служкі, які пасвяціў мне ліхтарыкам, я прабраўся праз занавескі ў цёмную залу, знайшоў вольнае месца і раптам апынуўся ў Старым Запавеце. Ішоў адзін з тых фільмаў, якія нібыта і не для прыбытку, а з высакароднымі і святымі мэтамі ставяцца з вялікай пампезнасцю і выдумкай і на якія нават настаўнікі закона Божага водзяць сваіх вучняў. Давалася гісторыя Майсея і ізраэлітаў у Егіпце — са шчодрым наборам людзей, коней, вярблюдаў, палацаў, фараонаўскай пышнаты і габрэйскай нэндзы і пакутаў у гарачых пясках пустыні. Я бачыў, як Майсей, прычасаны крышачку пад Уолта Ёйтмэна, раскошны тэатральны Майсей вотанаўскай паходкай, з доўгім посахам, рашуча і змрочна ступае па пустыні паперадзе габрэяў. Я бачыў, як ён маліўся Богу каля Чэрмнага мора, бачыў, як расступаецца Чэрмнае мора, даючы дарогу, утвараючы лагчыну паміж грамадзінамі вады з'абапал (пра тое, як гэта ўсё зладзілі кіношнікі, маглі доўга спрачацца канфірманды, прыведзеныя на гэты рэлігійны фільм пастарам), бачыў, як ідуць праз мора прарок і запалоханы люд, бачыў, як ззаду іх паяўляюцца фараонавыя калясніцы, бачыў, як егіпцяне спачатку атарапела дзівяцца і палыхаюцца на марскім беразе, а потым адважна кідаюцца наперад, бачыў, як над раскошным, золатапанцырным фараонам і над усімі

ягонымі калясніцамі і воінамі змыкаюцца тоўшчы вады, і ўспомніў цудоўны гендэлеўскі дуэт для двух басоў, дзе гэтая падзея цудоўна апета. Я бачыў пасля, як Майсей, суворы герой сярод суровай скалістай пустыні, падымаецца на Сінай, глядзеў, як Ягова праз буру, навальніцу і светлавяы сігналы паведамляе яму там дзесяць заветаў, а яго няверны народ узводзіць ля падножжа гары залатога цяльца і аддаецца даволі-такі непамерным звесяленням. Мне было неверагодна дзіўна бачыць усё гэта на свае жывыя вочы, глядзець, як свяшчэнныя гісторыі, з іх героямі і дзівосамі, якія асянілі калісьці наша дзяцінства першым цёмным уяўленнем пра іншы свет, пра нешта звышчалавечае, разыгрываюцца тут за плату перад высакароднай публікай, якая ціхенька жуе прынесеныя з сабою булачкі, — у гэтай маленькай карцінцы была відаць уся кідкасць, уся зняцэненасць культуры ў нашу эпоху. Госпадзе, ну, хай бы ўжо, каб толькі прадухіліць гэта свінства, гінулі тады акрамя егіпцянаў, яшчэ і габрэі, і ўсе іншыя людзі на свеце, гінулі гвалтоўнай і прыстойнай смерцю, а не той жахлівай, уяўнай і палавінчатай, якою паміраем мы сёння. А і праўда, няхай бы ж!

Маю тайную скаванасць, маю нясмеласць перад балем-маскарадам кіно і выклікання ім пачуцці не паменшылі, а не-прыемна пабольшылі, і я павінен быў, падумаўшы пра Герміну, зрабіць над сабою намогу, каб нарэшце паехаць у «Глобус» і ўвайсці ў залы. Час ужо быў позні, баль быў даўно ў разгары, цвярозы і баязлівы, я адразу ж, не паспеўшы распрануцца, трапіў у бурлівую наталач масак, мяне фамільярна штурхалі пад бок, дзяўчаты назаляліся, каб я частаваў іх шампанскім, клоўны ляпалі мяне па плячы і звярталіся на «ты». Не паддаючыся нічым утаворам, я з цяжкасцю прадзёрся да гардэроба праз бітком набатаваных залы і, атрымаўшы нумарок, схаваў яго ў кішэню з думкаю, што, мабыць, неўзабаве скарыстаюся ім, стаміўшыся ў гэтым развіраваным гармідары.

Ва ўсіх памяшканнях вялікага будынка кішэла свята, ва ўсіх залах танцавалі, у падвальным паверсе — таксама, усе калідоры і лесвіцы былі запоўнены маскамі, танцамі, музыкай, смехам і мітуснёй. Я панура прабіраюся праз гэты гамуз — ад негрыянскага аркестра да сялянскай музыкі, з вялікай

распрамененай галоўнай залы ў праходы, на лесвіцы, у бары, да буфетаў, у пакоі, дзе пілі шампанскае. Сцены былі ўвешаны дзікунскімі вясёлымі малюнкамі наймаднейшых мастакоў. Усе былі тут — мастакі, журналісты, навукоўцы, дзялкі і, вядома ж, уся разгуляй-гультайская публіка горада. У адным аркестры сядзеў сеньёр Пабла і натхнёна дудзеў у сваю сагнутую трубу; пазнаўшы мяне, ён голасна праспяваў мне сваё вітанне. Заціснуты натоўпам я аказваўся то ў адной, то ў другой зале, падымаўся па лесвіцах, спускаўся па лесвіцах; адзін калідор падвальнага паверха адвялі пад пекла, і там наярваў музычны ансамбль чарцей. Спакваля я пачаў прыглядвацца, дзе ж мая Гермiна, дзе ж мая Марыя, я пачаў шукаць, зрабіў некалькі спробаў прасачыцца ў галоўную залу, але кожны раз збіваўся з дарогі альбо адступаў перад сустрэчным патокам натоўпу. Пад поўнач я ўсё яшчэ нікога не знайшоў; хоць і не танцаваў, мне было гарача, і галава ў мяне круцілася і пухла, ачмурэлы я плюхнуўся на бліжэйшае крэсла, сярод незнаёмых людзей, спытаў віна і прыйшоў да высновы, што на такія шумныя святы старым, нябось, і патыкацца лепш не варта. Я паныла піў віно, глядзеў на голыя рукі і спіны жанчын, глядзеў, як міма праносяцца пераўбранцы ў неверагодных касцюмах, прымаў лёгкія штурхалі пад бок і моўчкі адцураў ад сябе некалькі дзяўчат, якія прасіліся да мяне на калені альбо патанцаваць са мною. «Стары зануда!» — сказала адна і мела рацыю. Я рашыў выпіць на адвагу і падняць духу, але ў віне таксама смаку не знайшоў, цераз сілу адолеў другую шклянку. І паступова адчуў, як за маёй спінай стаіць, высалапіўшы язык, Стэпавы воўк. Нічога не атрымалася, я тут быў не ў сваёй стыхіі. Бо тое ж прыйшоў я сюды з самымі лепшымі намерамі, а развесяліцца не мог, і гэтая бразгатлівая, бурлівая радасць, гэты смех, гэтае бушаванне здаваліся мне дурнымі і вымучанымі.

Таму каля гадзіны ночы злосны і расчараваны я пачаў прадзірацца да гардэроба, каб апрагнуць паліто і сысці. Гэта была параза, вяртанне да Стэпавага ваўка, і Гермiна наўрад ці даравала б мне. Але інакш зрабіць я не мог. Прабіраючыся да гардэроба, я зноў жа ўважліва цікаваў паабাপал сябе, спадзеючыся ўгледзець хоць каторую сяброўку. Марна. І вось я ўжо стаяў каля гардэроба, ветлівы службовец за стойкай

ужо працягнуў да мяне руку па нумарок, я палез у камізэльку ў кішэню — нумарка не было! Чорт пабяры, толькі гэтага бракавала! Калі я сумна цягаўся па залах, калі сядзеў за нясмачным віном, я, перабарваючы сваё рашэнне сысці, колькі ж бо разоў соваў руку ў кішэню, і кожны раз нумарок быў на месцы. А цяпер вось прапаў. Усё было мне ўпоперак.

— Згубіў нумарок? — спытаў нейкі чырвона-жоўты чорт пісклявым голасам. — На табе мой, прыяцель. — І ўжо працягнуў мне свой нумарок. Калі я машынальна ўзяў яго і пачаў круціць у пальцах, жвавы карантышка ўжо знік.

Але калі я паднёс да вачэй круглую кардонную бірку, каб разгледзець нумар, я ўбачыў замест яго нейкія дробненькія крамзолі. Я папрасіў гардэробшчыка счакаць, падышоў да бліжэйшай свяцільні і прачытаў. Дробнымі, спатыклівымі, неразборлівымі літарамі было напісана:

Сёння ноччу з чатырох гадзін магічны тэатр

— толькі вар'ятам —

плата за ўваход — розум.

Не кожнаму. Герміна ў пекле.

Як марыянетка, калі вярвачкі на секунду выпалі з пальцаў лялечніка, ажывае зноў пасля кароткай, мёртвай, тупой, абвіслай нерухомасці, зноў падключаецца да гульні, скача і варушыцца, так і я, варта было тузануць за магічную вярвачку, спружыніў і маладым падбегам кінуўся назад у тую штурхатню, ад якога толькі што ўцякаў стомленым, знуджаным старцам. Ніводзін грэшнік так не рваўся назад у пекла. Толькі што мне ціснулі лакараваныя туфлі, толькі што мяне нудзіла і гідзіла густое, напарфумленае паветра, расслабляла духата, і вось ужо я спрытна і лёгка, у рытме ўінстэпа бег праз усе залы да пекла, паветра было казачна-чароўнае, мяне неслі наперад гэтая цеплыня, уся гэтая грымучая музыка, мільгатанне фарбаў, водар жаночых плечыкаў, гвалт натоўпу, смех, рытмы танцаў, бляск палкіх вачэй. Нейкая іспанская танцоўшчыца кінулася мне напярэймы — і ў абдымкі: «Паскачы са мною!» — «Нельга, — сказаў я, — мне трэба ў пекла. Але цалунак твой бяру з сабой». Пунсовы рот пад маскай наблізіўся да маіх

вуснаў, і, цалуючы, я пазнаў Марыю. Я моцна яе абняў, яе пухлыя губы цвілі, як спелая летняя ружа. І вось мы ўжо танцавалі, не перапыняючы пацалунка, і прайшлі ў танцы міма Пабла, а той улюбёна прыпадаў да сваёй пяшчотна стагнатлівай, завуўнай трубы, паўзабыццёва абвёў нас яго распраменены, яго прыгожа звярыны пагляд. Але не паспелі мы зрабіць і дваццаці па, як музыка аціхла, і я з жалем выпусціў Марыю з рук.

— З прыемнасцю патанцаваў бы з табою яшчэ, — сказаў я, захмялелы ад яе цяпла, — правядзі мне крышачку, Марыя, я закаханы ў тваё цудоўнае плечка, дай мне яго яшчэ на хвілінку! Але разумееш, мяне кліча Герміна. Яна ў пекле.

— Так я і думала. Бывай, Гары, я буду цябе ўспамінаць з любоўю.

Яна развіталася. Гэта было развітанне, гэта была восень, гэта доля, якою так спела і раскошна пахла мая летняя ружа.

Я пабег далей па доўгіх калідорах, дзе ўсюды бушавала пяшчотная валтузня, уніз па лесвіцах у пекла. Там на чорных сценах гарэлі бязлітасна яркія лямпы, там ліхаманкава граў аркестр чарцей. На высокім зэдлі, каля бара, сядзеў нейкі прыгожы маладзён без маскі, у фраку, ён коратка акінуў мяне пакеплівым позірам. Танцоры адціснулі мяне да сцяны, у гэтай вельмі цеснай зале танцавала дзiesiąткі з два пар. Прагна і баязліва разглядваў я ўсіх жанчын, большасць былі ў масках, некаторыя ўсміхаліся мне, але ніводная з іх не была Герміна. З высокага зэдля кідаўся пакеплівымі позіркамі той прыгожы маладзён. У наступную паўзу ў танцах, думаў я, яна паявіцца і мяне запросіць. Танец скончыўся, але ніхто не падышоў.

Я прайшоў да бара, уціснутага ў кут нізкай залы. Стаўшы каля зэдля прыгожага маладзёна, папрасіў віскі. Я піў і бачыў профіль гэтага маладзёна, які здаўся мне цяпер знаёмым і чароўным, як нейкая карцінка з вельмі далёкага былога, дарагая ціхім налётам пылу мінуласці. О, тут я ўздрыгнуў: гэта ж быў Герман, сябар маёй маладосці!

— Герман! — сказаў я нерашуча.

Ён усміхнуўся.

— Гары? Ты знайшоў мяне?

Гэта была Герміна, толькі крыху інакш зачасаная і крыху

падфарбаваная, незвычайным і бледным здаваўся мне яе разумны твар над модным стаячым каўнерыкам, дзівосна маленькімі, па кантрасце з шырокімі чорнымі рукавамі фрака і белымі манжэтамі-зарукаўнікамі, рукі, дзівосна далікатнымі, па кантрасце з доўгімі штанамі, яе ножкі ў шаўковых чорна-белых мужчынскіх шкарпэтках.

— Гэта і ёсць той касцюм, Герміна, у якім ты хочаш прымусіць мяне закахацца ў цябе?

— Пакуль што, — кіўнула яна, — я закахала ў сябе некалькіх дам. А цяпер на чарзе ты. Давай спачатку разгоннага вып'ем, шампанскага.

Мы сядзелі на высокіх зэдлах і пілі, а побач віравалі танцы і гарачая, запальная струнная музыка. І без якіх там ні было падсцёбак Герміны я закахаўся ў яе. Як бо што яна была пад мужчыну, я не мог танцаваць з ёю, ну, проста ж не мог дапусціцца да нейкіх там адмысловых далікатнасцяў, закідаў у залёты, і хоць у мужчынскіх строях яна здавалася далёкай і безудзельнай, яе позіркі, словы, рухі дыхалі ўсімі чарамі жаночасці. Без адзінага дакранання да яе я паддаўся яе чарам, і само гэта чараванне ўваходзіла ў яе ролю, было як бы двухполым. Бо гутарыла яна са мною пра Германа і пра дзяцінства, маё і сваё, пра тыя гады да палавой сталасці, калі падлеткавая сіла кахання скіраваная не толькі на абодва полы, але і на ўсё наогул, на пачуццёвае і духоўнае, калі яна надае ўсяму гэтаму тую панаднасць, тую казачную здольнасць да метамарфозаў, якія толькі перад выбранымі і паэтамі ажываюць часам і ў больш познім узросце. Іграла яна, безумоўна, юнака, курыла цыгарэты, балабоніла лёгка і разумна, часам крыху паглумліва, але ўсё свяцілася эротыкай, усё ператваралася па дарозе да маіх пачуццяў у мілую спакусу.

Як хораша і глыбока ведаў я, так мне, прынамсі, уяўлялася, Герміну і як цалкам па-новаму адкрылася яна мне ў гэтую ноч! Як мякка і непрыкметна аблытвала мяне сеткай пажады, як гуліва і па-русалчы спанатрана апойвала салодкай атрутай!

І вось мы сядзелі, малолі языкамі і пілі шампанскае. Мы пахаджалі, назіркалі за заламі, кідаліся ў авантуры адкрыццяў, выбіралі пары і падслухвалі іхнюю гульню. Яна паказвала мне жанчын, з якімі я павінен быў танцаваць, і давала

парады па спосабах спакушэння той ці іншай. Мы выступалі ў ролі супернікаў, увіваліся за адной і той самай жанчынай, папераменна танцавалі з ёю абое, стараліся яе скарыць. Але ўсё гэта была толькі маскарадная гульня, гульня паміж намі, усё гэта толькі цясней сплятала нас і распяляла абаіх. Усё было казка, усё было на адно вымярэнне багацей, на адно значэнне глыбей, было гульнёю і сімвалам. Мы змецілі адну вельмі прыгожую маладую жанчыну крыху хваравітага і незадаволеннага выгляду, Герман патанцаваў з ёю, прымусіў яе расцвісці, знік з ёю ў адной пітной альтанцы, а потым раскажаў мне, што перамог гэтую жанчыну лесбійскімі чарамі. А для мяне цэлы гэты грымотны дом, поўны грымотных танцаў, гэты хмельны карагод масак зрабіўся паступова нейкім шалёным, фантастычным раем, адзін за адным спакушалі мяне пялёсткі сваім пахам, адзін за адным аблашчваў я наўгад плады выпрабавальнымі персцямі, змеі спакушальна глядзелі на мяне з зялёнай цяні лістоты, кветка лотаса лунала над чорнай багнай, жар-птушкі на галінках зазывалі мяне, але ўсё гэта вяло толькі да адной жадаанай мэты, усё нанова зараджала мяне знемажэннем ад адной-адзінай. Мне прыпала танцаваць з нейкай незнаёмай дзяўчынай; палаючы, вабячы, надзячы, яна патанала ў хмельным захапленні, і калі мы былі ўжо ў незямным свеце, яна раптам засмяялася і сказала: «Цябе не пазнаць. Сёння ўвечары ты быў такі дурны і нудны». І я пазнаў тую, якая некалькі гадзін таму назад назвала мяне «старым занудам». А цяпер яна лічыла, што захамутала мяне, але ў наступным танцы я ўжо палаў у абдымках другое. Я танцаваў падрад дзве гадзіны альбо і больш, усе танцы, у тым ліку і тыя, якім ніколі не вучыўся. Сюд-туд паблізу паяўляўся Герман, усмешлівы юнак, ківаў мне, знікаў у натоўпе.

Адно адчуванне, невядомае мне да таго часу за ўсе мае пяцьдзсят гадоў, хоць яно знаёмае любой дзяўчынцы, любому студэнту, выпала на маю долю ў гэтую бальную ноч — адчуванне свята, упоенасці агульнай весялосцю, пранікнення ў таямніцу пагібелі асобы ў масе, unio mystica* радасці. Я часта чуў расказы пра гэта — гэта ведала любая служанка, — часта бачыў, як загараліся вочы ў тых, хто расказваў, а сам толькі паўпагардліва-паўзайздросліва пасмейваўся. Гэтае ззянне

ў п'яных вачах адкінутай, вызваленай ад самой сябе асобы, гэтую ўсмешку, гэтую паўвар'яцкую, самазабыўную растваранасць у агульным запоі я назіраў сотні разоў на высокіх і нізкіх прыкладах — у п'яных рэкрутаў і матросаў, як і ў вялікіх артыстаў, ахопленых энтузіязмам святочных прадстаўленняў, а таксама ў маладых салдатаў, якія ішлі на вайну, ды і зусім жа нядаўна я, захапляючыся, кахаючы, насміхаючыся і зайздросцячы, бачыў гэта ззянне, гэтую шчаслівую ўсмешку забыццёвасці на твары ў майго сябра Пабла, калі ён, ап'янелы ад ігры ў аркестры, шчасна прыпадаў да свайго саксафона альбо, знемагаючы ад захаплення, глядзеў на дырыжора, на барабаншчыка, на музыканта-банджыста. Такая ўсмешка, такое дзіцячае ззянне, думаў я часам, дадзены толькі вельмі маладым людзям альбо народам, якія не дазваляюць сабе выразна індывідуалізаваць і адрозніваць асобных сваіх прадстаўнікоў. Але сёння, у гэтую дабраславёную ноч, я, Стэпавы воўк Гары, сам ззяў такой самай усмешкай, сам купаўся ў гэтым глыбокім дурмане саўдзельства, музыкі, рытму, віна і юру, тым самым дурмане, пахвалы якому з вуснаў якога-небудзь прыбылага на баль студэнта я калісьці так часта слухаў пакепліва і з лёгкай пагардай. Я не быў больш самім сабой, мая асоба растварылася ў святочным хмелі, як у вадзе соль. Я танцаваў з той ці іншай жанчынай, але не толькі яна была тою, каго я абдымаў, чые валасы краналіся мяне, чый пах я ўбіраў у сябе, не, усе астатнія жанчыны таксама, што плылі ў гэтым самым танцы, у гэтай самай зале, пад гэту самую музыку, усе, чые светлыя твары мільгалі перад мною як вялікія фантастычныя кветкі, — усе належалі мне, усім належаў я, усе мы былі саўдзельныя адно ў адным. І мужчыны таксама ўваходзілі сюды, я быў і ў іх, і яны таксама не былі мне чужыя, іх усмешкі былі маімі ўсмешкамі, іх дамаганні зыходзілі ад мяне, а мае — ад іх.

У тую зіму свет быў упакораны новым танцам, факстротам «Знемажэнне». Гэта «Знемажэнне» ігралася не раз і не пераставала карыстацца попытам, мы ўсе прасякнуліся і апіліся ім, усе напявалі яго наслухам за аркестрам. Я танцаваў не

* містычнага саюза (лац.).

перастаючы, танцаваў з кожнай жанчынай, якая мне пападала-ся пад рукі, з зусім маладымі дзяўчатамі, з раскошнымі маладымі жанчынамі, з па-летняму спелымі, з сумна адцвілымі, — захапляўся ўсімі, смяяўся, прамяніўся шчасцем. І калі Пабла ўбачыў, як я ззяю, я, каго ён заўсёды лічыў небаракам, яго вочы засвяціліся шчасцем, ён рэзва падняўся са свайго месца ў аркестры, затрубіў энергічнай, залез на крэсла і, стоячы на ім, шчасна і рытмічна разам з трубай загушкаўся ў такт «Знемажэнню», дудзеў і дудзеў, а я і мая партнёрка слалі яму цалункі і ўголос падпявалі. Ах, думаў я, будзь яно там што будзе, а я хоць раз шчаслівы, хоць раз, а цвіту і пахну, хоць раз вызваліўся ад самога сябе, быў братам Пабла, дзіцём.

Я ўдзячна заплюшчыў вочы і адпіў глыток эліксіру.

Страціўшы адчуванне часу, я не ведаў, колькі гадзін альбо імгненняў доўжылася гэта хмельнае шчасце. Не змеціў я таксама, што свята, з нарастаннем яго напалу, усё больш звужала сваю прастору. Большасць гасцей ужо сышла, у калідорах пацішэла, шмат агнёў ужо патушылі, лесвічная клетка вымерла, у верхніх залах змаўкалі і разыходзіліся адзін за адным аркестры, толькі ў галоўнай зале і ўнізе, у пекле, яшчэ бушавала, усё больш разгараючыся, хмельная весялосць. Як што з Гермінай, як з хлопцам, танцаваць я не мог, сустракаліся мы з ёю і віталіся толькі мімалётна, у перапынках паміж танцамі, і ўрэшце яна для мяне зусім прапала, знікла не толькі з вачэй, але нават і з думак. Думак больш не было. Я растварыўся ў п'яным скочным гамузе, мяне акружалі пахі, гукі, уздыхі, словы, мяне віталі і ўспалымнялі чужыя вочы, чужыя твары, губы, шчокі, плечы, грудзі, калені, мяне, як хвалю, рытмічна калыхала і шугала музыка.

Раптам, на імгненне ачуўшыся, я ўбачыў сярод апошніх гасцей, што ўжо стоўпіліся ў маленькай зальцы, апошняй, дзе яшчэ грала музыка, — раптам я ўбачыў нейкую чорную каламбіну з набеленым тварам, прыгожую, свежую дзяўчыну, адзіную, чый твар прыкрывала маска, цудоўную статнасць, якая за ўсю гэтую ноч яшчэ ні разу не западала мне ў вочы. Па ўсіх астатніх, па іх чырвоных, разгарачаных тварах, памятых касцюмах, апушчаных каўнерыхах звялых жабо было відаць, што час ужо позні, а гэтая чорная каламбіна з белым тварам

пад маскай, у касцюме без адзінай смяцінкі, з некранута цнатлівым жабо, беласнежнымі карункамі на зарукаўніках і свежай прычоскай, стаяла як новенькая. Мяне пацягнула да яе, я ўзяў яе за стан, павёў у танцы, яе духмянае жабо казыгала мне падбародак, пасма пахучых валасоў пагладжвала шчаку; пяшчотней і праніклівей за любую іншую партнёрку гэтай ночы ішла насустрач маім рухам, адыходзіла ад іх, дыктавала іх і гулліва надзіла да ўсё новых дотыкаў яе маладое, тугое цела. І раптам, калі я ў танцы пачаў, нахіліўшыся, шукаць губамі яе губы, гэтыя губы ўсміхнуліся пагардлівай, даўно мне знаёмай усмешкай, я пазнаў яе моцны падбародак, пазнаў, шчаслівы, яе плечы, яе локці, яе рукі. Гэта была Герміна, ужо не Герман, пераадзетая, свежая, лёгкая прыпахнёная і напудраная. Нашыя губы, палаючы, сустрэліся, на імгненне ўсё яе цела, да каленяў, прагна і аддана прынікла да мяне, потым яна адвяла ад мяне вусны і танцавала стрымана і халаднавата. Калі музыка перастала, мы спыніліся, абняўшыся, усе распаленыя пары вакол нас пляскалі ў далоні, тупалі нагамі, крычалі, падбіваючы стомлены аркестр паўтарыць «Знемажэнне». І раптам мы ўсе адчулі раніцу, убачылі бледнае святло за занавескамі, адчулі блізкі канец весялосці, адчулі стомленасць і слепа, са смехам і адчаем яшчэ раз кінуліся ў танец, у музыку, у такт, у патак святла, яшчэ раз шчасна адчулі, як захліствае нас гэтая вялікая хваля. Падчас танца Герміна адкінула сваю пагардлівасць, сваю пакеплівасць, сваю холаднасць — яна ведала, што ёй ужо нічога не трэба рабіць, каб прымусіць мяне закахацца. Я належаў ёй. І яна аддавалася — танцу, паглядам, цалункам, усмешкам. Усе жанчыны гэтай ліхаманкавай ночы, усе, з кім я танцаваў, усе, каго я распальваў, усе, што распальвалі мяне, усе, да каго я заляцаўся, усе да каго прагна прыціскаўся, усе, каму ўслед глядзеў з любоўнай тугою, зліліся і зрабіліся той адзінай, якая квітнела ў маіх абдымках.

Доўга не канчаўся гэты вясельны танец. Двойчы, тройчы замірала музыка, трубачы апускалі свае інструменты, піяніст уставаў з-за раяля, першая скрыпка знясілена матляла галавой, і кожны раз яны зноў, развярэджаныя энтузіязмам апошніх танцораў, ігралі, ігралі хутчэй, ігралі заядлей. Потым — мы стаялі яшчэ абняўшыся і не паспеўшы аддыхацца ад апошняга

прагнага танца — века раяля гучна лягнула, нашыя рукі ўпалі гэтак сама стомлена, як і рукі трубачоў і скрыпачоў, флейтыст, падміргнуўшы, паклаў сваю пасвісцёлку ў футарал, адчыніліся дзверы, уварвалася халоднае паветра, паявіліся гардэробшчыкі з верхняй вопраткай, і бармэн выключыў святло. Нешта прывідна-вусцішнае было ў гэтым агульным зыходзе, у тым, як танцоры, толькі што распрамененыя, зябка хуталіся ў паліто і падымалі каўняры. Герміна стаяла бледная, але ўсміхалася. Яна павольна падняла рукі і прыгладзіла валасы, яе падпашная ўпадзінка бліснула на святле, тонкі, бясконца далікатны цень прабег адтуль да закрытых грудзей, і мне здалася, што гэтая палоска ценю ўвабрала ў сябе, нібы ўсмешка, усю яе прывабнасць, усе гульні і ўсе магчымасці яе цудоўнага цела.

Мы стаялі і глядзелі адно на адное, апошнія ў зале, апошнія ў доме. Я чуў, як недзе ўнізе грукнулі дзверы, разбілася шклянка, аціхла хіхіканне, змяшаўшыся са злым тарахценнем аўтамабіляў. Я чуў, як дзесьці, у нейкай невядомай вышыні і далечы гучаў смех, надзіва звонкі і радасны, але ж і жудасны, чужы смех, смех як бы крышталёвы і ледзяны, звонкі і прамяністы, але халодны і няўмольны. Чаму гэты смех быў мне знаёмы? Я не мог зразумець гэтага.

Мы стаялі ўдваіх і глядзелі адно на адное. На момант я ачуўся і працверазеў, я адчуў, як навальваецца на мяне ззаду неверагодная стомленасць, адчуў, як агідна ліпне да мяне вільготная і халодная ад поту вопратка, убачыў, як тырчаць з мятых і прапацельх апусцоў-зарукаўнікаў мае чырвоныя, жылістыя рукі. Але ўсё гэта адразу прайшло, Гермінін позірк усё гэта патушыў. Ад яе позірку, якім яна паглядзела на мяне, здалася, рухнула ўся мая душа, рушылася любая рэальнасць, у тым ліку і рэальнасць маёй пачуццёвай цягі да яе.

— Ты гатовы? — спытала Герміна, і яе ўсмешка знікла, як цень на яе грудзях. Далёка і высока замёр той смех у невядомых пакоях.

Я кіўнуў. О так, я быў гатовы.

Тут паявіўся ў дзвярах музыкант Пабла і асвятліў нас сваімі вясёлымі вачыма, якія былі, у сутнасці, вачыма жывёлы, але ў жывёл вочы заўсёды сур'ёзныя, а ягоныя вочы заўсёды

смяяліся, і смех якраз і рабіў іх чалавечымі. Ён падклікаў нас з усёй сваёй шчырасцю. На ім была стракатая шаўковая хатняя куртка з чырвонымі штрыфлямі, на фоне якіх прамоклы каўнерык кашулі і вельмі стомлены бледны твар здаліся ўжо нясвежымі, але прамяністыя чорныя вочы яго згладжвалі. Яны таксама згладжвалі рэальнасць, яны таксама чаравалі.

Мы адгукнуліся на ягоны заклік, і каля дзвярэй ён ціха сказаў мне:

— Брат Гары, я запрашаю вас на невялікі атракцыён. Дапускаюцца толькі вар'яты, плата за ўваход — розум. Вы гатовы?

Я зноў кіўнуў.

Мілы хлопец! Пяшчотна і далікатна ўзяў нас пад руку, Герміну справа, мяне злева, павёў па лесвіцы і прывёў у нейкі невялікі, круглы пакой, сінявата асветлены зверху і амаль зусім пусты, у ім нічога не было, акрамя невялікага круглага стала і трох крэсел, на якія мы і селі.

Дзе мы былі? Ці я спаў? Ці быў дома? Ці сядзеў у аўтамабілі і ехаў? Не, я быў у асветленым сіняватым святлом круглым пакоі, у разрэджаным паветры, у пласце нейкай разрэджанай рэальнасці. Чаму Герміна такая бледная? Чаму так многа гаворыць Пабла? Можа, гэта я прымушаў яго гаварыць, гэта я гаварыў ягонымі вуснамі? Ці не глядзела на мяне яго чорнымі вачыма толькі мая душа, гэтая заблуканая, перапалоханая птушка, дакладна так, як шэрымі вачыма Герміны?

Друг Пабла глядзеў на нас з добрай, крыху цырымонлівай прыветлівасцю, гаварыў і гаварыў, многа і доўга. Той, ад каго я ні разу не чуў нармальнай мовы, той, каго не цікавілі ніякія дыспуты, ніякія фармулёўкі, той, у кім аніяк не спадзяваўся знайсці здольнасці думаць, гаварыў добрым, цёплым голасам плаўна і без памылак.

— Сябры, я запрасіў вас на атракцыён, якога Гары ўжо даўно чакае і пра які ён даўно марыў. Цяпер даволі позна, і, мабыць, усе мы крышку стаміліся. Давайце таму спачатку адпачнём тут і падсілкуемся.

Ён дастаў з нішы ў сцяне тры чаркі і нейкую пацешную бутэлечку, дастаў нейкае экзатычнае пудэлка з каляровых дошчачак, наліў ва ўсе тры чаркі, узяў з пудэлка тры тонкія, доў-

гія, жоўтыя цыгарэты, дастаў з шаўковай курткі запальнічку і даў нам прыпаліць. Разваліўшыся ў крэслах, мы павольна пакурвалі гэтыя цыгарэты, дым ад якіх быў густы, як адладану, і маленькімі глыткамі пасмоктвалі дзівосна незнаёмага, ні на што не падобнага смаку даўка-салодкую вадкасць, якая рабіла і праўда жыўнаснае і радаснае ўздзеянне — цябе нібыта напаўнялі газам і ты траціў свой цяжар. Так мы сядзелі, курылі кароткімі зацяжкамі, пілі маленькімі глыточкамі, адчувалі ў сабе ўсё большую весялосць і лёгкасць. А Пабла прыглушана гаварыў сваім цёплым голасам:

— Я рады, дарагі Гары, што магу трошкі пачаставаць вас сёння. Вам часта вельмі абрыдала ваша жыццё. Вы імкнуліся сысці адсюль, праўда ж? Вы марыце пакінуць гэты час, гэты свет, гэтую існасць і ўвайсці ў іншую, больш адпаведную вам існасць, у свет без часу. Зрабіце гэта, дарагі дружа, я запрашаю вас зрабіць гэта. Вы ж ведаеце, дзе тоіцца гэты іншы свет і што свет, які вы шукаеце, ёсць свет вашай душы. Толькі ў вашым сэрцы жыве тая, іншая існасць, па якой вы сумуеце. Я ж магу даць вам толькі тое, што вы ўжо носіце ў сабе самі, я не магу адчыніць вам другой карціннай залы, апрача карціннай залы вашай душы. Я не магу вам даць нічога, хіба што толькі зручны момант, штуршок, ключ. Я памагу вам зрабіць бачным ваш уласны свет, толькі ўсяго.

Ён зноў палез у кішэню стракатай курткі і дастаў адтуль круглае люстэрка.

— Глядзіце: вось якім вы бачылі сябе дагэтуль!

Ён паднёс люстэрка да маіх вачэй (мне згадаўся дзіцячы вершык: «Ах, люстэркачка ў руцэ!»), і я, крыху расплывіста і цьмяна, убачыў жудасную, унутрана рухомую, унутрана кіпучую і мяцежную карціну — сябе самога, Гары Галера, а ўсярэдзіне гэтага Гары — стэпавага ваўка, дзікага, цудоўнага, але ваўка з разгубленымі і спалоханымі вачыма, у якіх успыхвалі то хіжасць, то смутак, і гэты абрыс ваўка не пераставаў ліцца праз Гары — так замутняе і зыбіць раку ўток з іншым колерам вады, калі абодва струмяні, пакутліва змагаючыся, пажыраюць адзін аднаго ў непазбыўнай тузе па канчатковай форме. Смутна, журботна глядзеў на мяне гэты напалавіну сфармаваны воўк прыгожымі дзікімі вачыма.

— Вось якім вы бачылі сябе — паўтарыў Пабла мякка і сунуў люстэрка назад у кішэню.

— Ну вось, мы адпачылі, — сказаў Пабла, — мы падсілкаваліся і крыху пагаманілі. Калі не стаміліся, я павяду вас у сваю панараму і пакажу вам свой маленькі тэатр. Згода?

Мы падняліся, Пабла, усміхаючыся, пайшоў паперадзе, адчыніў нейкія дзверы, адсунуў нейкую парт'еру, і мы апынуліся ў круглым, як падкова калідоры тэатра, якраз пасярэдзіне, і ў абодва бакі ішоў праход міма мноства, неверагоднага мноства вузкіх дзвярэй, за якімі былі ложы.

— Гэта наш тэатр, — сказаў Пабла, — вясёлы тэатр, спадыюся, вам удасца тут пасмяяцца.

І ён голасна зарагатаў, рогат гэты быў толькі з некалькіх гукаў, але яны прабралі мяне наскрозь, гэта быў зноў той звонкі, дзіўны смех, які я ўжо чуў угары.

— У маім тэатрыку столькі ложаў, колькі вам трэба, дзесяць, сто, тысяча, і за кожнымі дзвярыма вас чакае тое, чаго вы якраз шукаеце. Гэта выдатная карцінная галерэя, дарагі дружа, але вам не было б ніякай карысці аглядаць яе такім, які вы цяпер ёсць. Вы былі б скаваныя і аслепленыя тым, што вы прывыклі называць сваёй асобай. Не сумняваюся, вы даўно здагадаліся, што пераадоленне часу, вызваленне ад рэчаіснасці ці як бы вы там ні называлі сваю нуду, азначаюць не што іншае, як жаданне вызваліцца ад сваёй так званай асобы. Яна — турма, у якой вы седзіце. І калі б вы ўвайшлі ў тэатр такі, які вы ёсць, вы ўсё там убачылі б вачыма Гары, праз старыя акулераў Стэпавага ваўка. Таму вас запрашаем пазбавіцца ад гэтых акулераў і зрабіць сабе ласку здаць сваю глыбокашаноўную асобу ў наш гардэроб, дзе яна будзе даступная вам у любы момант. Выдатны баль, у якім вы бралі ўдзел, трактат пра Стэпавага ваўка, нарэшце, маленькі ўзбуджальны сродак, які вы толькі што прынялі, бадай, досыць вас падрыхтавалі. Здаўшы сваю шаноўную асобу, Гары, вы атрымаеце левы бок тэатра, а Герміна — правы, сустрэцца вы можаце ў любы час. Герміна, зрабі ласку, зайдзі пакуль што за парт'еру, я хацеў бы спярша правесці Гары.

Герміна пайшла направа, міма вялізнага люстра, якое закрывала заднюю сцяну ад падлогі да столі.

— Ну вось, Гары, цяпер ідзіце і будзьце ў гуморы. Прывесці

вас у добры настрой, навучыць вас смяяцца і ёсць мэта ўсёй гэтай нашай задумы — спадзяюся, вы не наробице мне клопату. Вы ж добра сябе пачуваеце? Так? Не баіцеся? Ну і выдатна, ну і чудоўна. А зараз без страху і ў добрай ахвоце вы ўступіце ў наш фіктыўны свет, увайшоўшы ў яго, як тое прынята, праз маленькае фіктыўнае забойства.

Ён зноў дастаў люстэрка і паднёс яго мне да твару. Зноў на мяне глядзеў збянтэжаны, прымглёны, размыты Стэпавым ваўком Гары — добра знаёмая і сапраўды непрыемная карцінка, знішчэнне якой не магло дужа турбаваць мяне.

— Гэтую ўжо непатрэбную карцінку вы зараз патушыце, дарагі дружа, яна цяпер без патрэбы. Вам дастаткова, наколькі гэта дазволіць ваш настрой, зірнуць на яе са шчырым смехам. Вы цяпер якраз у школе гумару, вы павінны навучыцца смяяцца. Ну, а любы высокі гумар пачынаецца з таго, што перастаеш прымаць на сур'ёзе сваю ж персону.

Я пільна паглядзеў у люстэрка, люстэрка ў руцэ, у якім патузваўся Гары-воўк. На момант нешта ўва мне ўздрыгнула, глыбока ўсярэдзіне, ціха, але балюча, як успамін, як нуда па доме, як каянне. Потым лёгкая ніякаватасць змянілася новым пачуццём, падобным на тое, якое перажываеш, калі ў цябе са сківіцы, замарожанай какаінам, вырвуць хворы зуб, — адчуванне глыбокай палёгкі і разам з тым здзіўлення, што, бач, зусім яно і не балела. І да гэтага адчування дамешвалася нейкая бадзёрая весялосць і смехатлівасць, якой я не мог супрацівіцца, а таму і запаў у ратавальны смех.

Цьмяная карцінка ў люстэрку ўздрыгнула і патухла, яго маленькая круглая паверхня раптам зрабілася як бы выгаралай — шэрай, мутнай і непразрыстай. Пабла са смехам шпурнуў гэтую шкліну, яна пакацілася і згубілася недзе ўнізе на падлозе бясконцага калідора.

— Смяяўся ты хораша, Гары, — усклікнуў Пабла, — ты яшчэ навучыўся смяяцца, як несмяротныя. Ну вось, нарэшце ты забіў Стэпавага ваўка. Брытвамі тут рады не дасі, глядзі, каб ён мёртвым і заставаўся! Зараз ты зможаш пакінуць дурную рэальнасць. Пры самай блізкай нагодзе мы вып'ем на бру-дэршафт. Ніколі, дарагі, ты не падабаўся мне так, як сёння. І калі пасля табе гэта мецьме значэнне, мы зможам з табой

і пафіласофнічаць, і падыспутаваць, і пагаварыць пра музыку, і пра Моцарта, і пра Глюка, і пра Платона, і пра Гётэ, колькі табе захочацца. Зараз ты зразумееш, чаму гэта раней не выходзіла... Трэба спадзявацца, табе пашанцуе, і ад Стэпавага ваўка ты на сёння пазбавішся. Бо тваё ж самазабойства, вядома, не канчатковае. Мы цяпер у магічным тэатры, тут ёсць толькі карціны, а не рэальная рэчавасць. Выберы сабе якія-небудзь харошыя і вясёлыя карціны і дакажы, што ты і насамрэч ужо не закаханы ў сваю сумніўную асобу! Але калі ты ўсё-такі хочаш вярнуць яе, табе дастаткова зноў зірнуць у люстэрка, якое я табе зараз пакажу. Ты ж ведаеш старую мудрую прымаўку: лепш адно люстэрка ў руцэ, аніж два на сцяне. Ха-ха! (Ён зноў засмяяўся так прыгожа і страшна.) Ну вось, а цяпер застаецца нам яшчэ адна зусім маленькая, вясёлая цырымонія. Цяпер ты адкінуў акулеры сваёй асобы, дык жа зірні раз у сапраўднае люстра! Мецьмеш асалоду.

Смеючыся і пацешна пагладжваючы, ён павярнуў мяне так, што я апынуўся перад вялікім насценным люстрам. І ўбачыў самога сябе.

Нейкае імгненне я бачыў знаёмага мне Гары, толькі з незвычайна вясёлым, светлым, усмешлівым тварам. Але не паспеў я пазнаць яго, як ён распаўся, ад яго аддзялілася другая постаць, трэцяя, дзятая, дваццатая, і ўсё велізарнае люстра запоўнілася суцэльным Гары альбо кавалкамі Гары, незлічонымі Гары, кожнага з якіх я ведаў і пазнаваў толькі за нейкія імгненныя долі секунды. Некаторыя з гэтага мноства Гары былі майго ўзросту, іншыя старэйшыя, а тыя былі проста старажытамі, а каторыя зусім маладымі, юнакамі, хлапчукамі, школьнікамі, падлеткамі, дзецьмі. Пяцідзятцігадовыя і двацятцігадовыя Гары бегалі і скакалі ўперамешку, трыцятцігадовыя і пяцігадовыя, сур'ёзныя і вясёлыя, спаважныя і смяшлівыя, добра апранутыя і абадранцы, а то і зусім голыя, безвалосыя і касматыя, і ўсе былі мною, і кожнага я бачыў адно імгненне і імгненна ж пазнаваў, і кожны знікаў, яны разбягаліся ва ўсе бакі, налева, направа, уцякалі ўглыбіню люстра, выбягалі з люстра. Адзін элегантны хлопец, кінуўся са смехам на грудзі Пабла, абняў яго і з ім уцёк. А другі, які асабліва мне спадабаўся, прыгожы, міленькі хлопец шаснаццаці-семнаццаці

гадоў маланкай вылецеў на калідор, пачаў чытаць надпісы на ўсіх дзвярах, я пабег за ім, перад аднымі дзвярмі ён спыніўся, я прачытаў надпіс:

*Усе дзяўчаты твае!
Апусці адну марку*

Гэты мілы хлопчык падскокнуў, узвіўся галавой наперад, кінуўся ў шчыліну і знік за дзвярыма.

Пабла таксама знік, ды і само люстра нібыта знікла, а з ім і ўсе гэтыя безлічныя вобразы Гары. Я адчуў, што цяпер сам з сабою і з тэатрам і пачаў з цікаўнасцю хадзіць ад дзвярэй да дзвярэй і чытаць на кожных надпісы, — пакуса, абяцанне.

Надпіс:

*Запрашаем на вясёлае паляванне!
Вялікая дзічына — аўтамабілі —*

павабіў мяне, я адчыніў вузкія дзверы і ўвайшоў.

Мяне адразу турнула ў нейкі шумны і ўсхваляваны свет. Па вуліцах снавалі аўтамабілі, часткова браніраваныя, і палявалі на пешаходаў, душылі коламі, плюшчылі аб сцены дамоў. Я адразу скеміў: гэта была вайна паміж людзьмі і машынамі, якая даўно рыхтавалася, даўно чакалася, даўно палохала і нарэшце грывнула. Усюды валяліся трупы і кавалкі разадраных цел, паўсюль разбітыя, скарэжаныя, паўзгарэлыя аўтамабілі, над гэтым хаосам круціліся і шнуравалі самалёты, па іх таксама лулілі з дахаў і з вокнаў з вінтовак і кулямётаў. Дзікія, цудоўна-палымяныя плакаты на ўсіх сценах велізарнымі, вогненнымі, як факелы, літарамі заклікалі нацыю выступіць нарэшце на баку людзей супроць машын, перабіць нарэшце тлустых, добра апранутых, укармлених багацеяў, якія з дапамогаю машын выціскаюць тлушч з іншых, а заадно і іх вялікія аўтамабілі, якія кашляюць, злосна рыкаюць, па-сатанінску гудуць, папаліць нарэшце фабрыкі і крыху ачысціць, крыху спустошыць сплюгаўленую зямлю, каб зноў расла трава, каб запылены цэментны свет зноў ператварыўся ў лясы, лугі, палі,

ручаі і балоты. Затое іншыя плакаты, выдатна зробленыя, цудоўна стылізаваныя, вытрыманыя ў больш пясчотнай, не такой дзіцячай колеравай гаме, складзеныя незвычайна разумна і таленавіта, наадварот — усхвалявана перасцерагалі ўсіх маёмасных і добраамераных ад пагрозы хаосу, анархіі, маючы проста-такі кранальнае шчасце парадку, працы, уласнасці, культуры, права і славілі машыны як найвышэйшае і апошняе дасягненне людзей, дзякуючы якому яны могуць ператварыцца ў багоў. Задуменна і з захапленнем чытаў я гэтыя плакаты, чырвоныя і зялёныя, дзівоснае ўздзеянне рабілі на мяне іх палымнае красамоўства, іх жалезная логіка, яны мелі рацыю, і, глыбока перакананы прачытаным стаяў я то перад адным, то перад другім, хоць даволі-такі густая страляніна вакол мне ўсё-такі моцна назяляла. Што ж, галоўнае было ясна: гэта была вайна, гарачая, шыкарная і ў найвышэйшай ступені сімпатычная вайна, дзе ішлося не пра імператара, не пра рэспубліку, межы, не пра сцягі, партыі і да таго падобныя дэкаратыўныя і тэатральныя рэчы, па сутнасці дробязі, а дзе кожны, каму не хапала паветра і прыелася жыццё, выказваў сваю незадаволенасць і дамагаўся ўсеагульнага разбурэння металічнага цывілізаванага свету. Я бачыў, як звонка і як шчыра і адкрыта смяецца ў вачах ва ўсіх жарасная асалода забойства і разбурэння, і ўва мне самім пышна распусціліся дзікія кветкі і зарагаталі зусім не цішэй. Я радасна ўтачыўся ў барацьбу.

Але самае цудоўнае было, што побач са мною раптам апынуўся мой школьны таварыш Густаў, пра якога я ўжо дзесяткі гадоў нічога не чуў, калісьці самы неакіізаны, самы дужы і жыццялюбны з сяброў майго ранняга дзяцінства. У мяне душа заспявала, калі я ўбачыў, як мне зноў падміргнулі яго блакітныя вочы. Ён даў мне знак, і я тут жа з радасцю пайшоў за ім.

— Божа мой, Густаў, — шчасліва ўсклікнуў я, — вось гэта сустрэча! Кім жа ты цяпер?

Ён засмяўся сярдзіта, як усё роўна ў хлапечыя часы.

— Дурань, няўжо трэба адразу лезці з пытаннямі і балбатнёй? Прафесарам тэалогіі — во, кім я цяпер, ну во, цяпер ты гэта ведаеш, але, стары, мне ўжо не да тэалогіі, на шчасце цяпер вайна. Гайда! Хадзем!

З маленькай машыны, якая, порскаючы, ляцела нам насустрэч, ён трапным стрэлам зняў шафёра, спрытна, як малпа, сігануў у машыну, спыніў яе і пасадзіў мяне, потым, з шалёнай хуткасцю, праз кулі і перавернутыя машыны, мы памчаліся прэч, далей ад цэнтра горада.

— Ты на баку фабрыкантаў? — спытаўся я ў сябра.

— Няважна, гэта справа густу, выедзем за горад — разбярэмся. Зрэшты, не, пачакай, я хутчэй за тое, каб мы выбралі другую партыю, хоць, па сутнасці, гэта, вядома, усё адно. Я тэолаг, і мой продак Лютэр сваім часам дапамагаў князям і багатым у цяжбіне з сялянамі, а мы цяпер гэта крыху паправім. Дрэнь машына, але будзем спадзявацца, яе хопіць яшчэ на некалькі кіламетраў!

Як ветрык, мы з тарахценнем вырваліся з горада ў спакойныя зялёныя мясціны, праехалі шмат міляў па шырокай раўніне, а пасля павольна падняліся і заглыбіліся ў магутныя горы. Тут мы спыніліся на гладкай, коўзкай дарозе, якая смела змяілася паміж стромай скалой і нізкім парапетам, ішла высокая ўгору над возера, што сінела ўдалечыні.

— Сімпатычная мясціна, — сказаў я.

— Вельмі прыгожая. Мы можам назваць яе Восевай дарогай, тут зломіцца не адна вось, Гарычак мой, сам пабачыш!

Каля дарогі стаяла вялікая пінія, а на пініі, наверху, мы ўбачылі нешта накшталт дашчанай будкі, такую назіральную вышырку. Густаў звонка засмяяўся, хітра падміргнуў мне блакітнымі вачыма, мы спешна выйшлі з машыны, ускараскаліся па камлі і, яшчэ не адсопшыся, схаваліся ў будцы, якая нам дужа спадабалася. Мы знайшлі там вінтоўкі, пісталеты, скрынкі з патронамі. І не паспелі крыху астыць і як след засесці дарогу, як з бліжэйшага павароту ўжо пачуўся хрыплы і загадны гудок вялікай раскошнай машыны, яна з рыкам ехала па гладкай дарозе на высокай хуткасці. Вінтоўкі мы ўжо зладзілі. Гэта было на дзіва цікава.

— Цэлься ў шафёра! — загадаў Густаў, калі цяжкая машына імчалася якраз міма нас.

І вось ужо я прыцэліўся і стрэліў — у сінюю шапку шафёра. Ён паваліўся, машына прамчалася далей, урэзалася ў скалу, адскочыла назад, цяжка і злосна, як вялікі тоўсты чмель, чмяк-

нулася аб нізкую сценку, перавярнулася і з ціхім кароткім трэскам пераваліўшыся цераз яе, рухнула ў прорву.

— Гатовенькая! — засмяўся Густаў. — Наступнага бяру на сябе.

Вось ужо зноў сюды ляцела машына, на сядзеннях відны былі тры ці тое чатыры постаці пасажыраў, за адной жаночай га-лоўкай нерухома і гарызантальна плыў канец шаля, блакітнага шаля, яго мне, шчыра кажучы, было шкада, хто ведае, ці не смяўся пад ім прыгожы жаночы тварык. Госпадзе, калі ўжо мы гуляем у разбойнікаў, дык было б, мабыць, правільней і прыгажэй трымацца вялікіх прыкладаў і не пашыраць нашай дзівоснай крыважэрнасці на прыгожых дам. Шафёр тузануўся, паваліўся, машына пацалавала стромую скалу, адскокнула і бразнулася коламі ўгору на дарогу. Мы пачакалі, нічога не варухнулася, людзі нема ляжалі пад машынай, як у пастцы. Машына яшчэ вурчала, хрыпела і пацешна круціла коламі ў паветры, але раптам яна страшна трэснула і ўспыхнула яркім полымем.

— «Форд», — сказаў Густаў. — Трэба спусціцца ўніз і аслабаны дарогу.

Мы спусціліся і аглядзелі ахопленую полымем груды. Яна дагарэла вельмі хутка, мы тым часам зрабілі рычагі з маладых дрэўцаў, пасля падважылі яе, адштурхнулі і сапхнулі цераз парапёт з абрыву, пасля чаго ў кустах яшчэ доўга-доўга нешта трашчала. Калі мы пераварочвалі машыну, два трупы выпалі, цяпер яны ляжалі на дарозе, вопратка абгарэла. На адным даволі добра ацалеў пінжак, я абследаваў яго кішэні, спадзеючыся даведацца, хто гэта быў. Знайшоў кашалёк, у ім візітоўкі. Я ўзяў адну з іх і прачытаў на ёй словы «Тат твам асі»*.

— Вельмі дасціпна, — сказаў Густаў. — Але ж і насамрэч няважна, як завуць людзей, якіх мы цяпер забіваем. Яны такія самыя гаротнікі, як і мы, імёны значэння не маюць. Гэты свет павінен загінуць, і мы з ім разам.

Мы паскідалі трупы да машыны. А тым часам ужо сігналіў, пад'язджаючы, новы аўтамабіль. Яго мы расстралялі проста

* Гэта ты (санскр.).

з дарогі. Ён закруціўся, як п'яны, праляцеў яшчэ крыху наперад, пасля ўпаў і з хрыпам улёгся, адзін пасажыр ціха сядзеў на сваім месцы, але цэлая і здаровая, хоць была бледная і ўся дрыжала, з машыны выйшла відная з сябе дзяўчына. Мы прывіталі яе і прылашчыліся на паслугі. Яна была вельмі напалоханая, слова сказаць не магла і некалькі хвілін глядзела на нас як дурная.

— Што ж, спярша паглядзім, што тут і як з гэтым пажылым гэрам, — сказаў Густаў і павярнуўся да пасажыра, які ўсё яшчэ трымаўся ззаду мёртвага шафёра. Гэта быў чалавек з кароткімі сівымі валасамі, ён не заплюшчыў сваіх разумных светлашэрых вачэй, але, здаецца, моцна пацярпеў, прынамсі, з рота ў яго цякла кроў, а шыю ён трымаў неяк злавесна скасабочана і нерухома.

— Дазвольце прадставіцца, шаноўны, мяне завуць Густаў. Мы дазволілі сабе застрэліць вашага шафёра. Ці можам мы папытацца, з кім маем гонар?

Шэрыя вочы старога глядзелі холадна і сумна.

— Я старшы пракурор Лерынг, — сказаў ён павольна. — Вы забілі не толькі майго небараку шафёра, але і мяне, я адчуваю, што ўсё зараз скончыцца. Чаму вы стралялі па нас?

— Вы надта шпарка ехалі.

— Мы ехалі з нармальнай хуткасцю.

— Што было нармальна ўчора, сёння ўжо ненармальна, гэр старшы пракурор. Сёння мы лічым, што любая хуткасць, з якой можа ехаць аўтамабіль, занадта высокая. Цяпер мы паламаем аўтамабілі, усе да аднаго, іншыя машыны таксама.

— І вашыя стрэльбы?

— Дойдзе і да іх, калі ў нас застанецца часу на гэта. Магчыма, заўтра ці паслязаўтра мы ўсё загінем. Вы ж ведаеце, наша частка свету жахліва перанаселеная. Ну, а цяпер дыхацьмецца лягчэй.

— Вы страляеце па ўсіх без разбору?

— А чаго там разбірацца! Некаторых, вядома, шкада. Напрыклад, гэтай прыгожай маладой паненкі мне было б шкада — яна, відаць, ваша дачка?

— Не, мая стэнаграфістка.

— Тым больш. А цяпер, калі ласка, вылазьце альбо дазвольце нам выцягнуць вас сілком: машына падлягае знішчэнню.

— Я б лепей хацеў быць знішчаным разам з ёю.

— Воля ваша, як вам заўгодна. Дазвольце яшчэ адно пытанне. Вы пракурор. Мне заўсёды было незразумела, як чалавек можа быць пракурорам. Вы жывяце з таго, што вінаваціце і выракаеце на кары іншых людзей, у большасці няшчасных беднякоў. Хіба ж не?

— Так, гэта праўда. Я выконваў свой абавязак. Гэта быў мой абавязак. Гэтак сама, як абавязак ката — забіваць асуджаных мною. А вы самі ўзялі на сябе такі абавязак. Вы ж таксама забіваеце.

— Слушна. Толькі мы забіваем не з абавязку, а дзеля асалоды, дакладней — ад незадаволенасці, таму бо, што мы расчараваліся ў свеце. Забойства дае нам пэўную прыемнасць. А вам ніколі не давала прыемнасці забойства?

— Вы мне абрыдлі. Зрабіце ласку, давядзіце вашу працу да канца. Калі не разумееце, што такое абавязак...

Ён змоўк і перакасіў губы, быццам хацеў плюнуць. Але выйшла толькі крыху крыві, якая асела на яго падбародку.

— Чакайце, — ветліва сказаў Густаў. — Разумення абавязку ў мяне праўда няма, ужо няма. Раней даводзілася шмат займацца па абавязку, я быў прафесарам тэалогіі. Апроч таго, быў салдатам і ваяваў. У тым, што мне здавалася абавязкам і што мне загадвала начальства, нічога добрага не было, я заўсёды стараўся рабіць наадварот. Але калі ў мяне няма разумення абавязку, дык затое ёсць разуменне віны — а гэта, можа, адно і тое самае. Як што я народжаны маці, я вінаваты, я асуджаны жыць, абавязаны быць падданым нейкай дзяржавы, быць салдатам, забіваць, сплываць падаткі на гонку ўзбраення. І цяпер вось, у гэтую хвіліну, віна жыцця зноў, як калісьці ў час вайны, прывяла мяне да патрэбы забіваць. Але гэтым разам я забіваю без агіды, я змірыўся са сваёй віной, я нічога не маю супроць таго, каб гэты дурны, замкнёны свет рухнуў, я рады пасобіць гэтаму і з радасцю загіну сам.

Пракурор з вялікай намогай усміхнуўся зліплымі ад крыві губамі. Удалося яму гэта не тое каб добра, але намер быў відзён.

— Выдатна, — сказаў ён. — Мы, выходзіць, калегі. А цяпер выканайце, калі ласка, свой абавязак, калега.

Прыгажуня паспела тым часам самлець ускрай дарогі.

У гэты момант зноў загула машына, якая набліжалася на поўным ходзе. Мы адвалаклі дзяўчыну ўбок, прыціснуліся да скал і далі новай машыне ўрэзацца ў абломкі старой. Яна рэзка спынілася і стала дыба, нічога сабе не прычыніўшы. Мы дружна схпілі вінтоўкі і ўзялі на прыцэл прыбыльцаў.

— Вылазьце! — скамандаваў Густаў. — Рукі ўгору!

Трох мужчын вылезла з машыны, усе паслухмяна паднялі рукі.

— Ці ёсць сярод вас урач? — спытаўся Густаў.

Тыя адказалі адмоўна.

— Тады, зрабіце ласку, асцярожненька здыміце з сядзення гэтага зашчэленага гэрыка, ён цяжка паранены. А пасля дзвязіце яго на сваёй машыне да наступнага горада. Ну, узялі!

Старога паклалі ў другую машыну. Густаў скамандаваў, і ўсе паехалі.

Наша стэнаграфістка тым часам паспела ачухацца і сачыла за тым, што адбываецца. Мне было прыемна, што нам дастаўся такі сімпатычны трафей.

— Паненка, — сказаў Густаў, — вы страцілі працадаўцу. Трэба спадзявацца, што больш ні ў чым гэты пажылы гэр не быў вам блізкі. Я прымаю вас на службу, будзьце нам добрай каляжанкай! Так, а цяпер паспяшаймася. Неўзабаве тут будзе няўтульна. Вы ўмеете караскацца, паненка? Умеете? Ну, дык давайце ж, лезьце паміж намі, мы пасобім.

Стараючыся не траціць ні секунды, мы трое залезлі па дрэве ў нашу будку. Наверсе паненцы замлосцілася, але ёй далі каўтнуць каньяку, і ўсё абышлося, яна настолькі ачуняла, што ацаніла шыкоўны выгляд на горы і возера і паведаміла нам, што яе завуць Дора.

Адразу пасля ўнізе зноў паказалася машына, якая не спыняючыся, асцярожна аб'ехала аўтамабіль, а потым рэзка дадала хуткасці.

— Увільваеце! — засмяяўся Густаў і зваліў куляй шафёра.

Машына, паскакаўшы, тузанулася да парапета, прасадзіла яго і коса завісла над прорвай.

— Дорачка, — сказаў я, — вы ўмеете абыходзіцца з вінтоўкамі?

Яна не ўмела, але навучылася ад нас зараджаць карабін. Спярша ёй не хапала скрыту, яна да крыві абадрала палец, заняла — мусова ёй дайце англійскага пластыру. Але Густаў расталкаваў ёй, што ідзе вайна і што яна, Дора, павінна паказаць, якая яна адважная патрыётка. І ўсё пайшло на добры лад.

— Але што будзе з намі? — спыталася потым.

— Не ведаю, — сказаў Густаў. — Мой сябар Гары ласы на прыгожых жанчын; ён пасябруецца з вамі.

— Але ж яны вернуцца з паліцыяй і салдатамі і пазабіваюць нас.

— Паліцыі і ўсяго такога іншага больш няма. У нас ёсць выбар, Дора. Альбо спакойненька чакай тут угары і расстрэльвай усе машыны, што праязджацьмуць міма, альбо сядай у якую-небудзь-каторую, шуруй адсюль, і хай цябе расстрэльваюць іншыя. Няважна, на чый бок мы станем. Я за тое, каб заставацца.

Унізе зноў паявілася машына, да нас даляцеў яе зычны сігнал. Ёй мы таксама спраўненька далі рады, і яна засталася ляжаць дагары нагамі, пардон — коламі.

— Чысты смех, — сказаў я, — што ад стральбы можа быць столькі кайфу! А раней жа я быў зацяты пацыфіст, праціўнік войнаў!

Густаў усміхнуўся.

— То ж бо тое й яно, надта шмат людзей расплазілася на свеце. Раней гэта не так вочы парола, а цяпер толькі вокам скінь — і кожнае табе хоча дыхаць чыстым паветрам, і кожнаму дай аўтамабіль, а ўсім жа не дагодзіш. Ясна, тое, што мы цяперака робім, — неразумна, гэта шалапайства, ды і сама вайна была вялікім шалапайствам. З часам чалавецтва хоч-ня-хоч навучыцца абмяжоўваць сваё размнажэнне разумнымі спосабамі. Пакуль мы рэагуем на невыносны стан даволі неразумна, але робім, па сутнасці, тое, што трэба, — рэгулюем яго колькасна.

— Так, — сказаў я, — тое, што мы робім, мабыць, неразумна, і ўсё ж, бадай, гэта добра і патрэбна. Нядобра, калі чалавецтва перанатужвае свае глуды і спрабуе з іх дапамогай упарадкаваць рэчы, якія ніякім глудам недаступныя. Тады ўзнікаюць

розныя ідэалы... яны вельмі разумныя, і ўсё ж страшэнна гвалцяць і абіраюць жыццё, бо надта ж такі спрашчаюць яго. Вобраз чалавека, колісь высокі ідэал, пагражае ператварыцца ў стэрэатып. Мы, вар'яты, магчыма, зноў увывасакароднім яго.

Густаў засмяяўся і адказаў:

— Стары, ты гаворыш куды к чорту як разумна, чэрпаць з такога калодзежа мудрасці — раскоша. І, магчыма, ты нават маеш нейкае каліва рацыі. Але, зрабі ласку, зарадзі цяпер сваю фузею, ты, па-мойму, перазалетуценіўся. У любы момант можа нахапіцца якая-небудзь казуля, а яе філасофіямі не возьмеш, патрэбны ўсё-такі кулі.

Пад'ехаў аўтамабіль, і адразу скапыціўся, дарога была цяпер запруджана. Тоўсты рыжы чалавек, які застаўся жывы, дзіка размахваў рукамі каля абломкаў, зіркаў уніз і ўгору, змеціў нашу схованку, пабег з рыкам у наш бок і давай луціць па нас з рэвальвера.

— Адваліцеся, а то бабахну, — крыкнуў Густаў уніз.

Рыжы ўзяў яго на прыцэл і стрэліў. Тады мы ўрымсцілі яго дзвума стрэламі.

Мы далі рады яшчэ двум машынам, якія пад'ехалі крыху пазней. Пасля дарога апусцела, аціхла — відаць, разышлася пагалоска, што яна небяспечная. У нас было яшчэ колькі часу папасвіць вочы на краявідах. Па той бок возера ляжаў у даліне невялікі гарадок, там падымаўся дым, і неўзабаве мы ўбачылі, як там з даху на дах пераскоквае агонь. Чулася і страляніна. Дора зарумзала, я пачаў гладзіць яе па мокрых шчоках.

— Няўжо мы ўсе павінны памерці? — спытала яна.

Ніхто не адказаў. Тым часам унізе паказаўся нехта пешы, убачыў барыкаду разбітых аўтамабіляў, абнюхаў іх з усіх бакоў, нагнуўся, сунуўся ў адзін, выцягнуў адтуль стракаты парасон ад сонца, дамскую сумачку, бутэльку віна, спакойна сеў на парапёт, адпіў з бутэлькі, з'еў нешта там з сумачкі, загорнутае ў фольгу, дапіў бутэльку да дна і весела рушыў далей у дарогу з парасонам падпахай. Ён спакойна ішоў наперад, і я сказаў Густаву:

— А вось ці мог бы ты цяпер садануць па гэтым мілым хлопцы і прадзіравіць яму конаўку? Бог сведка, я не змог бы.

— А яно ж і не трэба, — буркнуў мой сябар.

Але і ён адчуў сябе несамавіта. Варта нам убачыць чалавека, які яшчэ паводзіўся бясхітрасна, мірна, па-дзіцячы, які жыў яшчэ ў стане нявіннасці, як усе нашыя такія на погляд пахвальныя і такія патрэбныя ўчынкi здаліся нам раптам дурнымі і агіднымі. Цьфу, каб ты звялося, колькі крыві! Нам зрабілася сорамна. Але кажуць, што нават генералы перажывалі час-парою на вайне нешта такое.

— Хадземце адгэтуль, — заныла Дора, — злезем, у машынах напэўна знойдзецца што-небудзь з'есці. Няўжо вы не прагаладаліся?

Унізе ў горадзе бухнулі ў званы — усхвалявана і спалохана. Мы падрыхтаваліся да спуску. Дапамагаючы Доры пералезці цераз загародку, я пацалаваў яе ў калені. Яна звонка засмяялася. Але тут дошкі не вытрымалі, і мы з ёю рухнулі ў пустату...

Я зноў быў у круглым калідоры, яшчэ не астылы ад прыгоды з паляваннем. І адуюсь, з усіх дзвярэй заклікалі надпісы:

*Мутабор**

Ператварэнне ў любяя жывёлы і любяя расліны

Камасутра

Навучанне індыйскаму мастацтву кахання

Курс для пачаткоўцаў: 42 розныя спосабы кахання

Асалога ад самазабойства!

Ты даканаеш сябе смехам

Хочаце ператварыцца ў дух?

Муграсць Усходу

О, калі б я ведаў тысячу моваў!

Толькі мужчынам

Сутонне Еўропы

Цэны паніжаны. Усе яшчэ па-за канкурэнцыяй

Увасабленне мастацтва

Час ператвараецца ў прастору з дапамогай музыкі

* Я ператвараюся (лац.).

*Связа, якая смяецца
Кабінет гумару*

*Гульні пустэльніка
Паўнацэнная замена любых зносінаў*

Рад надпісаў цягнуўся бясконца. На адным было:

*Урок пабудовы асобы
Поспех гарантуецца*

Мне здалося гэта вартым увагі, і я ўвайшоў у дзверы.

Мяне прыняў змрочны, ціхі пакой, дзе без крэсла, на ўсходні манер сядзеў на падлозе чалавек, а перад ім ляжала нешта накшталт вялікай шахматнай дошкі. У першы момант мне здалося, што гэта быў мой сябар Пабла, — прынамсі, на ім была такая самая стракатая шаўковая курта і ў яго былі такія самыя цёмныя прамяністыя вочы.

— Вы Пабла? — спытаўся я.

— Я ніхто, — ветліва патлумачыў той. — У нас тут няма імёнаў, мы тут не асобы. Я шахматыст, хочаце ўзяць урок пабудовы асобы?

— Бадай што, калі ласка.

— Тады, будзьце ласкавы, дайце мне дзесятак-другі ваших фігурак.

— Маіх фігурак?..

— Фігураў, на якія, як вы бачылі, распалася ваша так званая асоба. Бо тое ж без фігураў я не згуляю.

Ён паднёс мне да вачэй люстэрка, я зноў убачыў, як адзінства маёй асобы распадаецца ў ім на мноства «я», колькасць якіх, здаецца, нават павялічылася. Але фігуркі былі цяпер вельмі малыя, памерам са звычайныя шахматныя. Ціхімі ўпэўненымі рухамі пальцаў гулец выбраў некалькі дзесяткаў і паставіў іх на падлогу побач з дошкай. Пры гэтым ён манатонна, як паўтараюць добра завучаную прамову альбо лекцыю, сказаў:

— Вам вядома памылковае і злашчаснае ўяўленне, нібыта чалавек ёсць нейкае пастаяннае адзінства. Вам вядома таксама, што чалавек складаецца з мноства душаў, з вялікага мноства «я». Расшчапленне ўяўнага адзінства асобы на такое мноства фігураў лічыцца вар'яцтвам, навука прыдумала гэтаму наз-

ву — шызафрэнія. Навука мае ў гэтым рацыю таму, што ні з якім мноствам нельга ўправіцца без кіравання, без пэўнага ўпарадкавання, пэўнай згрупоўкі. Няслушная ж яна ў тым, што лічыць, быццам магчымы толькі адзін, раз назаўсёды дадзены, нязменны, пажыццёвы парадак мноства падвідаў «я». Гэтая памылка навукі мае масу непрыемных наступстваў, каштоўная ж толькі тым, што спрашчае службова-дзяржаўным настаўнікам і выхаваўцам іх працу і пазбаўляе іх ад неабходнасці думаць і эксперыментавачь. У выніку гэтай памылкі «нармальнымі», нават сацыяльна высокакатунковымі часта лічацца невылечныя вар'яты, а як на вар'ятаў, глядзяць, наадварот, на некаторых геніяў. Таму недасканалую навуковую псіхалогію мы дапаўняем паняццем, якое называем мастацтвам пабудовы. Таму, хто зведаў распад свайго «я», мы паказваем, што кавалкі яго ён заўсёды можа ў любым парадку скласці нанова і тым самым дамагацца бясконцай разнастайнасці ў гульні жыцця. Як пісьменнік складае драму са жмені фігураў, так і мы будзем з фігураў нашага расшчэпленага «я» ўсё новыя групы з новымі гульнямі і напружаннямі, з вечно новымі сітуацыямі. Гляньце!

Ціхімі, разумнымі пальцамі ён узяў мае фігуры, усіх гэтых старых, юнакоў, дзяцей, жанчын, усе гэтыя вясёлыя і сумныя, моцныя і далікатныя, спрытныя і няўкладныя фігуры, і хутка расставіў з іх на сваёй дошцы партыю, дзе яны адразу пасталі ў групы і сем'і для гульні і барацьбы, для дружбы і варожасці, утвараючы свет у мініятуры. Перад маімі вачыма ён прымусіў гэты жывы, але ўпарадкаваны маленькі свет рухацца, гуляць і змагацца, заключаць саюзы і весці баталіі, рабіць аблогі любоўю, браць шлюбы і пладзіцца, гэта была і праўда шматперсанажная, бурлівая і цікавая драма.

Пасля ён весела правёў рукою па дошцы, асцярожна паваліў фігуры, згроб іх у кучу і задумліва, як пераборлівы мастак, пабудаваў з тых самых фігур зусім новую партыю, з цалкам іншымі групамі, сувязямі і перапляценнямі. Другая партыя была сваячка першай: гэта быў той самы свет, і пабудавана яна была з таго ж самага матэрыялу, але памянлася танальнасць, памянся тэмп, перамясціліся акцэнтны матываў, сітуацыі набылі іншы выгляд.

І вось так гэты разумны будаўнік будаваў з фігураў, кожная з якіх была часткай мяне самога, адну партыю за адной, усе яны зводдаль былі падобныя, усе яўна належалі да аднаго свету, мелі адно і тое самае паходжанне, але кожная была цалкам новая.

— Гэта і ёсць мастацтва жыць, — павучальна казаў ён. — Можаче далей на ўсе лады развіваць і ажыўляць, ускладняць і ўзбагачаць гульнію свайго жыцця, гэта ў вашых руках і ў вашай волі. Гэтак сама як вар'яцтва ў вышэйшым сэнсе ёсць пачатак усякай мудрасці, так і шызафрэнія ёсць пачатак усякага мастацтва, усякай фантазіі. Нават вучоныя гэта ўжо напалавіну прызналі, пра што можна прачытаць, напрыклад, у «Чароўным рогу прынца», мілай кніжэнцыі, дзе карпатлівая і руплівая праца вучонага ўвысакародніваецца геніяльным супрацоўніцтвам некалькіх вар'ятаў-мастакоў, пасаджаных у псіхіятрычныя больніцы. Вазміце з сабой вашыя фігуркі, гэтая гульня не дасць вам радасці. Фігуру, якая сёння вырасла ў жахлівае страшыдла і псуе вам усю партыю, заўтра вы панізіце ў статусе, і яна зробіцца бяскрыўднай другараднай фігурай. А з мілай, беднай фігуркі, асуджанай, здавалася б, на суцэльныя няўдачы, вы зробіце ў наступнай партыі прынцэсу. Зычу вам добра павесяліцца, спадару мой.

Я нізка і ўдзячна пакланіўся гэтаму таленавітаму актору, ссыпаў фігуркі ў кішэню і выйшаў праз вузкія дзверы.

А ўвогуле я думаў, што адразу ж сяду ў калідоры на падлогу і буду гадзінамі, цэлую вечнасць, гуляць са сваімі фігурамі, але ледзь толькі я вярнуўся ў гэты светлы круглы калідор, як мяне падхапілі новыя плыні, якія былі мацнейшыя за мяне. Перад вачыма ярка ўспыхнуў плакат:

Цуд грэсуры стэпавых ваўкоў

Мноства пачуццяў абудзіў ува мне гэты надпіс; усякага роду страходзі і ліхоты з майго былога жыцця, з пакінутай рэальнасці пакутліва сціснулі мне сэрца. Адчыніўшы дзверы дрыготлівай рукою, я ўвайшоў у нейкі кірмашовы балаган, дзе ўбачыў жалезныя краты, якія і аддзялялі мяне ад жалю вартага памостка. А на памостку стаяў утаймавальнік, пыхлівы, падобны на шарлатана гэр, які, дарма што насіў вялікія вусы, магут-

ныя біцэпсы і крыклівы цыркацкі касцюм, нейкім падступным і агідным чынам быў зноў жа падобны на мяне самога. Гэты дужы чалавек трымаў на павадку, як сабаку, — жалю вартае відовішча! — вялікага, прыгожага, але страшэнна худога ваўка, у паглядзе якога відна была рабская зацкаванасць. І гэтак жа агідна, як і цікава, гэтак жа мярзотліва, як і ўпотаі соладка назіраць, як гэты жорсткі ўтаймавальнік дэманстраваў такога высакароднага і ўсё ж такога ганебна паслухмянага звера ў серыі трукаў і сенсацыйных сцэн.

Свайго ваўка гэты мой кляты карыкатурны блізнюк выцвічыў, нічога тут не скажаш, проста выдатна. Воўк дакладна выконваў кожны загад, рэагаваў, як сабака, на кожную каманду, на кожны ляск біча, падаў на калені, служыў, паміраў, паслухмяна насіў у зубах то яйка, то кавалак мяса, то кошык, больш за тое, падымаў біч, упушчаны з рук утаймавальнікам, і насіў яго за ім у пашчы, падлыжна пры гэтым віляючы хвостом. Да ваўка наблізілі трусіка, а пасля белае ягня, і звер, хоць і шчэрыў зубы, хоць у яго і пацякла сліна ад неспатольнай пацягі, не крануў ні тога, ні другога, а далікатна пераскочыў па загадзе цераз абодвух, якія ад страху мала што не ўціскаліся ў падлогу, больш за тое, улёгся паміж трусікам і ягнём і абняў іх пярэднімі лапамі, утвараючы з імі мілую сямейную кампанію. Пасля ён з'еў з рук чалавека плітку шакаладу. Пакута была глядзець, да якой фантастычнай ступені навучыўся гэты воўк выракацца сваёй прыроды, — у мяне валасы дыбарам уставалі.

За гэтую пакуту, аднак, і ўсхваляваны глядач, і сам воўк былі ўзнагароджаныя ў другой частцы прадстаўлення. Па заканчэнні гэтай вытанчанай дрэсіравальнай праграмы, пасля таго як утаймавальнік пераможна, з салодкай усмешкай, схліўся над воўча-ягнячай кампазіцыяй, ролі памяняліся. Утаймавальнік, падобны на Гары, раптам з нізкім паклонам паклаў свой біч да лап ваўка і пачаў гэтак сама дрыжаць і сцепвацца, прыняў такі самы няшчасны выгляд, як раней звер. А воўк толькі аблізваўся, усякая вымучанасць і несамавітасць прапалі як і не было іх, ягоны пагляд засвяціўся, усё цела падцягнулася і напружылася ў зноў здабытай дзікасці.

Цяпер загадваў воўк, а чалавек слухаўся. Па загадзе чалавек кленчыў, строіў з сябе ваўка, салопіў язык, рваў на сабе

плагаванымі зубамі вопратку. Хадзіў, у залежнасці ад волі ўтаймавальніка людзей, на сваіх дваіх альбо ракам, служыў, паміраў, вазіў ваўка на сабе вярхом, насіў за ім біч. Вынаходліва і з сабачай гатовасцю аддаваў сябе самым вычварным прыніжэнням. На сцэну выйшла прыгожая дзяўчына, падышла да дрэсіраванага мужчыны, пагладзіла яму падбародак, пацерлася шчакой аб яго шчаку, але ён па-ранейшаму стаяў ракам, заставаўся зверам, матляў галавой і пачаў шчэрыць на прыгажунню іклы, пад канец настолькі грозна, настолькі па-воўчы, што тая аж уцякла. Яму давалі шакалад, але ён грэбліва абнюхваў яго і адпіхваў. А надосталь зноў прынеслі белае ягня і тлустага пярэстага трусіка, і пераемлівы чалавек выканаў апошні свой намер, сыграў ваўка так, што любата была падзівіцца. Схапіўшы вісклівых жывёл пальцамі і зубамі, ён вырываў з іх шэрсць і мяса, жаваў, выскаляючыся, жывое іх мяса і самазабыўна, ап'янёна, заплюшчыўшы вочы, піў іх цёплую кроў.

Я ў жудасці выбег за дзверы. Гэты магічны тэатр не быў, як я ўбачыў, чыстым раем, пад яго прыгожай абалонкай тоіліся ўсе мукі пекла. О Госпадзе, няўжо і тут не было збавення?

У страху бегаў я туды-сюды, адчуваў у роце смак крыві і смак шакаладу, аднолькава агідныя, і, жарсна імкнучыся ўвільнуць ад гэтай каламутнай хвалі, сіліўся вырваць з самога сябе больш спакойныя, больш прыветлівыя карціны. «О сябры, даволі гэтых гукаў!» — спявала ўва мне, і я з жахам успомніў пра тыя мязотныя фотаздымкі з фронту, што часам пападаліся на вочы пад час вайны, — беспарадкавыя груды трупаў, чые твары ператвараліся процівагазамі ў нейкія д'ябальскія патароччы. Які ж яшчэ дурны і наіўны быў я той парою, калі мяне, чалавекалюбнага праціўніка вайны, жахалі такія карцінкі. Сёння я ведаў, што ніводзін утаймавальнік, ніводзін міністр, ніводзін генерал, ніводзін вар'ят не здольны дадумацца ні да якіх карцін, якія не жылі б ува мне самім, такія ж самыя гнюсныя, дзікія і злыя.

З уздыхам палёгкі я ўспомніў надпіс, які выклікаў на пачатку спектакля такі энтузіязм у таго прыгожага юнака, надпіс:

Усе дзяўчаты твае —

і мне здалася, што ўвогуле нічога іншага не варта і жадаць. Радуючыся, што зноў уцяку з праклятага воўчага свету, я ўвайшоў у дзверы.

О, дзіва, — гэта было так незвычайна і разам з тым так знаёма, — на мяне тут павеяла маёй маладосцю, атмасферай дзяцінства і падлеткавасці, і ў маім сэрцы пацякла кроў тых часоў. Усё, што я яшчэ толькі рабіў і думаў, усё, чым і кім я толькі што быў, звалілася з мяне, і я зноў памаладзеў. Яшчэ гадзіну, яшчэ хвіліну таму назад я лічыў, што даволі добра ведаю, што такое каханне, жаданне, паваба, але гэта былі любоў і паваба старога чалавека. Цяпер я зноў быў малады, і тое, што я ў сабе адчуваў, гэты гарачы, цякучы агонь, гэтая неадольная панада, гэтая свабодная, як вільготны сакавіцкі вецер, палкасць, быць маладым, новым і сапраўдным. О, як загарэліся забытыя агні, як магутна і глуха загучала музыка былога, як зайграла ў крыві, як закрывала і заспявала ў душы! Я быў хлапчуком пятнаццацішаснаццаці гадоў, мая галава была набітая лацінай, грэцкай і вершамі цудоўных паэтаў, мае думкі поўныя славалюбных памкненняў, мае фантазіі напоўнены марай пра мастацтва, але нашмат глыбей, мацней і страшней, чым усе гэтыя агні, гарэлі і ўспыхвалі ўва мне агонь любові, голад полу, знемагальнае прадчуванне асалоды.

Я стаяў на скалістым пагорку над маім родным гарадком, пахла вільготным ветрам і першымі фіялкамі, унізе, у гарадку, блішчала рака і вокны майго бацькоўскага дома, і ва ўсім гэтым відовішчы, ва ўсіх гэтых гуках і пахах была тая бурная паўната, навізна і першароднасць, тая зіхатлівая каляровасць, усё гэта дыхала на вясновым ветры той незямной прасветленасцю, што бачыліся мне ў свеце калісьці, у самыя багатыя, паэтычныя часіны маёй першай маладосці. Я стаяў на пагорку, вецер варушыў мае доўгія валасы; заглыблены ў мройную любоўную тугу я рассяяна сарваў з нейкага ўжо крыху зазелянелага куста маладую, покнутую пупышку, паднёс яе да вачэй, панюхаў (і ўжо ад гэтага паху мяне апалілі ўспаміны пра ўсё, што было тады), узяў у губы, якія яшчэ не цалавалі ніводнай дзяўчыны, гэты зялёны камячок і пачаў жаваць яго. І варта было мне адчуць яго даўкі, духмяна-горкі смак, як я раптам

ясна зразумеў, што са мной адбываецца, усё зноў вярнулася. Я нанова перажываў адну гадзіну з маёй позняй хлапецкасці, адзін нядзельны дзень ранняй вясны, той дзень, калі я, гуляючы ў адзіноце, сустрэў Розу Крайслер і так нясмела павітаўся з ёю, так ачмурэла закахаўся ў яе.

Тады я з баязлівым чаканнем глядзеў на гэтую прыгожую дзяўчыну, якая, яшчэ не заўважаючы мяне, адзінока і замроена падымалася ў мой бок, бачыў яе валасы, заплеценныя ў тоўстыя косы і ўсё ж растрапаненыя каля шчок, дзе плылі па ветры вольныя пасмы. Я ўбачыў першы раз у жыцці, якая здатная гэтая дзяўчына, якая прыгожая і трапяткая гэтая гульня ветру ў мяккіх яе валасах, як далікатна аблягае тонкая сіняя сукенка юнае цела яе, і дакладна гэтак, як ад горка-даўкага смаку разжаванай пупышкі мяне праняла ўся соладка-жудасная, уся злавесная радасць вясны, так пры гэтай дзяўчыне мяне ахапіла, ва ўсёй яго паўнаце, смяротнае прадчуванне любові, уяўленне пра жанчыну, дзівоснае прадчуванне велізарных магчымасцяў і абяцанняў, невыказных радасцяў, непамыслых узрушэнняў, страху, пакутаў, найвялікшага вызвалення і найглыбейшай віны. О, як гарэў гэты горкі вясновы смак на маім языку! О, як плыў гуллівы вецер праз валасы, што распушыліся каля яе шчок! Потым яна наблізілася да мяне, падвяла вочы і пазнала мяне, на імгненне крыху пачырванела і адвяла позірк; потым я павітаўся з ёю, зняўшы канфірмацкі капялюш, і Роза адразу авалодала сабою, усміхнулася і, крышку па-дамску задраўшы галаву, адказала на маё вітанне і павольна, цвёрда і напыжана пайшла далей, авеяная тысячамі любоўных жаданняў, па-трабаванняў, захапленняў, якія я пасылаў ёй услед.

Так было калісьці, у адну нядзелю трыццаць пяць гадоў таму назад, і ўсё тагачаснае вярнулася ў гэтую хвіліну — і пагорак, і горад, і сакавіцкі вецер, і пах пупышкі, і Роза, і яе каштанавыя валасы, і гэтая пацяга, і гэты салодкі шчымлівы страх. Усё было як тады, і мне здалася, што я больш ніколі ў жыцці так не кахаў, як кахаў тады Розу. Але гэтым разам мне было дадзена сустрэць яе інакш, чым таго разу. Я бачыў, як яна пачырванела, і адразу зразумеў, што падабаюся ёй, што для яе гэтая сустрэча мае такое самае значэнне, як для мяне. І не, каб зноў зняць капялюш і спакойна пастаяць з капелюшом

у руцэ, пакуль яна не пройдзе міма, я гэтым разам, нягледзячы на страх і збянтэжанасць, зрабіў тое, што загадала мне зрабіць мая кроў, і ўсклікнуў: «Роза! Дзякуй Богу, што ты прыйшла, цудоўная, цудоўная дзяўчынка. Я так цябе кахаю!» Гэта было, мабыць, не самае дасціпнае, што можна было сказаць, але тут зусім не патрабавалася розуму, гэтага было дастаткова. Роза не астанілася па-дамску і не прайшла міма, Роза спынілася, паглядзела на мяне, пачырванела яшчэ больш і сказала: «Дзень добры, Гары, я табе сапраўды падабаюся?» Яе карыя вочы, яе крамяны твар ззялі, і я адчуваў: усё маё былое жыццё і каханне былі няправільныя, недарэчныя і па-ідыёцку няшчасныя з таго часу, як я ў тую нядзелю даў Розе сысці. Але цяпер памылка была выпраўлена, і ўсё змянілася, усё сталася добра.

Мы пабраліся за рукі і, рука ў руцэ, павольна пайшлі далей, бясконца шчаслівыя, вельмі збянтэжаныя; мы не ведалі, што гаварыць і што рабіць, сумеўшыся, мы кінуліся бягом і беглі, пакуль не задыхаліся, а потым спыніліся, не размыкаючы рук. Мы абое былі яшчэ ў дзяцінстве і не ведалі, што рабіць адно з адным, у тую нядзелю мы не дайшлі нават да першага пацалунка, але былі неверагодна шчаслівыя. Мы стаялі і хакалі, потым селі на траву, і я гладзіў ёй руку, а яна другою рукою нясмела кранала мае валасы, а потым мы зноў усталі і паспрабавалі памерацца ростам, і насамрэч я быў крышачку вышэйшы, але гэтага не прызнаў, а заявіў, што мы аднолькавага росту, і што Гасподзь вызначыў нас адно аднаму, і што пазней мы пажэнімся. Тут Роза сказала, што пахне фіялкамі, і, поўзаючы на каленях па нізкай вясновай траве, мы знайшлі некалькі фіялак з кароткімі сцябельцамі, і кожны падарыў другому свае, а калі папрахладнела і святло пачало ўжо коса падаць на скалы, Роза сказала, што ёй пара дамоў, і нам абайм зрабілася вельмі журліва, бо правесці яе я не мог, але цяпер ў нас была агульная таямніца, і гэта было самае дзівоснае, што мы мелі. Я застаўся наверху, сярод скалаў, панюхаў падораныя Розай фіялкі, лёг над абрываам на зямлю, тварам да прорвы, і пачаў глядзець уніз на горад, і глядзеў датуль, пакуль далёка ўнізе не паявілася яе зграбная постаць і не прабегла міма калодзежа і цераз мост. І цяпер я ведаў, што яна дабралася да дома свайго бацькі і ходзіць па пакоях, і я ляжаў тут утары

далёка ад яе, але ад мяне да яе цягнулася нітачка, ішлі токі, ляцела таямніца.

Мы сустракаліся то тут, то там, на скалах, каля садовых агароджаў, усю вясну, і калі зацвіў бэз, — упершыню баязліва пацалаваліся. Мы, дзеці, мала чаго маглі даць адно аднаму, і ў пацалунку нашым не было яшчэ ні жарсці, ні паўнаты, і распушаныя пасмы валасоў каля яе вушэй я асмельваўся толькі асцярожна гладзіць, але ўсё каханне і радасць, на якую мы былі здольныя, былі нашыя, і з кожным нясмелым дакрананнем, з кожным няспелым словам любові, з кожным выпадкам нясмелага чакання адно аднаго мы вучыліся новаму шчасцю, падымаліся яшчэ на адну прыступку па лесвіцы кахання.

Так, пачынаючы з Розы і фіялак, я пражыў яшчэ раз усё сваё любоўнае жыццё, але пад больш шчаслівымі зоркамі. Роза згубілася, і паявілася Ірмгард, і сонца зрабілася гарачэйшае, зоркі — п'янейшыя, але ні Роза, ні Ірмгард не сталі маімі, мне давалося падымацца з прыступкі на прыступку, многае зведаць, многага навучыцца, давалося страціць і Ірмгард, і Ганну таксама. Кожную дзяўчыну, якую я ў маладосці калісьці кахаў, я цяпер кахаў зноў, але здольны быў кожнай усяляць каханне, кожнай штосьці даць, быць адораным кожнаю. Жаданні, мары і магчымасці, якія жылі колісь толькі ў маім уяўленні, былі цяпер рэальнасцю і сапраўдным жыццём. О, усе вы, чароўныя кветкі, Іда і Лора, усе, каго я калісьці кахаў хоць адно лета, хоць адзін месяц, хоць адзін дзень!

Я зразумеў, што быў цяпер тым палкім юнаком, які так заўзята памкнуўся тады да брамы кахання, зразумеў, што цяпер я выяўляў і гадаваў гэтую часціну самога сябе, гэтую толькі на дзесятую, на тысячную долю спраўджаную частку сваёй сутнасці, што цяпер мяне не абцяжарвалі ўсе астатнія іпастасі майго «я», не перабіваў мыслар, не мучыў Стэпавы воўк, не бэсцілі, не размазвалі паэты, фантасты, маралісты. Не, цяпер я не быў нікім, апрача як тым, хто кахаў, не дыхаў нікім шчасцем і ніякай пакутай, акрамя як шчасцем пакутаў кахання. Ужо Ірмгард навучыла мяне танцаваць, Іда — цалавацца, а самая прыгожая, Эма, была першая, хто восеньскім вечарам пад раскалыханымі шатамі вяза дала пацалаваць мне свае смуглыя грудзі і выпіць чашу радасці.

Многае перажыў я ў тэатрыку Пабла, словамі не перадаць нават тысячнай долі. Усе дзяўчаты, якіх я колісь кахаў, былі цяпер мае, кожная давала мне тое, што магла даць толькі яна, кожнай даваў я тое, што толькі яна здольная была ўзяць у мяне. Многа каханьня, многа шчасця, многа асалодаў, але і нямала паняверак, сумненняў, нямала пакутаў давялося мне зведаць, уся ўпушчаная любоў майго жыцця цвіла ў маім садзе ў гэтую казачную гадзіну, — нявінныя, пяшчотныя кветкі, кветкі вогненныя, яркія, кветкі цёмныя, нетрывушчыя, палючая скруха, спалоханае паміранне, прамяністае адраджэнне. Я сустракаў жанчын, авалодаць якімі можна было толькі энергічным прыступам, і такіх, да якіх доўга і старанна заляцацца было шчасцем; зноў узнікаў кожны туманны куточак майго жыцця, дзе хоць калі хвіліну, клікаў мяне голас полу, запальваў жаночы пагляд, вабіў бляск белай дзявочай скуры, і ўсё ўпушчанае вярталася. Кожная рабілася маёй, кожная на свой лад. Паявілася тая жанчына з незвычайнымі цёмна-карымі вачыма пад ільнянымі пасмамі, побач з якою я калісьці прастаяў чвэрць гадзіны каля акна ў калідоры цягніка, — яна не сказала ні слова, але навучыла мяне небывалым, страшным, смяротным мастацтвам каханьня. І гладкая, ціхая, са шкляной усмешкай кітаянка з марсельскага порта з гладкімі, чорнымі валасамі, з пływучымі вачыма — яна таксама ведала нечуваная рэчы. У кожнай была свая таямніца, водар свайго зямнога царства, кожная цалавала, смяялася па-свойму, была на свой адмысловы лад сарамлівая, на свой адмысловы лад бессаромная. Яны прыходзілі і сыходзілі, паток прыносіў іх да мяне, нёс мяне, як трэску, да іх і ад іх, гэта было гарэзлівае, дзіцячае плаванне ў патоку, поўнае зачаравання, небяспекі, нечаканасці. І я адно дзіву даваўся, якое багатае было маё жыццё, маё з выгляду такое беднае і безлюбоўнае воўчае жыццё, багатае на закаханасці, на спрыяльныя нагоды, на спакусы. Я амаль усе іх упускаў, амаль ад усіх уцякаў, на іншых спатыкнуўшыся, забываў іх як мага хутчэй, — а тут яны ўсе захаваліся, без адзінага ўпушчэння, сотнямі. І цяпер я бачыў іх, аддаваўся ім, быў імі адкрыты, апускаўся ў ружовае сутонне іх пекла. Вярнулася і тая пакуса, што раней прапанаваў мне Пабла, і іншыя, больш раннія, якія я ў той час нават не зусім

разумеў, фантастычныя гульні ўтраіх і ўчатырох — усе яны ўсмешліва прымалі мяне ў свой карагод. Такія тут чворыліся рэчы, такія ладзіліся гульні, што і слоў няма.

З бясконцага патоку спакусаў, заганаў, калізій я вынырнуў іншым чалавекам — ціхім, маўклівым, падрыхтаваным, насычаным ведамі, мудрым, спанатраным, саспелым для Герміны. Апошнім персанажам у маёй тысячааблічнай міфалогіі, апошнім імем у бясконцым радзе ўзнікла яна, Герміна, і тут жа да мяне вярнулася ўсведамленне і паклала крэс казцы кахання, бо з Гермінай мне не хацелася сустракацца тут, у змроку чароўнага люстра, ёй належала не толькі адна тая фігурка маіх шахмат, ёй належаў Гары цалкам. О, цяпер трэба было пераставіць свае фігуркі так, каб усё закруцілася вакол яе і адбылося.

Паток вынес мяне на бераг, я зноў стаяў у маўклівым калідоры тэатра. Што цяпер? Я пацягнуўся быў да кішэні, дзе ляжалі фігуркі, але тут жа і схамянуўся. Бясконцы быў вакол мяне свет дзвярэй, надпісаў, магічных люстраў. Я міжволі прачытаў бліжэйшы надпіс і здрыгануўся:

Як забіваюць каханнем —

было напісана. У маёй памяці імгненна ўспыхнула карціна: Герміна за столікам рэстарана раптам забывае пра віно і ежу і паглыбляецца ў шматзначную гутарку: са страшнай сур'ёзнасцю ў вачах яна сказала мне, што прымусіць мяне закахацца ў яе толькі дзеля таго, каб прыняць смерць ад маіх рук. Цяжкая хваля страху і змроку захліснула мне сэрца, усё зноў раптам паўстала перад мною, я зноў нянаджана адчуў у глыбіні душы бяду і лёс. У распачы я палез у кішэню па фігуркі, каб крыху пачараваць і змяніць працяг маёй партыі. Фігураў там ужо не было. Замест іх я дастаў нож. Да смерці спалохаўшыся, я пабег па калідоры міма дзвярэй, пасля раптам спыніўся каля вялізнага люстра, зірнуў у яго. У люстры стаяў, вышынёй з мяне, вялікі прыгожы воўк, стаяў ціха, баязліва зіркаючы неспакойнымі вачыма. Ён не-не ды падміргваў мне і пасмейваўся, і ад гэтага пашча ягоная на імгненне размыкалася, адкрываючы чырвоны язык.

Дзе быў Пабла? Дзе была Герміна? Дзе быў той разумнік, што так прыгожа далдоніў пра пабудову асобы?

Я яшчэ раз зірнуў у люстра. Я тады, відаць, з глузду з'ехаў. Ніякага ваўка, што цяляпаў языком, за высокім шклом не было. У люстры стаяў я, стаяў Гары, стаяў з сур'ёзным тварам, пакінуты ўсімі гульнямі, стомлены ўсімі пахібамі, пачварна бледны, але ўсё-такі чалавек, усё-такі нехта, з кім можна было гутарыць.

— Гары, — сказаў я, — што ты тут робіш?

— Нічога, — сказаў той у люстры, — я проста чакаю. Чакаю смерці.

— А дзе смерць? — спытаў я.

— Прыйдзе, — сказаў той.

І я пачуў музыку з пустых памяшканняў у тэатры, цудоўную і страшную музыку, тую музыку з «Дон-Жуана», пад якую паяўляецца Камандор. Злавесным гулам напоўнілі гэты таямнічы дом ледзяныя гукі з таго свету, ад несмяротных.

«Моцарт!» — падумаў я і выклікаў гэтым словам, як заклёнам, самыя любімыя і самыя высокія вобразы майго ўнутранага жыцця.

Тут за мною — смех, звонкі і халодны, бы лёд, смех, народжаны невядомым чалавеку тымсветам, выпакутаванага тымсветам, боскага гумару. Я абярнуўся, заледзянелы і ашчасліўлены гэтым смехам, і тут паказаўся Моцарт, прайшоў, смеючыся, міма мяне, спакойна рушыў да дзвярэй у ложы, адчыніў і зайшоў, і я памкнуўся за ім, божышчам маёй маладосці, пажыццёвым краем маёй любові і пакланення. Зноў загучала музыка. Моцарт стаяў каля бар'ера ложы, тэатра не было відаць, бязмежную прастору запаўняў змрок.

— Бачыце, — сказаў Моцарт, — можна абысціся і без саксафона. Хоць я, вядома, не хачу крыўдзіць гэты выдатны інструмент.

— Дзе мы? — спытаў я.

— Мы ў апошнім акце «Дон-Жуана», Лепарэла ўжо на каленях. Выдатная сцэна, ды і музыка нічога сабе, далібог. Хоць у ёй яшчэ і шмат дужа чалавечага, але ўсё ж такі ўжо чуецца тагасветнае, чуецца гэты смех — праўда?

— Гэта апошняя вялікая музыка, якая была напісана, —

сказаў я ўрачыста, як якісь школьны настаўнік. — Вядома, потым быў яшчэ Шуберт, быў яшчэ Гуга Вольф, і беднага дзівоснага Шапэна забываць я не павінен. Вы моршчыце лоб, маэстра, — о так, ёсць жа яшчэ і Бетховен, ён таксама дзівосны. Але ва ўсім гэтым, як яно ні цудоўнае, ёсць ужо нейкая ўрыўкаваць, нейкі распад, твораў такой дасканалай цэльнасці чалавек з часу «Дон-Жуана» больш ужо не ствараў.

— Не тужцеся, — засмяўся Моцарт, засмяўся са страшным сарказмам. — Вы ж, мабыць, музыкант? Ну дык вось, я кінуў гэты занятак, я пайшоў на спакой. Толькі дзеля забавы я часам яшчэ пазіраю на гэтую мітусню.

Ён падняў рукі, быццам дырыжыруючы, і дзесьці ўзышоў ці тое месяц, ці тое нейкае іншае бледнае свяціла, я глядзеў паўзверх бар'ера ў невымерныя глыбіні прасторы, там плылі туманы і аблогі, няясна вымалёўваліся горы і ўзмор'і, пад намі прасціралася бяскрайняя, падобная на пустыню раўніна. На гэтай раўніне мы ўгледзелі нейкага старога доўтабародага чалавека шанюнага выгляду, які з журботным тварам узначальваў вялікае шэсце: за ім ішло некалькі дзсяткаў тысяч мужчын, апранутых у чорнае. Выгляд у яго быў засмучаны і безнадзейны, і Моцарт сказаў:

— Бачыце, гэта Брамс. Ён імкнецца да вызвалення, але час яшчэ не падціскае.

Я пазнаў, што чорныя тысячы — гэта выканаўцы тых галасоў і нот, якія, з боскага гледзішча, былі лішнія ў яго партытурах.

— Надта загушчаная аркестроўка, змарнавана зашмат матэрыялу, — пахітаў галавою Моцарт.

І адразу пасля мы ўбачылі Рыхарда Вагнера, які ішоў на чале такіх самых незлічоных процьмаў, і адчулі, які неверагодна вымотлівы цяжар для яго — гэтыя цяжкія тысячы. Ён таксама, мы бачылі, валокся стомленай ступою пакутніка.

— За пары маёй маладосці, — сказаў я сумна, — абодва гэтыя музыкі лічыліся антыподамі адзін аднаму.

Моцарт засмяўся.

— Так, гэта заўсёды так. Калі глянуць з нейкай адлегласці, дык такія процілегласці звычайна сыходзяцца бліжэй. Густая аркестроўка не была, калі ўжо шчыра, асабістай памылкай Вагнера і Брамса, яна была аблудай іхняга часу.

— Што? І за гэта яны павінны так немарасціцца? — усклікнуў я дакорліва.

— Само сабой. Справа ідзе па інстанцыі. Толькі пасля таго, як з іх спагоніцца доўг іхняга часу, высветліцца, ці засталася яшчэ столькі асабістых даўгоў, каб варта было зыскваць асабістае.

— Але ж яны абодва ў гэтым не вінаватыя!

— Вядома, не. Не вінаватыя яны і ў тым, што Адам з'еў яблык, а плаціць за гэта мусяць усе.

— Але гэта жахліва.

— А як жа ж! Жыццё заўсёды жахлівае. Мы не вінаватыя, і ўсё-такі павінны адказваць. Нарадзіўся — ужо вінаваты. Дзіўна ж вас вучылі закону Божаму, калі вы гэтага не ведалі.

Я адчуў сябе даволі няшчасным. Я ўбачыў, як сам я, смяротна стомлены дарожнік, валакуся па пустыні таго свету, нагружаны мноствам непатрэбных кніг, якія я напісаў, усімі гэтымі артыкуламі, усімі гэтымі літаратурнымі нататкамі, а за мной ідуць процьмы наборшчыкаў, якія мусілі над імі працаваць, процьмы чытачоў, якія мусілі былі ўсё гэта праглынуць. Божа мой! А акрамя ж таго былі яшчэ Адам, і яблык, і ўвесь астатні першародны грэх. Усё гэта, значыцца, трэба акупіць, прайсці праз бясконцы чыснец, і толькі потым паўстане пытанне, ці ёсць за ўсім гэтым яшчэ нешта асабістае, нешта ўласнае, альбо ж усе мае патугі і іх наступствы былі толькі густым шумавіннем на моры, толькі недарэчнай гульнёй у патоку падзей.

Моцарт пачаў гучна смяяцца, убачыўшы мой выцягнуты твар. Ад смеху ён куляўся ў паветры і дробненька перабіраў нагамі. Пры гэтым пакрыкваў на мяне:

— Што, дзіця-краса, свярбіць вантроба, свярбіць каса? Успомніў сваіх чытачоў, прайдохаў і здзірцаў, няшчасных злізвальнікаў вяршкоў, і сваіх наборшчыкаў, падбухторшчыкаў-нагаворшчыкаў, ератыкоў-змоўнікаў, пархатых патворнікаў? Ну ж, насмяшыў, змей-кракадзіл, аж так паблажыў, так умарыў, што я без малога ледзь у штаны не нарабіў! Табе, легкавернаму чалавечку, друкарскаму твайму слоўцу, друкарскаму твайму сэрцу, пастаўлю хаўтурную свечку! Наманіў, нахлусіў, языком намянціў, хвостом нанасіў, набарзеў, насмярдзеў. Пойдзеш у пекла на пакуты вечныя, на мукі невылечныя за пісанні сар-

дэчныя. Усё што ты накрамзоліў — пустое, бо ўсё яно чужое, бо ўсё яно ліхое.

Гэта ўжо здалося мне нахабствам, ад злосці мне ўжо не было калі аддавацца журбе. Я схапіў Моцарта за касу, ён узляцеў, каса ўсё расцягвалася і расцягвалася, як хвост каметы, а я, як бы павіснуўшы на яе канцы, ляцеў праз сусвет. Чорт вазьмі, якая халадэча ў гэтым свеце! Несмяротныя любілі жахліва разрэджанае ледзяное паветра. Але яно весяліла, гэтае ледзяное паветра, гэта я адчуў яшчэ ў тое кароткае імгненне, пасля якога самлеў. Мiane праняло вострай, бліскучай, як сталь, ледзяной радасцю, жаданнем заліцца такім самым звонкім, апантаным, незямным рогатам, якім заліваўся Моцарт. Але тут якраз я задыхнуўся і самлеў.

Я ачуўся разгублены і разбіты, на бліскучай падлозе адбівалася белае святло калідора. Я не быў у несмяротных, яшчэ не быў. Я быў усё яшчэ ў гэтым свеце загадак, пакутаў, стэпавых ваўкоў, пакутлівых складанасцяў. Кепскае месца, быць у ім нязносна, з гэтым трэба было канчаць.

У вялікім люстры-сцяне перад мною стаяў Гары. Глядзеўся ён блага, прыкладна так, як у тую ноч пасля візіту да прафесара і балю ў «Чорным арле». Але ж калі тое было, шмат гадоў, шмат стагоддзяў таму назад; Гары пасталеў, навучыўся танцаваць, пабываў у магічных тэатрах, чуў, як смяецца Моцарт, не баяўся больш ні танцаў, ні шманцаў, ні жанчын, ні нажоў. Нават чалавек у меру адораны сталее, прабежшыся па некалькіх стагоддзях. Доўга глядзеў я на Гары ў люстры: ён быў яшчэ мне добра знаёмы, ён усё яшчэ крышачку быў падобны на пятнаццацігадовага Гары, які ў адну сакавіцкую нядзелю сустрэў у скалах Розу і зняў перад ёю свой канфірмацкі капялюш. І ўсё ж ён цяпер на сотню-другую гадоў пастарэў, ён ужо займаўся музыкай і філасофіяй і дасхочу насыціўся імі, піў ужо эльзаскае ў «Сталёвым шаломе» і дыспутаваў з саліднымі вучонымі пра Крышну, ужо кахаў Эрыку і Марыю, ужо спрыяцеліўся з Гермінай, страляў па аўтамабілях, спаў з гладкай кітаянкай, сустракаўся з Гётэ і Моцартам і прарываў у розных месцах сетку часу і ўяўнай рэчаіснасці, якая яшчэ аблытвала яго. Калі ён і страціў свае прыгожыя шахматныя

фігуркі, дык затое ў яго ў кішэні быў добры нож. Наперад, старча Гары, старча стомлены верабейка!

Цьфу, каб цябе, каб! — якое яно горкае на смак, жыццё! Я плюнуў на Гары ў люстры, копнуў яго нагой і разбіў. Павольна ішоў я па гулкім калідоры, уважліва аглядваў дзверы, якія раней абяцалі столькі ўсяго добрага: ні на адных не было цяпер ніякага надпісу. Я абышоў сотні дзвярэй магічнага тэатра. Хіба не быў я сёння на касцюмаваным бале? З таго часу прайшло сто гадоў. А там далей ужо ніякіх гадоў не будзе. Заставалася яшчэ штосьці зрабіць, Герміна яшчэ чакала. Дзіўнае гэта будзе вяселле. Мяне несла нейкая каламутная хваля, я змрочна кудысьці плыў, раб, Стэпавы воўк. Цьфу, каб цябе каб!

Каля апошніх дзвярэй я спыніўся. Каламутная хваля цягнула мяне туды. О Роза, о далёкае юнацтва, о Гётэ і Моцарт!

Я адчыніў дзверы. За імі перад мною адкрылася простая і ладная карціна. На дыванах на падлозе, ляжалі двое голых, прыгажуня Герміна і красунчык Пабла, ляжалі побач у глыбокім сне, глыбока ж стомленыя любоўнай гульнёй, якая здаецца ненасытнай і, аднак жа, так хутка насычае. Прыгожыя, прыгожыя чалавечыя экзemplяры, мілыя карціны, панадныя целы. Пад грудзямі злева ў Герміны была свежая круглая пляма з цёмным кровападцёкам, любоўны ўкус, след прыгожых бліскучых зубоў Пабла. Туды, у гэты след усадзіў я свой нож на поўную даўжыню ляза. Кроў пацякла па белай далікатнай скуры Герміны. Я сцёр бы гэтую кроў пацалункамі, калі б усё было крышку інакш, склалася крыху інакш. А цяпер я гэтага не зрабіў; я толькі глядзеў, як цякла кроў, і ўбачыў, што яе вочы на секунду расплюшчыліся, поўныя болю і глыбокага здзіўлення. «Чаго яна здзівілася?» — падумаў я. Пасля падумаў, што мне след было б змежыць ёй вочы. Але яны цяпер стуліліся самі. Усё было зроблена. Яна толькі павярнулася крыху набок, я ўбачыў, як ад падпахі да грудзей пырхнуў лёгкі, пяшчотлівы цень, які мне нешта нагадваў. Забыўся! І больш Герміна не варушылася.

Я доўга глядзеў на яе. Нарэшце як бы ачуўся ад сну і намерыўся сысці. І тут убачыў, як пацягнуўся Пабла, убачыў, як ён расплюшчыў вочы і расправіўся, убачыў, як ён схіліўся над мёртвай прыгажуняй і ўсміхнуўся. Ніколі гэты хлопец не пасур'ёзнае, падумаў я, усё яму — смешкі. Пабла асцярожна

адагнуў рог дывана і прыкрыў Герміну па грудзі, так што раны не стала відаць, а потым нячутна выйшаў з ложы. Куды ён пайшоў? Няўжо ўсе пакінуць мяне? Я застаўся з паўнакрытай нябожчыцай, якую кахаў і якой зайздросціў. На бледны лоб яе звісаў хлапачы завітак, рот чырваневы на пабялелым твары і быў не самкнуты, праз яе пяшчотна-пахучыя валасы прасвечвала маленькае, далікатна вылепленое вуха.

Вось і збылося яе жаданне. Яшчэ да таго як яна зрабілася зусім маёй, я забіў сваю каханую. Я ўчыніў непамыснае, і вось я стаяў на каленях, не ведаючы, што азначае гэты ўчынак, не ведаючы нават, ці добры ён, ці правільны альбо нядобры і няправільны. Што сказаў бы пра яго той разумны шахматыст, што сказаў бы пра яго Пабла? Я нічога не ведаў, я не мог думаць. Усё гарачэй на пагаслым твары чырваневы нафарбаваны рот. Такім было ўсё маё жыццё, такая была мая маленькая долька любові і шчасця, як гэты застылы рот: крыху чырвонай фарбы на мёртвым твары.

І ад гэтага мёртвага твару, ад мёртвых белых плячэй, ад мёртвых белых рук павольна падкрадвалася жудасць, ад іх веяла зімовай пустэчай і закінутасцю, павольна нарастаючым холадам, на якім у мяне пачалі калець пальцы і губы. Няўжо я патушыў сонца? Няўжо забіў сэрца ўсякага жыцця? Няўжо гэта ўрываўся мярцвяны холад космасу?

Вусцішна глядзеў я на акамянелы лоб, на застылы завітак валасоў, на бледна-халодную ракавіну вуха. Холад, які цёк ад іх, быў смяротны і ўсё ж цудоўна прыгожы: ён звінеў, ён дзівосна вібраваў, ён быў музыкай!

Ці не адчуваў я ўжо раней у мінулым гэтай вусцішнасці, якая тымі часамі была нечым накшталт шчасця? Ці не чуў я ўжо калісьці гэтай музыкі? Так, у Моцарта, у несмяротных.

Мне згадаліся вершы, якія я аднойчы ў мінулым дзесьці знайшоў:

Мы ж у вечнасці спакоі лунаем
у эфіры, дзе касмічны лёд,
ні гадзін сабе, ні дзён не маем,
мы бясполы, без узросту род.
Холад, безрух мы — на тым стаім,
і халодны смех у нас — спакоіна...

Тут дзверы ў ложу адчыніліся, і ўвайшоў — я пазнаў яго

толькі з другога позірку — Моцарт, без касы, але ў штанах да каленяў, не ў чаравіках з пражкамі, а апрануты сучасна. Ён сеў амаль побач са мною, я за малым ледзь не дакрануўся да яго і не стрымаў яго, каб ён не запэдкаўся крывёю, што выцекла на падлогу з грудзей Герміны. Ён сеў і засяродзіўся ўвагай на нейкіх невялікіх апаратах і прыборах, што стаялі навокал, ён заклапочана корпаўся ў нейкіх вінтах і рычагах, і я з захапленнем глядзеў на яго ўвішныя пальцы, якія рады быў бы пабачыць над фартэпійнай клавіятурай. Задуменна глядзеў я на яго, дакладней, не задуменна, а замроена, цалкам заглыбіўшыся ў сузіранне яго прыгожых, разумных рук, адагрэты і крыху спалоханы адчуваннем ягонай блізкасці. Што, шчыра кажучы, ён тут рабіў, што падкручваў і падналаджваў, — на гэта я зусім не зважаў.

А ўстанаўліваў і наладжваў ён радыёпрыёмнік, і цяпер уключыў гук і сказаў:

— Гэта Мюнхен, перадаюць фа-мажорны «Concerto grosso F-Dur» Гендэля.

І праўда, на маё вялікае здзіўленне і жах, д'ябальская жалезная варонка выплюнула тую сумесь бронхіальнай макраты і жаванай гумы, якую называюць музыкай уладальнікі грамафонаў і абаненты радыё, — а за каламутнай сліззю і хрыпамі, як за карой гразі старую, выдатную карціну, можна было і насамрэч разабраць высакародны строй гэтай боскай музыкі, яе царскі лад, яе халоднае глыбокае дыханне, яе шырокую струнную паўнагучнасць.

— Божа, — усклікнуў я ў жаху, — што вы робіце, Моцарт? Няўжо вы не жартам валіце на сябе і на мяне гэтую пошласць, не жартам напускаеце на нас гэтую мярзотную прыладу, трыумф нашай эпохі, яе апошнюю пераможную зброю ў знішчальнай вайне супроць мастацтва? Няўжо без гэтага нельга абысціся, Моцарт?

О, як зарагатаў гэты жудасны субяседнік, якім халодным і прывідным, бязгучным і ў той самы час усёразбуральным смехам! Са шчырай прыемнасцю назіраў ён за маімі пакутамі, круціў праклятыя вінцікі, перасоўваў бляшаную варонку. Смеючыся, ён цадзіў далей знявечаную, знядушаную і атручаную музыку, смеючыся, адказваў мне:

— Не трэба пафасу, суседзе! Дарэчы, ці звярнулі вы ўвагу на гэта рытарданда? Знаходка, га? Ну, дык вось, упусціце ў сябе, няўрымслівы чалавеча, ідэю гэтага рытарданда, — чуеце басы? Яны ідуць, як багі, — і хай гэтая знаходка старога Гендэля пройме і ўрымсціць ваша неспакойнае сэрца! Услухайцеся, чалавеча, услухайцеся без патэтыкі і без пакепу, як за покрывам гэтай смешнай прыладзіны, покрывам і праўда ж безнадзейна ідыёцкім, высоўваецца далёкі вобраз музыкі багоў! Прыслухайцеся, тут можна сяго-таго навучыцца. Заўважце, як гэты вар'яцкі рупар робіць, здавалася б, самую дурную, самую непатрэбную і самую забароненую на свеце рэч, як ён па-дурному, груба і наўздогадзь шпурляе музыку, якая недзе там выконваецца, да таго ж нявечыць яе ў самых чужых ёй, у самых неадпаведных месцах — як яна, прылада, усё-такі не можа забіць пачатковы дух гэтай музыкі, як дэманструе на ёй толькі бездапаможнасць сваёй тэхнікі, толькі сваё бездухоўнае дзяляцтва! Прыслухайцеся, чалавеча, добранька, вам гэта патрэбна! Настаўце, натапырце вушы! Вось так. А цяпер жа вы чуеце не толькі згвалтаванага радыёпрыёмнікам Гендэля, які і ў такім мярзотным выглядзе яшчэ боскі, — вы чуеце і бачыце, паважаны, заадно і выдатны сімвал жыцця наогул. Слухаючы радыё, вы чуеце і бачыце адвечную барацьбу паміж ідэяй і яе выяўленнем, паміж вечнасцю і часам, паміж Боскім і Чалавечым. Гэтак сама, мой дарагі, як радыё на працягу дзесяці хвілін кідае наўздогадзь самую выдатную на свеце музыку ў самыя неверагодныя мясціны, у мяшчанскія гасцёўні і паддашкі, кідае яе сваім абанентам, якія балбочуць, жаруць, пазяхаюць, спяць, як яно крадзе ў музыкі яе пачуццёвае харакство, як яно псуе яе, карэжыць, слініць і ўсё ж не можа канчаткова забіць яе дух — гэтак сама і жыццё, так званая рэчаіснасць, растрасае без разбору выдатную чараду карцін свету, шпурляе следам за Гендэлем даклад пра тэхніку падчысткі балансу на сярэдніх прамысловых прадпрыемствах, ператварае чароўныя гукі аркестра ў неапетытную сліз, мусова запіхвае сваю тэхніку, сваё дзяляцтва, вэрхал сваіх патрэбаў, сваю марнасць паміж ідэяй і рэальнасцю, паміж аркестрам і вухам. Такое, мой міленькі, усё жыццё, і тут мы не можам даць ніякае рады, і калі

мы не аслы, дык смяёмся з гэтай прыгоды. Такім людзям, як вы, зусім не лічыць крытыкаваць радыё альбо жыццё. Лепш навучыцеся спачатку слухаць! Навучыцеся сур'ёзна ставіцца да таго, што заслугоўвае сур'ёзнага стаўлення, і смяяцца з астатняга! А хіба вы самі рабілі лепш, высакародней, разумней, з вялікім густам? О не, мсьё Гары, зусім не. Вы зрабілі са свайго жыцця нейкую агідную гісторыю хваробы, са свайго даравання — нейкую несхадзімую юдоль. Нават такой прыгожай, такой чароўнай дзяўчыне вы, як я бачу, не знайшлі іншага ўжытку, як парнуць яе нажом і забіць! Няўжо вы лічыце гэта правільным?

— Правільным? О не! — усклікнуў я ў адчаі. — Божа мой, усё гэта так няправільна, такое дурное і кепскае! Я быдла, Моцарт, дурное, злое быдла, хворае і сапсаванае, тут ваша рацыя тысячу разоў... Але што да гэтай дзяўчыны, дык яна сама гэтага хацела, я толькі выканаў яе жаданне.

Моцарт бязгучна засмяяўся, але ўсё-такі даў сабе волю выключыць радыё.

Маё апраўданне, хоць я яшчэ толькі што верыў у яго, раптам здалося мне даволі дурным. Калі Герміна аднойчы — успомніў я раптам — казала пра час і вечнасць, я адразу гатовы быў лічыць яе думкі адбіткам сваіх думак. А што думка пра тое, каб я забіў яе, узнікла ў Герміны самой, без якога б там ні было майго ўплыву, — гэта я прыняў як нешта, што разумеецца само сабою. Але чаму ж я тады не проста прыняў гэтую страшную, гэтую дзівосную думку, не проста паверыў у яе, а нават адгадаў яе наперад? Ці не таму ўсё-такі, што яна была маёй? І чаму я забіў Герміну як рыхтык у той самы момант, калі застаў яе голюю ў абдымках іншага? Усёведання і здзеку быў поўны бязгучны Моцартаў смех.

— Гары, сказаў ён, — вы жартаўнік. Няўжо і насамрэч гэтая ладная дзяўчына не хацела ад вас нічога, акрамя ўдару нажом? Расказвайце гэта каму іншаму! Ну, хоць парнулі вы добранька, бедная малышка мёртвенькая. Пара вам, нябось, уразумець наступствы вашай галантнасці з гэтай дамай, альбо ж вы хочаце ўвільнуць ад наступстваў?

— Не, — крыкнуў я. — Няўжо вы нічога не разумеце? Увільнуць ад наступстваў! Ды калі я чаго хачу, дык толькі

акупіць, акупіць сваю віну, пакласці галаву на плаху, прыняць кару, быць знішчаным!

Моцарт паглядзеў на мяне з нясцерпным сарказмам.

— Да чаго ж вы патэтычны! Але вы яшчэ навучыцеся гумару, Гары. Гумар заўсёды гумар, і пры патрэбе вы навучыцеся гумару менавіта на шыбеніцы. Вы гатовыя да гэтага? Так? Выдатна, тады ідзіце да пракурора і цярпліва перанясіце ўсю пазбаўленую гумару судзейскую каніцель аж да таго моманту, калі вам холадна адсякуць галаву рана раніцай у турме. Вы, значыцца, гатовыя да гэтага?

Перад мною раптам прабліснуў надпіс:

Пакаранне Гары —

і я кіўнуў галавою, што гатовы. Голы двор у чатырох сценах з маленькімі закратаванымі вокнамі, дбайна прыбраная гільяціна, дзесятак чыноўнікаў у мантыях і камізэлях, а сярод іх я, праяблы на сырым ранішнім паветры, з даўкім і жаласным страхам у сэрцы, але гатовы і згодны. Загадалі, і я ступіў некалькі крокаў наперад, загадалі, і я стаў на калені. Пракурор зняў сваю шапачку і пракашляўся, усе астатнія таксама пракашляліся, Ён разгарнуў нейкую грамату і, трымаючы яе перад вачыма, пачаў чытаць:

— Спадарства, перад намі стаіць Гары Галер, абскарджаны і прызнаны вінаватым у загадзя абдуманым злоўжыванні нашым магічным тэатрам. Галер не толькі абразіў высокае мастацтва, пераблытаўшы нашу цудоўную карцінную галерэю з так званай рэчаіснасцю і закалоўшы адлюстраванне дзяўчыны адлюстраваннем нажа, ён, апрача таго, не гумарыстычным спосабам выявіў намер скарыстацца нашым тэатрам як механізмам для самазабойства. З гэтай прычыны мы выракаем Галера на кару вечным жыццём і на пазбаўленне на дванаццаць гадзін права ўваходзіць у наш тэатр. Абвінавачаны не можа быць вызвалены таксама і ад пакарання аднаразовым высмейваннем Госпада, прыступайце — раз — два — тры!

І на «тры» прысутныя сумленна заліліся смехам, смехам нябеснага хору, жажлівым, нясцерпным чалавечаму духу смехам таго іншага свету.

Калі я ачуняў, Моцарт, які сядзеў побач са мною, як раней, паляпаў мяне па плячы і сказаў:

— Вы чулі вынесены вам вырак. Давядзецца, значыцца, вам прывыкаць слухаць і далей радыёмузыку жыцця. Гэта пойдзе вам на карысць. Здольнасці ў вас, мілы мой дурыла, меншыя і не бываюць, але цяпер вы, мабыць, паступова ўсё-такі ўцямілі, што ад вас патрабуецца! Вы гатовыя калоць дзяўчат, гатовыя ўрачыста ісці на плаху, і вы былі б, мабыць, гатовыя таксама сто гадоў бічаваць сябе і зняможваць сваё цела? Хіба ж бо не?

— О так, усёй душой гатовы! — усклікнуў я горасна.

— Вядома! Вас можна падбіць на любую сур'ёзную дурасць, шчырадушны вы мой спадару, на любое патэтычнае занудства! Ну, а мяне на гэта не падбіць, за ўсё ваша рамантычнае каянне я не дам ні шэлага. Хочаце, каб вас пакаралі. Хочаце, каб вам адцялі галаву, апантаны вы чалавеча! Дзеля гэтага дураслівага ідэалу вы згодныя яшчэ дзесяць разоў пайсці на забойства. Хочаце памерці, баязліўчык вы мой, а не жыць! След было б засудзіць вас на самую цяжкую кару.

— І што ж бо гэта за кара, за такая?

— Мы маглі б, скажам, ажывіць гэтую дзяўчыну і ажаніць вас з ёю.

— Не, да гэтага я не гатовы. Вялікая бяда выйшла б.

— А то б тое вы яшчэ не начворылі бедаў! Але з патэтыкай і забойствамі пара завязваць. Вазьміцеся за розум нарэшце! Вы павінны жыць, павінны навучыцца смяяцца. Вы павінны навучыцца слухаць праклятую радыёмузыку жыцця, павінны аддаваць павагу схаванаму за ёю духу, павінны навучыцца смяяцца з яе бразгатлівасці. Вось і ўсё, большага з вас і не зышчаш.

Я ціха, праз зубы спытаўся:

— А калі я адмоўлюся? А калі я, спадару Моцарце, не прызнаю за вамі права распараджацца Стэпавым ваўком і ўмешвацца ў яго лёс?

— Тады, — міралюбна сказаў Моцарт, — я прапанаваў бы табе выкурыць яшчэ адну маю выдатную цыгарку.

І пакуль ён гаварыў гэта і працягваў мне цыгарэту, нейкім чарадзействам выдабытую з кішэні камізэлькі, раптам перастаў быць Моцартам: цяпер ён глядзеў на мяне цёмнымі,

чужаземнымі вачыма і быў маім сябрам Пабла і разам з тым быў, як блізнюк, падобны на таго чалавека, які навучыў мяне гуляць фігуркамі.

— Пабла! — усклікнуў я, уздрыгнуўшы. — Пабла, дзе мы?

Пабла даў мне цыгарэту і паднёс да яе агонь.

— Мы, — усміхнуўся ён, — у маім магічным тэатры, і калі табе заўгодзіцца навучыцца танцаваць танга, альбо зрабіцца генералам, альбо пагутарыць з Аляксандрам Вялікім, дык усё гэта наступным разам выдатна табе паслужыцца. Але мушу сказаць табе, Гары, што ты мяне крыху расчараваў. Ты зусім страціў галаву, ты прарваў гумар майго маленькага тэатра і ўчыніў непатрэбшчыну, ты ўчыніў панажоўшчыну і спаганіў наш добры свет вобразаў плямамі рэчаіснасці. Гэта непрыгожа. Спадзяюся, ты зрабіў гэта, прынамсі, з рэўнасці, убачыўшы, як мы ляжым з Гермінай. З гэтай фігурай ты, на жаль, даў пудлу — я думаў, што ты засвоіў гульні лепш. Нічога, усё можна паправіць.

Ён узяў Герміну, якая ў ягоных пальцах адразу паменшылася да памераў шахматнай фігуркі, і сунуў яе ў тую самую кішэню, адкуль раней дастаў цыгарэту.

Прыемны быў пах салодкага цяжкага дыму, я адчуваў сябе спустошаным і гатовым праспаць хоць цэлы год.

О, я зразумеў усё, зразумеў Пабла, зразумеў Моцарта, я чуў недзе за сабою яго жахлівы смех, я ведаў, што сотні тысяч фігур жыццёвай гульні ляжаць у мяне ў кішэні, я здзіўлена адгадваў сэнс гульні, я быў згодзен пачаць яе яшчэ раз нанова, яшчэ раз скаштаваць яе пакуты, яшчэ раз здрыгануцца перад яе бязглуздасцю, яшчэ раз і яшчэ процьму раз разоў прайсці праз пекла свайго нутра.

Калі-небудзь я згуляю лепш. Калі-небудзь я навучуся смяцца. Пабла чакаў мяне, Моцарт чакаў мяне.

Пасляслоўе аўтара

Мастацкія творы разумеюцца і не разумеюцца вельмі парознаму. У большасці выпадкаў аўтар мастацкіх твораў не тая інстанцыя, якой належыць вырашаць, дзе ў чытачоў канчаецца разуменне і пачынаецца неразуменне. Сёй-той аўтар ужо знайшоў чытачоў, якім ягоны твор больш празрысты, чым яму самаму. Апрача таго ў пэўных сітуацыях і неразуменне можа быць плённым.

Мне і дагэтуль «Стэпавы воўк» здаецца той з маіх кніг, якая часцей і больш за якую іншую не разумеецца і часта з'яўляюцца згодныя, нават захопленыя чытачы, а не тыя, што адмаўляюць, якія выказваліся мне пра кнігу варожа. Часткова, але толькі часткова частата такіх выпадкаў выцякае з таго, што гэтая кніга, напісаная пяцідзясяцігадовым і прысвечаная праблемам акурат гэтага ўзросту, вельмі часта трапляла ў рукі зусім юных чытачоў. Але і сярод чытачоў майго веку я часта сустракаў такіх, каму мая кніга, хоць і рабіла на іх уражанне, але дзіўным чынам у сваім змесце была ясная толькі напалавіну. Гэтыя чытачы, так мне здаецца, пазналі ў Стэпавым ваўку саміх сябе, ідэнтыфікавалі сябе з ім, перажылі разам з ім свае пакуты і мары і пры гэтым зусім прагледзелі, што кніга апавядае не толькі пра Гары Галера і ягоныя складанасці, што над Стэпавым ваўком і яго поўным праблемаў жыццём ёсць другі, вышэйшы, непрамінущы свет і што «Трактат» і ўсе тыя мясціны кнігі, якія расказваюць пра дух, пра мастацтва і пра «несмяротных», супрацьпастаўляюць свету пакутаў Стэпавага ваўка пазітыўны, гарачы, пазасабовы і пазачасавы свет веры, што кніга,

хоць і паведамляе пра пакуты і беды, але ні ў якім разе не ёсць кнігай расчараванага, а ёсць кнігай таго, хто верыць.

Я, натуральна, не магу і не хачу прадпісваць чытачам, як яны маюць разумець маё апавяданне. Няхай кожны сам сабе выбірае, што яму пасуе і можа быць карысным! Але мне было б прыемна, калі б многія самі заўважылі, што гісторыя Стэпавага ваўка, хоць і паказвае хваробы і крызіс, але не ёсць гісторыяй, якая вядзе да смерці, да пагібелі, а наадварот: да ацалення.

1942

Гесэ, Г.

Г43 Стэпавы воўк : раман / Герман Гесэ; пер. з ням. мовы
Васіля Сёмухі. — Мінск : Зміцер Колас, 2011.— 186 с.— (Littera
scripta)

ISBN 978-985-6992-05-9

Раман «Стэпавы воўк» — адзін з найбольш вядомых твораў лаўрэата
Нобелеўскай прэміі (1946) Германа Гесэ (1877 — 1962).

Адрасуецца шырокай чытацкай аўдыторыі.

УДК 821.112.2-31

ББК 84 (4Гем)-44